Centre for Studies in Social Sciences, Calcutta

Documentation of rare Assamese books in collaboration with Assam Sahitya Sabha, Jorhat and the Ford Foundation: microfilmed and digitised in October 2006

Record No: 2006/ 165	Language of work: Assamese
Author (s) / Editor (s): Lakhinath Bezbarooah	
Title: বাঁহী	
Transliterated Title: Baanhi	
Translated Title:	
Place of Publication: Calcutta (Kolkata)	Publisher: Editor
Year: 1925 (1847 Sak)	Edition:
Size: 22½ cms - 722 pages	Genre: Magazine
Volumes: 15 (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15th)	Condition of the original: Brittle.
Remarks: Illustrated	
Holding institute: Assam Sahitya Sabha, Jorhat	Microfilmed and digitised by: Centre for Studies in Social Sciences, Calcutta, 2006.

Microfilm Roll No:	From gate:	To gate:

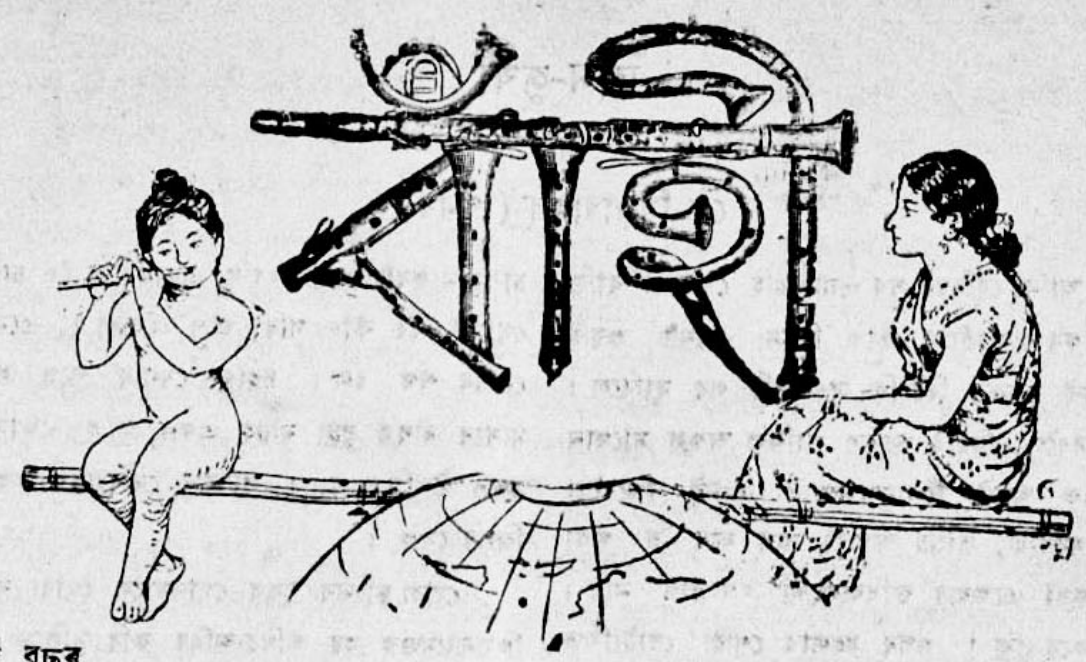

পঞ্চদশ বছৰ

১০ম সংখ্যা

১৮৪৭ শক

মাঘ

"ন হি জ্ঞানেন সদৃশং পবিত্ৰমিহ বিদ্যতে ।"

ভুল নে

এই যে ধৰাত ফুলে চামে চামে
ফিতোপন ফুল,
তাত যে বিভত হই পৰে আছি
অলি হিয়াকুল ;
এই যে বিহগ-গীত, ৰত্নাহত
কল্পনাৰ বেণু,
তাত যে সুদূৰ-দূৰ নিজগৰ
আছে গীত-বেণু ;
হৃদিনীয়া সংসাৰৰ এনেছেন
সৌন্দৰ্য্য অতুল—
কোৱাঁ সখি ! সঁচাকৈয়ে জানো এই
সকলোটি ভুল ?

• • •

পোনতেই দেখিছিলো—তুমি মোৰ
কল্পনা— আগত,
হৃদিনৰ পিছে চাও—তুমি ধন—
হিয়াৰ মাজত ;
তুমি সঁচা, মই সঁচা, সেইদেখি
দুয়ো এক সঁচা ;—
শুনিলো পুনৰ—মাথোঁ ব্ৰহ্ম সত্য,
ই জগত মিছা !
জগতৰ তুমি মই মিছা, মিছা এই
প্ৰণয় বিপুল—
হেৰা সখি ! পাৰে জানো ভালপোৱা
হব কিবা ভুল !

• • •

ভুল যদি ভালপোৱা, তেনে সখি !
আৰু কাম নাই ;
হৃদয়ৰ বান্ধ ছিঙা,— দিওঁ আজি
পেমৰ বিদায় !
নেকাঢ়িবা হুমুনিয়া, সুটুকিবা
আৰু চকুপানী ;
আমনে-জিমনে তেনে হক আজি
দুইৰো মেলানি !—
প্ৰবোধ পাতৰি পুনু চাৰি ওঠ
সঙ্গম-আকুল !—
কঁপে হিয়া—কোৱাঁ সখি ! ইওনেক,
ইওনেকি ভুল ?

শ্ৰীডিম্বেশ্বৰ নেওগ

দীন-দুখী

বা

লে-মিজাৰাবল্ (পুনৰ)

মেৰিয়াছক আনি যেতিয়া ঘৰ পোৱাইছি তেতিয়া ৰাতি দুপৰ। চাকৰ-নাকৰইতে, তাক বিছনা এখনত শুৱাই থৈয়ে আকেই ডাক্তৰ বিচাৰি দিহা-দিহি লৰ মাৰিলে। নৰিয়া পৰ দিখলৈ নৰিয়াৰ ওচৰত থাকিল অকল মাথোন বুঢ়াৰ জীয়েক আণ্ট্ জিলনৰমেণ্ড্। এনেই তিৰোতা মানুহ অকণসৰীয়া, তাতে আকৌ মৰে মৰে হৈ থকা নৰিয়া! কথা একেবাৰ সুধিবলৈকো লগ-ভাগে নাই। বেচাৰীয়ে কৰে কি! ওপৰ মহলাৰ শোৱা খোটালিত দেউতাক জিলনৰমেণ্ড্ শুই আছিল। কিন্তু বুঢ়াক জগাবলৈ সাহ হোৱা নাই। একেই বুঢ়াই বয়সে-ভাগৰে দুখে-বেজাৰে অস্থিচৰ্ম্মসাৰ হৈ ভেলৰ মাজত কথমপি প্ৰাণটো মাথোন সুমুৱাই থৈছে, তাতে যদি তেওঁৰ জীৱনৰ একমাত্ৰ সম্বল মেৰিয়াছৰ এই করুণ দৃশ্য চকুত পৰিব লগা হয় তেনেহলে বুঢ়াৰ জহি-খহি যোৱা হিয়া একেবাৰে চুণ চ'ত হৈ পৰিব। বপুৰী নিৰুপায়। চিন্তা আৰু ভয়ত অত্ৰাহিত। এবাৰ বাটলৈ কাণ উনাই, এবাৰ নৰিয়াৰ মুখলৈ চা', উচ্ পিচ্ কৈ সময় খেদাবলৈ ধৰিলে। একো-একোবাৰ মেৰিয়াছৰ মুখলৈ ৰ' লাগি চাই থাকি জিকাৰ মাৰি মাৰি উঠে, একো একোবাৰ আকৌ নিজক নিজে কৈ যায়—'তেজখোৱাই গোটেই-খনকে বধি থৈহে যাব।'

ৰাতি পুৱাই অহাৰ লগে লগে ডাক্তৰ আহি জিল-নৰমেণ্ডৰ ঘৰ সোমাল। মেৰিয়াছ তেতিয়াও সাৰ-সুৰ-হীন, অচেতন। নৰিয়াৰ অৱস্থা দেখি ডাক্তৰ বিচলিত হৈ পৰিল। অচেতন অৱস্থাৰ পৰা চেতনা অনা দৈৱৰহে কাম। তথাপি ডাক্তৰে যথা-সাধ্য চেষ্টা কৰিবলৈ গাত ললে।

ডাক্তৰে বেমাৰীৰ ঘা-পাৰিলাক ধুৱাই-পখলাই দৰৱ-জাতি লগাবৰ দিহা কৰিছে। আণ্ট্ জিলনৰমেণ্ড্ তাক চাকৰ-নাকৰইতে [illegible] লাগি একাষৰীয়া হৈ চাই আছে। গোটেই ঘৰ কঁপি পৰি [illegible] যোৱা। এনেতে দুৱাৰ মেলাৰ শব্দ হল। দুৱাৰ মেলাৰ লগে লগে শেঁতা মুখেৰে দীঘল বুঢ়া মানুহ এজন আহি কোঠাৰ দুৱাৰ মুখত উপস্থিত হল। বুঢ়াজন মেৰিয়াছৰ ককাক,—বুঢ়া জিলনৰমেণ্ড।

যোৱা দুদিনৰ যুদ্ধৰ গোলমালে গোৰা ৰাজতন্ত্ৰবাদী জিলনৰমেণ্ডক বৰ অথিৰ-অবিৰ কৰি তুলিছে। ভাবনা-চিন্তাত দুয়ো নিশা শুব পৰা নাই। যোৱা নিশা পুৱ-তীয়া বেলিকা মাথোন চিল্মিলকৈ অকণমান টোপনি আহিছিল।

কোঠা সোমায়ে বিছনাৰ ওপৰত ক্ষত-বিক্ষত দেহেৰে মৰাশ'ৰ দৰে ঠেৰেঙা হৈ পৰি থকা মেৰিয়াছক দেখি বুঢ়া ভয়-বিস্ময়ত শিয়ঁৰি উঠিল। যতে ঠিয় হৈছিল ততে বজ্ৰাহতৰ দৰে থৰ হৈ ৰল। ভৰিৰ তলুৱাৰ পৰা মূৰৰ চুলিলৈকে তেওঁৰ গোটেই গা জিন্জিনাবলৈ ধ'ৰিলে। ঢেলা চকুযোৰ পানীৰে চল্ চলীয়া হৈ আহিল। কুম ওলোৱা মুখখন নিমিষৰ ভিতৰতে মৰা মানুহৰ লাও-খোলাটোৰ দৰে অস্থিচৰ্ম্মসাৰ হৈ পৰিল। নিৰ্ব্বাক-নিষ্পন্দ হৈ বুঢ়াই মেৰিয়াছৰ ফালে স্থিৰ দৃষ্টিৰে চাই থাকিল। বুঢ়াৰ গাত বগুলি পাখি যেন ঢক্‌ঢক্‌কৰে বগা দীঘল চোলা, মূৰত পকা চুলি,—মুখ মৰামানুহৰ দৰে শেঁতা। চকু দুটা স্থিৰ, অপলক; একেথৰে সতৃষ্ণ ভাৱে মেৰিয়াছৰ ফালে চাই আছে—ঠিক যেন কোনো প্ৰেতাত্মাই অন্তিম শয্যাত পৰি থকা তাৰ অতদিনৰ সঙ্গী পাখিৰ শৰীৰটোৰ ফালেহে বৰ হেঁপাহ আৰু দুখেৰে মায়া-মমতাত ভোল্ গৈ শেষবাৰলৈ চাই লৈছে।

কিছুমান পেলি এনেভাৱে চাই থকাৰ পাছত শোকা-তুৰ বুঢ়াৰ হিয়া ভাঙি, ডিঙি চিৰি, মাত ওলাল—"মেৰি-

য়াছ!" চাকৰ এটাই বুঢ়াৰ কাষ চাপি আহি মাত দিলে—"তেওঁ যুদ্ধ কৰিবলৈ গৈ এনে হ'ল, দেউতা!"

বুঢ়াই বুকু চপৰিয়াই কৈ গল—"গল—গল! মোৰ ওপৰত প্ৰতিশোধ লৈ সি গুচি গল! মোৰ ওপৰত—মোৰ ওপৰত খঙ সাৰিবলৈকে সি জলা জুইত জাপ দিলেগৈ! আহ্ তাহা! তেজখোৱা! এই বেশেৰে আজি মোৰ ঘৰলৈ উভটি আহিছ?"

বুঢ়া থৰক-বৰককৰি মেৰিয়াছৰ কাষ চাপি গল। বুঢ়াৰ বুকৰ মাজত শোকৰ চাকনৈয়া। স্থিৰ চকু, স্পন্দনহীন বুকু; মেৰিয়াছৰ কাষ চাপি বুঢ়া থকুথকুকৰে কঁপিবলৈ ধৰিলে। ওঁঠ দুটা লৰি উঠিল। আধাফুটা আধা-ভগা মাতেৰে বুঢ়া গৰ্জ্জি উঠিল—"নিষ্ঠুৰ। পিশাচ! তোৰ মনত এয়েহে আছিল!" বুঢ়াক শোকে খুন্দা মাৰি ধৰিলে। মাত নোলোৱা হৈ আহিল। তথাপি বুঢ়াই অসহনীয় আবেগত কৈ গল—কথাবোৰ অস্পষ্টৰ পৰা অস্পষ্ট হৈ উঠিল; ঠিক যেন মৰণৰ অতল তলিৰ পৰা ওপৰলৈ আহোঁতে আহোঁতেহে দীঘল বাটত পৰি ক্ষীণৰ পাছত ক্ষীণ হৈ পৰিছে।—

"মৰ, মৰ! মই একো বেজাৰ নকৰো, ময়ো মৰিম! তই যেতিয়া এনে নিৰ্দ্দয়ভাৱে আত্মহত্যা কৰিবলৈ ভাল পালি মইনো তোৰ বাবে কান্দিলে কি হ'ব? শুনিছনে, নৰঘাতি!"

ঠিক এই সময়তে মেৰিয়াছৰ চকু দুটা অলপ-অলপকৈ মেল খাই আহিল। চকু মেলি মেৰিয়াছে আচৰিত হৈ তৰল দৃষ্টিৰে বুঢ়াৰ ফালে ৰ' লাগি চাই থাকিল। বুঢ়াই চিঞৰি উঠিল—"মেৰিয়াছ! মোৰ পোনা মেৰিয়াছ! তই জীয়াই আছ? তই চকু মেলিছ? মোলৈ চাইছ? চোৱাঁ মোৰ সোণ, চোৱাঁ ঐ! হে দয়াময়!" বুঢ়াক আবেগৰ চকে ধৰি মাটিত বগৰাই পেলাই দিলে। তেওঁ সেইপিনে মূচ কচ গল।

জীৱন মৰণৰ মাজত এইদৰে মেৰিয়াছৰ বহুত দিন পাৰ হৈ গল। কেবা সপ্তাহলৈকে তাৰ বৰ জ্বৰ উঠিছিল। এই জ্বৰৰ মাজত সি ক্ৰমান্বয়ে প্ৰলাপ বকিছিল, প্ৰলাপৰ মাজত প্ৰায়ে তাৰ মুখত কজেটৰ নাম শুনা গল। মেৰিয়াছৰ লগতে বুঢ়া জিলনৰমেণ্ডো আধামৰা বুঢ়া মেৰিয়াছৰ কাষৰপৰা দুঠা হল। ভগা বুকু লৈ তাৰ ওচৰতে হা-হুমুনিয়াহ কাঢ়ি আশা-উৎকণ্ঠাত পৰি থাকে।

মেৰিয়াছক ককাকৰ ঘৰলৈ অনা দিনাৰেপৰা এজন পকামূৰীয়া বুঢ়াই অপনা মুখলৈ আহি নিতৌ বেমাৰীৰ খা-খবৰ লৈ যায়হি। কোনো দিনা বুঢ়াজন দুবাৰকৈয়ো আহে। বুঢ়াজন সদায় আহে—অথচ ভিতৰ নোসোমায়; চাকৰ-নাকৰইতকে সুধি মেলি গুচি যায়। কথাৰ্য়াৰ লাহে লাহে গৈ বুঢ়া জিলনৰমেণ্ডৰ কাণত পৰিল।

ক্ৰমান্বয়ে চাৰি মাহ গল। এই চাৰি মাহৰ ভিতৰত বেমাৰীৰ ওপৰত কোনেও একো আশা কৰা নাছিল। শেহত ছেপ্টেম্বৰ মাহৰ ৭ তাৰিখৰ দিনা ডাক্তৰে বুঢ়াক নিৰ্ভয় দি কলে—"বেমাৰী ভাললৈ আহিছে—আৰু ভয় নাই। দুমাহৰ ভিতৰতে তেওঁ ভিতৰতে উঠিব। লহিব পাৰিব।" বুঢ়াৰ মুখলৈ পানী আহিল, পোৱা হিয়াখন শাত পৰি গল।

এই আদৰ-সাদৰ স্নেহ-শুশ্ৰূষাৰ মাজতো মেৰিয়াছৰ মনত শান্তি দেখা নগৈছিল। সি সদাই মৌন। কিবা এটা নিৰ্দ্দিষ্ট ভাব নাই যে তাক চেষ্টা মাৰি ধ'ৰ আছে। জ্বৰৰ বিকাৰত সি কজেটৰ বিষয়ে কত কি প্ৰলাপ বকিছিল! এতিয়াতো জ্বৰ আৰু প্ৰলাপ যোৱাৰ পাছৰে পৰা সি এদিনো কজেটৰ নাম মুখত অনা নাই। তেন্তে কিহৰ ভাবনা? তাৰ মন মৰা কিয়?

মানুহে ভাবিছিল, সি কজেটৰ কথা পাহৰি গল। কিন্তু আচলতে কথা সেইটো নহয়। কজেট ক'ত আছে, কেনেকৈ আছে সি একো কব নোৱাৰে। সেই কাৰণেই তাৰ মনত শান্তি নাই, মুখ সদাই বিষাদমলিন। কজেটক পাহৰা দূৰে থক—কজেটৰ ভাবনাতে তাৰ দিন-ৰাতি একাকাৰ হৈ পৰিছিল। কজেট তাৰ দিনৰ ভাবনা, ৰাতিৰ সপোন আছিল। সি কজেটৰ চিন্তাত অস্থিৰ হৈ পৰিল। যুদ্ধৰ দিনাৰপৰাই সি কজেটৰ কথা একো নেজানে। যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ গোটেইখিনি ঘটনা তাৰ স্মৃতি-

পটত এটা ক'লা মেঘৰ দৰে ঠিয় দি সকলো কথা ঢাকি পেলালে। ইপনিন গেভৰোক টেনাডিয়ে আৰু আন আন সমৰযাত্ৰী বন্ধুবিলাকৰ সকলোৰেই তাৰ স্মৃতিৰ চকুত ৰণ-প্ৰাঙ্গনৰ ধোঁৱাৰ লগত চিন্ চাব নোহোৱাকৈ অদৃশ্য হৈ পৰিল। কোন কেনি আহিল, কোন কেনি গল, সি একো তত ধৰিব নোৱাৰিলে। গোটেইখন তাৰ মনত এটা প্ৰকাণ্ড স্বপ্ন হৈ পৰিল। মছিঅ'ৰ ফকলভেণ্টৰ আকস্মিক ৰণযাত্ৰাই সেই সপোন-ৰাজ্য আৰু কুহেলিকাময় কৰি তুলিলে। সি আতি-গুৰি ঠিক কৰিব নোৱৰা হল। নিজৰ জীৱনৰ ঘটনাও তাৰ মনত সপোন-কাহিনী হৈ পৰিল। কোনে কেনেকৈ তাক যুদ্ধক্ষেত্ৰৰপৰা আনি ককাকৰ ঘৰত পেলালেহি, সি কাৰোপৰা একো জানিবলৈ নেপালে; ঘৰৰ কোনো মানুহে তাক লৈ অহা মানুহকেটা চিনি নেপায়। সুধিলে কয়, তাক কোনোবা মানুহ দুটাই গাড়ী এখনত তুলি লৈ আহিছিল। এই দুৰ্ভেদ্য জটিল ৰহস্যৰ মাজত পৰি মেৰিয়াছ একেবাৰে দিগ্-বিদিগ্ হেৰুৱাই জ্ঞান-শূন্য হৈ পৰিছিল। কিন্তু এই ভীষণ ৰহস্যৰ মাজতো এটা লক্ষ্য—এটা প্ৰতিজ্ঞা—এটা প্ৰবল বাসনাৰ ওচৰত মেৰিয়াছে তাৰ সকলো ভাবনা-চিন্তা কেন্দ্ৰীভূত কৰি পেলালে, সেইটিয়েই তাৰ ভবিষ্যত জীৱনত একমাত্ৰ ব্ৰত হৈ আন সকলো ৰহস্য তল পেলাই দিলে। সেই লক্ষ্য, সেই প্ৰতিজ্ঞা আৰু বাসনা হৈছে—কজেট আৰু কজেটক পোৱা।

দিনক দিনে মেৰিয়াছ ভাল হৈ উঠিল। গাৰ বল-শক্তি, শ্ৰীবৃদ্ধি আকৌ চাপি আহিছে। এদিন বুঢ়াই মেৰিয়াছৰ ওচৰতে বহি মেৰিয়াছৰ ফালে একেৰাহে চাই আছে, জীয়েকে ইটো-সিটোকৈ দৰবৰ চিচা-পিলাছবোৰ মেজৰ ওপৰত সজাব লাগিছে। বুঢ়াই লাহেকৈ নাতিয়েকৰ হাত এখন নিজৰ হাতলৈ দাঙি লৈ মাত লগালে—"মেৰিয়াছ! তুই ভাল হৈ থা। তেহে গাত বেগতে বল-শক্তি পাবি।"

মেৰিয়াছে আকাশ-পাতাল ভাবি গাৰুত আওজনি লৈ বিছনাত আধাশোৱা অৱস্থাত পৰি আছিল। বুঢ়াৰ কথা শুনি মেৰিয়াছে [illegible] নাই পঠিয়াই আকৌ কাতি হৈ শুই পৰিল। বুঢ়াই গাত হাত ফুৰাই মাত দিলে—"মেৰিয়াছ!"

বুঢ়াৰ সাদৰী সুৰত মেৰিয়াছৰ মন নাচি উঠিল। বিছনা-চাদৰত খামোচ মাৰি ধৰি সি লাহেকৈ বিছনাৰ ওপৰতে উঠি ককাকৰ মুখৰ ফালে ক্ষন্তেক চাই আকৌ চকু নমাই লাহে লাহে মাত দিলে—"মই কথা এষাৰ কব—"

"কি কথা—ক।"

"মই—বিয়া—"

বুঢ়াই ঢেকুঢেকুকৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে—"অ' অ'—সেই কথা! সেই কথা মই আগেয়েই বুজিলো। একো কথা নাই। সেই ছোৱালীজনী তই পাবি, ভয় নাই।"

মেৰিয়াছ অবাক আৰু আচৰিত। বুঢ়াই কৈ গল—"তই সেই ছোৱালীটি পাবি। অঃ, ছোৱালীকণি বৰ ৰূপহী। তাই সদায় বুঢ়া এটাৰ বেশ ধৰি তোৰ খবৰ লৈ যায়হি। মই খবৰ পাইছো। তাই ৭নম্বৰ ৰু দি হোম আৰ্ম্মত থাকে। একো কথা নাই। তাইৰ লগতে তোৰ বিয়া হব। মই ভাবিলো—তইনো মোক কিয় ভাল নেপাৱ! কি কৰিলেনো তই গকৰে মোক ভাল পাবি! খপকৰে মনত পৰিল—সেই কজেটকণিক যদি তাক আনি দিওঁ সি মোক ভাল নেপাই নোৱাৰে। হাঃ হাঃ! তই ভাবিছিলি কজেটৰ নাম শুনিলেই মই খঙত বলিয়া হৈ যাম? নহয়, নহয়! কজেট!—সুন্দৰী ছোৱালী! বিয়া! বৰ ভাল কথা। মোক আৰু কি লাগিছে! তই বিয়া কৰা—সুখী হ। সেয়ে মোৰ পৰম সুখ। তোৰ বাহিৰে মোৰ আৰু আছে কোন!"

বুঢ়াই কথাষাৰ কৈয়ে ফেকুৰি উঠিল। হাড় ওলোৱা বুকত মেৰিয়াছৰ মূৰটো সুমুৱাই লৈ বুঢ়াই উচুপি উচুপি কান্দিবলৈ ধৰিলে। বুঢ়াৰ বুকত মূৰ থৈ মেৰিয়াছো কান্দি উঠিল। দুটি প্ৰাণৰ ৰুদ্ধ স্নেহ-মন্দাকিনী একেলগে বুকু জুৰাই বাগৰি গল। বিমল স্নেহ-আনন্দৰ কি অতুলন দৃশ্য!

মেৰিয়াছে মাত দিলে—"দেউতা!"

"মোক তেনে তই ভাল পাৱ! তেনে—তেনে আকৌ 'দেউতা' বুলি মাত!"

এটি অবাক অথচ ভাব আৰু ভাষাপূৰ্ণ মুহূৰ্ত্ত নামি আহিল। কোনেও একো কব নোৱাৰিলে। দুয়ো দুইবো চকুলৈ চাই ৰৈ থাকিল। অলপমান বেলিৰ পাছত বুঢ়াৰ মাত ওলাল—"মোক দেউতা বুলিছ? মোৰ ওপৰত আৰু খং নাই?"

মেৰিয়াছ বুঢ়াৰ সাৱটৰপৰা ওলাই আহিল। তলমূৰকৈ কলে—"মই এতিয়া ভাল হৈছো। তাইক চাব খোজো, দেউতা!"

"ভাল কথা, কাইলৈ মাতি পঠিয়াম।"

"দেউতা!"

"কি—ক।"

"আ—"

"আজিয়ে? একো কথা নাই! আজিয়ে। তই মোক তিনিবাৰ দেউতা বুলিলি, তাৰ উপযুক্ত মূল্য পাবি। তাইক মই আজিয়ে মতাই পঠিয়াম, তই চিন্তা নকৰিবি।"

•

কজেট-মেৰিয়াছৰ আকৌ দেখা-দেখি হল। এই মিলন-দৃশ্য মানৱ ভাষাৰ বৰ্ণনাৰ অতীত। কবিৰ অফুৰন্ত কবিতাই, শিল্পীৰ মানস-চানেকীয়ে, এই মিলন-দৃশ্য মানৱৰ চকুত দাঙি ধৰিব নোৱাৰে।

ঘৰে-ঘৰোৱাল কজেট আহিবলৈ বাটচাই বহি আছিল। নিৰূপিত সময়ত কজেট আহি জিলনৰমেণ্ডৰ ঘৰ সোমাল। কজেটৰ পাছে পাছে গম্ভীৰ প্ৰকৃতিৰ পকামূৰীয়া বুঢ়া এজনো সোমাই আহিল। বুঢ়াৰ মুখত মিচিকিয়া হাঁহি, কিন্তু হাঁহিটো যেন লক্ষ্যহীন, বিষাদ-মলিন। বুঢ়াজন মছিঅ'ৰ ফকল্ভেণ্ট—জঁভেলজঁ। তেওঁৰ গাত এটি সুন্দৰ ক'লা সাজ। বুঢ়া ভিতৰ সোমোৱাৰ লগে লগে দাৰোৱানটোৱে ফুচফুচাই ঘৈণীয়েকক কলে—"মানুহজন দেখা দেখা যেন লাগিছে অ'!" বুঢ়াৰ কাষলতিৰ তলত এটা কাগজৰ টোপোলা।

জিলনৰমেণ্ডৰ জীয়েকে লিপিৰীক সুধিলে—"এই মানুহজনে সদায় কাষলতিৰ তলত কিতাপ লৈ ফুৰাইনে কি?" এই মহিলাবাকীয়ে কিতাপ সমূলঞ্চে ভাল নেপায়। জীয়েকৰ কথা শুনি বুঢ়া দেউতাকে মাত লগালে—'তেওঁ সাধুমানুহ, হাতৰপৰা কিতাপ-পুথি নেৰেই। ই কোনো দোষৰ কথা নহয়। এইটো সন্ত-সাধুসকলৰ ৰীতি।"

বুঢ়াই ফকলভেণ্টক অভিবাদন কৰি মাত দিলে "মছিঅ'ৰ ট্ৰাঞ্চলেভেণ্ট!" বুঢ়াই ফকল্ভেণ্টক পাহৰি ট্ৰাঞ্চলেভেণ্ট গোলা নাছিল, সৰু মানুহৰ নাম মনত নৰখা যেন দেখুৱাটো ডাঙৰ মানুহৰ কায়দা।

"মছিঅ'ৰ ট্ৰাঞ্চলেভেণ্ট! মই মোৰ নাতি মছিঅ'ৰ লা·বেৰণ মেৰিয়াছ পণ্টমাৰ্ছিৰ কাৰণে আপোনাৰ এই মহিলাগৰাকীৰ পাণি প্ৰাৰ্থনা কৰো।"

ফকল্ভেণ্টে সন্মতি জনাই মূৰ দোঁৱালে। সমাগত মণ্ডলীৰ অন্তৰৰ নিভৃত কোণত মিলন-সঙ্গীত সপ্তমত বাজি উঠিল। বুঢ়া জিলনৰমেণ্ডে তেওঁৰ হাত দুখন দাঙি কজেট আৰু মেৰিয়াছক আশীৰ্ব্বাদ কৰি কলে—"এতিয়া তোমালোকে পৰস্পৰক পূজা কৰিবলৈ অনুমতি পালা।"

বুঢ়াই কথাষাৰ দোহাৰিবৰ আৱশ্যক নহল। খন্তেকৰ ভিতৰতে মিলন-জাগত প্ৰেমিক-প্ৰেমিকাই মান-অভিমান, বেজাৰ-আনন্দৰ পূৰ্ণাহুতি দিবলৈ ধৰিলে। এই প্ৰেমৰ পূত গন্ধ, প্ৰেমিক-প্ৰেমিকাৰ বাহিৰে আনে অনুভৱ কৰা টান। কজেটে মুখত উষাৰ ৰাঙলি হাঁহি লৈ অভিমানৰ সুৰেৰে মেৰিয়াছক সম্বোধন কৰিলে—"তোমাক এইদৰে যুদ্ধ কৰিবলৈ কিহে পাইছিল! এই চাৰিমাহ মই নমৰি জীয়াই আছো। তোমাৰ এনেদৰে যুদ্ধলৈ যোৱা বৰ অন্যায়। তুমি বৰ দুষ্ট! মইনো বাৰু তোমাক কি কৰিছিলো?" মেৰিয়াছে চকুত বিজুলী লৈ নিমাত হৈ বহি থাকিল।

জিলনৰমেণ্ডে এই চাকৈ-চকোৱাহালিৰ আনন্দ দেখি ৰঙত আপোনপাহৰা হৈ জীয়েকক কলে—"চা, চা; সিহঁতৰ মনত কিমান আনন্দ!" আণ্ট্ জিলনৰমেণ্ডে অত দিনৰ মূৰত এই অন্ধকাৰ গৃহত আশা-আনন্দৰ পোহৰ দেখি ভেবা লাগি চাই আছিল। প্ৰেমৰ বিজয় দুন্দুভিয়ে ৫৭ বছৰ বয়সীয়া বুঢ়ীৰ কাণ তাল মাৰি ধৰিছিল, বুঢ়াৰ কথা কাণত নোসোমাল। আনন্দত মতলীয়া বুঢ়াই কৈ গল—"কজেট দীপ্লিপ সুন্দৰী। এই এখানিমান ছোৱা-

লীটিক বেবনেছ, কৰি তাইৰ ৰূপৰ অপমান কৰা হৈছে। তাই হব লাগিছিল ৰাজৰাণী। কি ৰূপহ চকু চেলাউৰি যুৰি! সোণইত। তোমালোকে এইদৰে মূৰ্খৰদৰে ইটিয়ে সিটিক ভাল পোৱা। প্ৰেমত নিৰ্কোধ হৈ পৰা—আন সকলো পাহৰি যোৱা। মানুহৰ চকুত মূৰ্খালি, কিন্তু ঈশ্বৰৰ চকুত চৰম জ্ঞান। কি দুখৰ কথা! মোৰ সৰহ-ভাগ সম্পত্তি মই দান-দক্ষিণাত উৰাই দিলো। মই মৰিলে তইতলৈ বেছি একো থৈ যাব নোৱাৰিম, বৰ দুখ থাকি যাব।" এনেতে এটা ধীৰ গম্ভীৰ কণ্ঠস্বৰ শুনা গল—"মাডমজেল ফেকলভেণ্ট ছণ ভেজাৰ ফ্ৰাঁৰ অধিকাৰিণী।"

সকলোৱে অবাক হৈ চাই পঠিয়ালে। কথাখাৰ জ' ভেলজঁৰ। ইমানপৰ তেওঁ নিমাত হৈ এই দুখী মানৱ দুটিৰ ফালে অনিমিষ নেত্ৰেৰে চাই বিভোৰ হৈ বহি আছিল।

বুঢ়া জিলনৰমেণ্ডে কাচৰিত হৈ মাত দিলে—"ছণ হেজাৰ ফ্ৰাঁ!"

ভেলজঁই কাষলতিৰ তলৰপৰা কাগজৰ টোপোলাটো উলিয়াই মেজৰ ওপৰত থলে। এই টোপোলাটোকে আণ্টজিলনৰমেণ্ডে কিতাপ বুলি ভাবিছিল। কাগজৰ টোপোলাটো মোকোলাই ভেলজঁই কিছুমান নোট উলি-য়াই লেখিবলৈ ধৰিলে।

জিল্‌নৰমেণ্ডে হাঁহি হাঁহি কবলৈ ধৰিলে—"এইটো দেখোন বৰ ডাঙৰ কিতাপ!"

জভেলজঁই চঁপাথিয়ৰ বিচাৰৰ পাছত জেলৰপৰা পলাই আহি তেওঁ মছিঅ' মেডলেন হৈ উপাৰ্জ্জন কৰা ছণ হেজাৰ ফ্ৰাঁ ধন যেইৰপৰা উলিয়াই অনা পাঠকসকলৰ মনত থাকিব পাৰে। সেই ধনখিনি তাকো পুলিচৰ হাতত ধৰা পৰি জেললৈ যোৱাৰ সম্ভাৱনা দেখি ম'ফেৰ্মাৰ মে'লৰ হাবিত পুতি থৈ দিছিল। আকৌ পুলিচৰ হাতত ধৰা পৰি তেওঁ কিছুমান দিন জেল খটাৰ পাছত জাহাজৰ পৰা সাগৰত জপিয়াই পৰি পলাই আহিলৰে পৰা ধনখিনি সদায় কাষলতিতলতে লৈ ফুৰিছিল। সেই ধনেই এতিয়া কজেটৰ যৌতুক সম্পত্তি।

* * *

বিয়াৰ দিন ঠিক হল। ডাক্তৰে ফেব্ৰুৱাৰী মাহত মেৰিয়াছক বিয়া কৰিবলৈ অনুমতি দিলে। এতিয়া ডিচেম্বৰ। আৰু দুমাহ বাকী।

সুখৰ দিন আহে আৰু যায়। মেৰিয়াছ-কজেটৰ সময়ৰ একো তত্তকে ধৰিব নোৱাৰিলে। সিহঁতে অকল মাথোন বুজিলে—সিহঁত দিনক দিনে স্বৰ্গৰ ফাললৈ উঠি যাবলৈ ধৰিছে। এই অভাবনীয় পৰিবৰ্ত্তনত সিহঁত বিমুগ্ধ নোহোৱা হলে স্তম্ভিত হৈ পৰিলহেঁতেন। মাজে মাজে মেৰি-য়াছে কজেটক সোধে—"কজেট! তুমি কিবা তত ধৰিব পাৰিছানে?" কজেটে চমুকৈ উত্তৰ দিয়ে—"ঈশ্বৰৰ কৰুণা!"

কজেটৰ বিয়াৰ কাৰণে ভেলজঁই এটা-এটাকৈ সকলো কাৰ্য্য সুকলমে সমাধা কৰি পেলালে। নিজে এসময়ত মেয়ৰৰ কাম কৰি আহিছে। আইন-কানুন তেওঁৰ সকলো জনা আছিল। অজ্ঞাত-কুলশীলা কজেটৰে সৈতে ফ্ৰান্সৰ পুৰণিকলীয়া সম্ভ্ৰান্ত বংশৰ মেৰিয়াছৰ বিয়া দিবলৈ আইনৰ চকুত যত যি দোষ হব পাৰে সকলোখিনি তেওঁ নিখিলে আঁতৰ কৰিলে। ব'তো অকণো আসোঁৱাহ নথকাকৈ সকলো কাম নিষ্পত্তি কৰি দিলে। কজেটৰ সঁচা পৰিচয় দিলে আইনমতে এই বিয়া সিদ্ধ নহব পাৰে। এই কাৰণে তেওঁ কজেটক নিজৰ ছোৱালী বুলি চিনাকী দিয়া তেওঁৰ ককায়েক কন্‌ভেণ্টৰ মালী ফকল্‌ভেণ্টৰ ছোৱালী বুলি চিনাকী দিলে। তাইৰ বৰ্ত্তমান মাক-বাপেক কেও নাই। এই বংশটোৰ এতিয়া আন কোনো নাই, তেওঁ আৰু কজেট মাথোন বাকী। কনভেণ্টৰ ভগ্নী-মণ্ডলীয়ে এই বিষয়ে সাক্ষী দিলে। কজেটৰ যৌতুক ধনখিনি কোনো এজন মৃত আত্মীয়ই কজেটৰ কাৰণে থৈ যোৱা বুলি কৈ সকলোৰে সংশয় ছেদ কৰি পেলালে। ভাবিবলৈ কাৰো মনত অকণো ঠাই নথাকিল।

কজেটে শুনিলে, তাই যিটি বুঢ়াক ইমানদিনে দেউতা বুলি আহিছে সেই বুঢ়া তাইৰ আচল দেউতাক নহয়। এই কথাষাৰে আন সময়ত হোৱা হলে কজেটৰ মনত বৰ আঘাত দিলেহেঁতেন। কিন্তু কজেট এতিয়া আনন্দৰ

ভৰ দুপৰত। কথাষাৰে তাইৰ মনত এটা কলামেঘ সৃষ্টি কৰিলে সঁচা কিন্তু সেই মেঘ খন্তেকতে আঁতৰি পৰিল। তাইৰ অসীম আনন্দৰ মাজত এই ক্ষুদ্ৰ বিষাদ নিমিষতে কৰবাত বিলীন হৈ পৰিল। তাইৰ যে মেৰিয়াছ আছে! বুঢ়া গল—ডেকা আহিল। জীৱনৰ গতিয়েই যে এই! তাৰ উপৰিও কজেট সকৰেপৰা জটিল ৰহস্যৰ ওপৰতেই ডাঙৰ দীঘল হৈ আহিছে। ৰহস্যপূৰ্ণ শৈশৱৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত হোৱা জীৱনৰ প্ৰত্যেক মানুহেই সাধাৰণতে এনে কিছুমান কথাৰ কাৰণে উদাস হবলৈ বাধ্য হয়। কজেটো এই ৰহস্যৰ প্ৰতি উদাস হৈ পৰিল। নহলে যে দিগ্‌বিদিগ্‌ হেৰুৱাব লাগিব! তথাপি তাই ভেলজঁক আগৰ দৰেই একেটা সুৰতে 'দেউতা' বুলি সম্বোধন কৰিলে।

দৰা কন্যাৰ দিনে দেখা-দেখি হয়। ফকল্‌ভেণ্টৰ লগত কজেট মেৰিয়াছৰ ঘৰলৈ আহে। তাতে দুয়ো লগ হয়। সৰলচিত্তীয়া শুভাকাঙ্ক্ষী ফকল্‌ভেণ্টক দেখি মেৰিয়াছৰ মনত কিবা এটা নজনা ভাবে ঠাঁই লবলৈ ধৰিলে। তাৰ মনত শত-সহস্ৰ প্ৰশ্নৰ ঢৌ উঠিল। বুঢ়াৰ গঢ় গতিত সি কিবা এটা ৰহস্য মেৰখাই থকা যেন পালে। সেই ৰহস্য ভেদ কৰিব নোৱাৰি সময়ে সময়ে সি নিজৰ স্মৰণ-শক্তিকে অবিশ্বাস কৰিব লগাত পৰিল। তাৰ স্মৃতিৰ মাজত যোৱা ৪ মাহৰ জ্বৰ-যন্ত্ৰণাই এটা খাল খানি থৈ গল, সেই খালত পৰি তাৰ জীৱনৰ বহুত ঘটনা চিৰ-চাৰ নোহোৱাকৈ হেৰাই পৰিছে। সি নিজক নিজে সুধিবলৈ ধৰিলে সি ফকল্‌ভেণ্টক যুদ্ধ ক্ষেত্ৰত সঁচাকৈয়ে দেখিছিলনে?

সময়ে সময়ে মেৰিয়াছে দুই হাতে মুখ ঢাকি সেই অস্পষ্ট অতীতৰ মাজেদি তাৰ কল্পনাৰ বেখাডালি স্মৃতিৰ লেখনীৰে টানি লৈ যাবলৈ চেষ্টা কৰে। তেতিয়া তাৰ চকুৰ আগত যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ বিষাদ অভিনয়ৰ অভিনেতাসকল এটা-এটাকৈ আহি থিয় দিয়েহি। প্ৰহৰী গেভৰোকৰ গান তাৰ কাণত বাজি উঠে, ইপনিনৰ চেচা কপালত দিয়া চুমাটিৰ স্পৰ্শ তাৰ ওঁঠদুটাই অনুভৱ কৰে। কমফেয়াৰ একোখাছইত তাৰ চকুৰ আগত ঘূৰি ফুৰে। তাৰ পাছত এটাইবোৰ এটাৰ পাছত এটাকৈ অদৃশ্য হৈ পৰে। মছিঅ'ৰ ফকলভেণ্টেও লাহে লাহে গৈ এই অদৃষ্ট প্ৰাণী-বিলাকৰ ভিতৰৰে এটা অশৰীৰী প্ৰাণী হৈ পৰিল। শেহত সি কজেটৰ কাষত স-শৰীৰে বহি থকা এই ধীৰ-গম্ভীৰ বুঢ়াকে যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ সেই ফকল্‌ভেণ্ট বুলি বিশ্বাস কৰিবলৈ টান পোৱা হল। যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ ফকল্‌ভেণ্ট তাৰ মনত এটা সপোনৰ ছবি যেন হৈ আহিল। তথাপি সি বুঢ়াক একো সুধিব নোৱাৰিলে।

এই জটিল ঘটনাৰ আকৰ্ষণি শক্তি ইমান টান আছিল যদিও ই মেৰিয়াছক আন আন ভাবনাৰ বান্ধৰপৰা ছিঙি একেবাৰে আনিব নোৱাৰিলে। বিয়াৰ দিন যিমানে ওচৰ চাপি আহিল সিমানে তাৰ মন বেছি উদ্বিগ্ন হৈ আহিল। এই শুভদিনত সি দুজন মানুহৰ ওচৰত হিয়াভৰা কৃতজ্ঞতা জনাই নতশিৰ হব লাগিব। সি তেওঁলোকৰ ওচৰত চিৰ-জীৱনৰ কাৰণে ঋণী। এই দুজন মানুহৰ প্ৰথমজন টেনাৰ্ডিয়ে, তেওঁ তাৰ পিতাকৰ প্ৰাণ ৰক্ষা কৰিছিল। আন-জন তাক যুদ্ধক্ষেত্ৰৰপৰা আনি ককাকৰ ঘৰত থোৱা অচিন শুভাকাঙ্ক্ষী। সমাজৰ চকুত, পৃথিৱীৰ ওচৰত, দস্যু হলেও টেনাৰ্ডিয়ে তাৰ চিৰপূজনীয়। টেনাৰ্ডিয়েক বিচা-ৰিবলৈ সি মানুহ পাচিলে, ধন খৰচ কৰিলে, কিন্তু টেনাৰ্দিয়ে নোলাল। অচিন শুভাকাঙ্ক্ষীজনৰ শুং বিচাৰি মেৰিয়াছে তাক বাতি লৈ অহা গাড়ীখনৰ গাড়োৱানটোৰ গুৰি পালেগৈ। কিন্তু গাড়োৱানটোৱে একো সঠিক খবৰ দিব নোৱাৰিলে।

সি তাৰ গাড়ীত অহা মানুহকো চিনি নেপায়। সি এজন পুলিচ কৰ্ম্মচাৰীৰ আদেশমতে চীন নৈৰ পাৰৰপৰা মৰা মানুহ এটাৰে সৈতে বন্দী এটাক তুলি লৈ আহিছিল। বন্দীটো চীন নৈৰ পাৰৰ খাল এটাৰপৰা কান্ধত মৰা মানুহটো লৈ ওলাই আহিছিল। তাৰ পাছত মেৰিয়াছে পুলিচ আপিছতো খবৰ কৰিলে, কিন্তু ফল একো নহল।

মেৰিয়াছ ভাবনাৰ অঠাই সাগৰত পৰিল। কোন মানুহটোৱে তাক কান্ধত লৈ খালৰপৰা ওলাই আহিছিল! খালৰ মাজেদি যুদ্ধক্ষেত্ৰৰপৰা ইমান দূৰ নাট তাক তাৰ বৈ লৈ আহিবলৈ কাৰ ইমান নিস্বাৰ্থ স্নেহ? এনে

স্নেহপৰায়ণজনক সি ঋণ নোসোধালে যে তাৰ এইহেন সুখময় ভবিষ্যত জীৱনৰ ওপৰত অমঙ্গলৰ ছাঁ পৰি ৰব ? পিতৃৰ জীৱনদাতা আৰু প্ৰাণ ৰক্ষাকৰোতাজনৰ দেনা-পাওনা শোধ নকৰাকৈ অম্লানবদনে নতুন জীৱনৰ নতুন সোপানত ভৰি দিয়া তাৰ পক্ষে অসম্ভৱ হৈ উঠিল।

এদিনা গধূলি জ'ভেলজ'ৰ আগত মেৰিয়াছে এই জটিল ঘটনাৰ কথা উত্থকিয়াই কবলৈ ধৰিলে—"এই মানুহ-জনক মই ইমান চেষ্টা কৰিও উলিয়াব নোৱাৰিলো। যদি মই তেওঁক পালোঁহেঁতেন !" ভেলজ'ই কথাবোৰ শুনিও শুনা ভাও জুৰিলে। ভেলজ'ৰ উদাসিনতা দেখি মেৰিয়াছৰ খঙ উঠিল। সি চিঞৰি চিঞৰি কবলৈ ধৰিলে—

"সেই মানুহজন যেয়ে হক, তেওঁ দেৱতা। আপুনি জানেনে তেওঁ কি কৰিছিল !—তেওঁ মোক কান্ধত লৈ নিশ্চয় তিনি চাৰি মাইল বাট খালৰ গেলা-গোন্ধৰ মাজেদি খপিয়াই জপিয়াই যাব লগাত পৰিছিল। কিহৰ কাৰণে ? সেই মৰাশ'টোক ৰক্ষা কৰিবলৈ। সেই মৰাশটো আছি স্বয়ং মই। মোক কান্ধত তুলি লৈ তেওঁ কিজানি ভাবিছিল—এতিয়াও ইয়াৰ গাত টিমিকি টিমিকি জীৱটো জ্বলি আছে। এই জীৱন ফিৰিঙতিটো মুমুৰ্ষুৰাকৈ ৰাখি-বলৈ মোৰ জীৱনো বলি দিম। আহাহা ! সেই ফিৰি-ঙতিৰ কাৰণে তেওঁ কিজানি এবাৰ নহয়, দুবাৰ নহয়, কুৰি-পঁচিশবাৰ জগা-জুইত জাপ দিছিল—প্ৰত্যেক খোজেই যে একো-একোটা বিপদ আছিল ! উস্ ! কজেটৰ এই ছশ হেজাৰ ফ্ৰাঁ ধন যদি মোৰ হলহেঁতেন !"

ভেলজ'ই মেৰিয়াছৰ কথাৰ ওপৰতে মাত দিলে—"কিয় ? সেই ধন তোমাৰ নহলে কাৰ হব ? নিশ্চয় তোমাৰ ধন।"

"তেন্তে সেই ধন দি মই মানুহটোক বিচাৰি উলিয়াম ?'

ভেলজ' নিৰুত্তৰ হৈ ৰহি থাকিল।

মেৰিয়াছে এটা ঘটনাৰো ৰহস্য ভেদ কৰিব নোৱা-ৰিলে। টেনাৰ্ডিয়েক বিচাৰি উলিয়াব নোৱাৰিলে, তাৰ প্ৰাণৰক্ষা কৰোতাজনৰ নাম-গোন্ধকে নেপালে ; তাৰ ওপৰতে আকৌ দুজন ফকলভেণ্টৰ জটিল ৰহস্য। এই ফকল্‌ভেণ্ট জানো সেই যুদ্ধক্ষেত্ৰত দেখা ফক্‌লভেণ্ট নহয় ! বিষম চিন্তাত পৰি সি জ'ভেলজ'ক এই বিষয়ে প্ৰশ্ন কৰাৰ লোভ সামৰিব নোৱাৰি লাহেকৈ প্ৰশ্ন কৰি পেলালে—"আপুনি ক দেখোন চান-ভ্ৰেৰী ষ্টীটটো ভালকৈ চিনি পায়নে ?"

জ'ভেলজ'ই গহীন-গম্ভীৰভাৱে উত্তৰ কৰিলে—"চিনি পোৱা দূৰৰ কথা, মই তাৰ নামকে শুনা নাই।"

উত্তৰ শুনি মেৰিয়াছে ভাবিলে—"মই নিশ্চয় ভ্ৰম কৰিছো। বোধকৰো দুয়োজন মানুহ হুবহু একে দেখিছে মোৰ মনত এনে ভাবনা হৈছিল।"

সেই দিনাৰেপৰা মেৰিয়াছে ফকলভেণ্টৰ কথা ভাবি-বলৈ এৰি দি নিজৰ জীৱনদাতা আৰু পিতৃৰ প্ৰাণৰক্ষকক বিচাৰি উলিয়াবলৈ একাগ্ৰচিত্তীয়াভাৱে মনযোগ দিবলৈ ধৰিলে।

বিয়াৰ দিন একেবাৰে ওচৰ চাপিল। দৰা-কন্যাৰ কাৰণে পৰিপাটিকৈ ঘৰ সজালে। ভাল ভাল আহিলা-পাতিৰে দৰা-কন্যাৰ খোটালি ৰমাপুৰী হৈ উঠিল। ভেলজ'কো এটায়ে নেৰানেপেৰাকৈ ধৰিলে, বিয়াৰ পাছত ভেলজ'য়ো আহি নৰমেণ্ডৰ ঘৰতে থাকিব লাগিব ; দূৰৈত অকলে থকাৰ কোনো সকাম নাই।

* * *

উনাৰ আকাশৰ তলত ফেব্ৰুৱাৰী মাহৰ ১৬ তাৰি-খৰ নিশাটি বৰ মঙ্গলময় হৈ উঠিছিল। এই নিশাটি মেৰিয়াছ কজেটৰ পৰিণয় ৰজনী।

সেই দিনা গোটেই দিনটো ৰবমুণ—যেন স্বৰ্গৰপৰা দেৱতাসকলে আশীৰ্ব্বাদহে বৰ্ষণ কৰিছিল। এনে ৰঙ-ৰহিবৰ মাজতো প্ৰেমিক-প্ৰেমিকাই সদায়েই তেওঁলোকৰ ভাগ্য-আকাশত এচমকা ক'লা মেঘ দেখা পায়। জগতৰ চকুত কিন্তু সেইবোৰ কোনো ৰকমেই ধৰা নপৰে।

বিয়াখন ছেণ্টপল গীৰ্জ্জা ঘৰত সমাধা হৈছিল। নগৰৰ মেয়ৰ আৰু ধৰ্ম্মযাজকৰ আগত নৱ-দম্পতীয়ে সামাজিক প্ৰথামতে যথাবিহিত শপত ললে। চৰকাৰৰ ঘৰৰ দলিল-পত্ৰ চহি কৰি বিয়া আইনসঙ্গত কৰিলে। পৰিণয়ৰ চৰম নিদৰ্শন স্বৰূপে আঙঠি সলালে। গীৰ্জ্জা

ঘৰত বেদিৰ আগত আঁঠু লৈ ঈশ্বৰক সাক্ষী কৰি ইটিয়ে সিটিক হিয়া দানি মঙ্গলময় পৰমেশ্বৰৰ ওচৰত প্ৰণিপাত জনালে। বিয়াৰ কাৰ্য্য সমাধা হল। দুয়ো হাতত ধৰা-ধৰিকৈ গীৰ্জ্জাৰপৰা ওলাই আহিল। তেওঁলোকক আদৰি নি ঘৰত থবলৈ বিবাহ-যাত্ৰীসকলে গীৰ্জ্জাৰ মুখত দুফালে দুশাৰী হৈ ঠিয় দি আছিল। ক'লা সাজ-পাৰ পিন্ধা মেৰিয়াছ আৰু বগা সাজ-পাৰ পিন্ধা কজেট যেতিয়া হাতত ধৰা-ধৰিকৈ গীৰ্জ্জাৰপৰা ওলাই আহে তেতিয়া তেওঁলোকৰ মুখৰ বিমল আনন্দৰ জ্যোতি দেখি দৰ্শক-বৃন্দ স্বৰ্গীয় ভাবত তন্ময় উন্মাদ হৈ পৰিছিল। কজেটে মেৰিয়াছৰ হাতত ধৰি দৰ্শকবৃন্দৰ মাজত ঠিয় হৈয়ো সপোন-নে দিঠক এৰো ঠিক কৰিব নোৱাৰিছিল। তাই ভেবালাগি এবাৰ মেৰিয়াছৰ ফালে চাইছিল, এবাৰ মানুহৰ জুমৰ ফালে চাইছিল, এবাৰ আকৌ আকাশৰ ফালে চাইছিল। তাইৰ চকুৰ দৃষ্টি দেখি বোধ হৈছিল, তাই যেন এই সুখ সপোনৰপৰা সাৰ পাই যাব বুলি ভয় কৰিছিল। এই উদ্বিগ্ন অথচ আশ্চৰ্য্য ভাবৰ প্ৰতিবিম্বটিয়ে কজেটৰ ওপৰত এক অপূৰ্ব্ব সৌন্দৰ্য্যৰ জেউতি চৰাই দিছিল।

বিয়াৰ কেদিনমানৰ আগতে ভেলজ'ৰ এটা ঘটনা হল। তেওঁ সোঁহাতৰ বুঢ়া আঙুলিটো নিজে ইচ্ছা কৰিয়ে অলপ কাটি ললে। আৰু তাত কটাকানি মেৰিয়াই হাতখন কাপোৰ এখনত বান্ধি গাউনৰ তলত সোমাই লৈ ফুৰিবলৈ ধৰিলে। হাতখন তেওঁ কজেটকো নেদে-খুৱায়। ফলত তেওঁক বিয়াৰ দলিল-পত্ৰবোৰত চহি কৰিবলৈ কোনেও পেৰি নধৰিলে। জিলনৰমেণ্ড আৰু আন আন মানুহৰ চহিতেই দলিলৰ কাম শেষ হৈ গল।

গধূলিয়া দৰা-কন্যা আহি ঘৰ সোমাল। ভিতৰত বিয়াৰ ভোজৰ আয়োজন। ভেলজ' দলিল-পত্ৰ আদি চহি কৰাত নাছিল যদিও কোনো কামতে অনুপস্থিত থকা নাই। আন আন মানুহৰ লগতে তেওঁ জিল-নৰমেণ্ডৰ চৰাত একাষে ৰহি পৰিল। কজেটে ইমান-পৰ ভেলজৰে কথাপতা নাছিল। ভেলজ'ৰ চকুত পৰা মাত্ৰকে তাই সাউৎকৰে উঠি তেওঁৰ কাষ পালেগৈ। বুঢ়াক সাৱটি ধৰি দুষ্টালিৰ হাঁহিমাৰি আস্তে-ধীৰে তেওঁক প্ৰশ্ন কৰিলে—"এতিয়া তোমাৰ ভাল লাগিছেনে ?"

ভেলজ'ই উত্তৰ দিলে—"লাগিছে।"

"তেন্তে হাঁহা আকৌ।" ভেলজই হাঁহিবলৈ ধৰিলে। সুখে সুখৰ লগ বিচাৰে !

এনেতে খোৱাৰ জাননী পৰিল। সকলো খাবলৈ উঠিল। মেৰিয়াছ গল, জিলনৰমেণ্ড গল, কজেট গল, আলহী-দুলহি বন্ধু-বান্ধৱ সকলো খাবলৈ গল। কেৱল নগল—জ'ভেলজ'। তেওঁ আঙুলিৰ বিষত জৰ উঠিছে বুলি কোনোবা এটাৰ আগত বাতৰি পঠিয়াই জিলনৰ-মেণ্ডৰ ঘৰৰপৰা গুচি আহিল।

ভোজৰ পাতত বাপেকক নেপাই কজেটৰ মনত বেজাৰ লাগিল। কিন্তু আনন্দৰ মহা ডকুল-ডকা দিনত এনে সৰু-সুৰা দুখৰ ঠাই ক'ত ? কজেট আৰু মেৰিয়াছে সেই সময়ত আনন্দৰ এনে উচ্চশিখৰত উঠিছিলগৈ যে তাৰপৰা দূৰ-দূৰণিৰ সৰু খলা বমা অকণো ধৰিব নোৱা-ৰিলে। খোৱা-বোৱাৰ পাছত নাচ-গান হল। নাচ-গানৰ শেষত সকলো ঘৰাঘৰি গল। দৰা-কন্যা শতেক শুভ-ইচ্ছা মূৰত লৈ ভিতৰ সোমাল। ক্ষন্তেকৰ পাছতে ৰঙ-ধেমালিৰ সকলো ধুমুহা মাৰ গল, গোটেইখন নিজম হৈ পৰিল। তেতিয়া মাজনিশা।

মাজ-নিশাৰ অলপ পাছতে জিলনৰমেণ্ডৰ বিলাস-ভৱন দেৱতাৰ পৱিত্ৰ মন্দিৰত পৰিণত হৈ পৰিল। ইয়াতে আমি বৈ পৰো। আৰু আগবাঢ়িব নোৱাৰো। কাৰণ এই পুত-পৱিত্ৰ স্থানত প্ৰৱেশ কৰিবৰ অধিকাৰ আমাৰ নাই। পৰিণয়ৰ ৰাতি মঙ্গল কামনা কৰিবলৈ স্বয়ং প্ৰজাপতি আহি নৱ দম্পতীৰ দুৱাৰদলিত থিত দিয়েহি। প্ৰেম-যজ্ঞৰ পৱিত্ৰ বেদীৰ কাষত ভাষা ঢুকাই যায় মন অলৌকিক ভাবত দোঁ খাই পৰে।

জ'ভেলজ' আহি তেওঁৰ ঘৰ সোমাল। মনটো বিষাদৰ ডাৱৰে ছানি পেলাইছে।

ভিতৰ সোমাই ভেলজ'ই এডাল মমবাতি জ্বলাই বিছনাৰ ওপৰত বহি পৰিল। সেই একেই ঘৰ, একেই দুৱাৰ ; তথাপি এটাইবোৰ নতুন যেন লাগিল। গোটেই

মৰখন যেন উকঙা! নিজৰ ভৰিৰ শব্দতে নিজে চক খাই উঠিল। তেওঁ লাহেকৈ উঠি বিছনাৰ ওচৰত থকা আলমাৰিটোৰ কাষ পালেগৈ। আলমাৰিটো খুলি কাপোৰৰ টোপোলা এটা উলিয়াই আনি তাৰপৰা কিছুমান কাপোৰ উলিয়ালে। এই কাপোৰখিনিকৈ পিন্ধি আজি দহ বছৰ আগতে কজেট ম'ফেয়াৰ মেলৰ হোটেলৰপৰা তেওঁৰ লগত গুচি আহিছিল। জোতা-মোজা, চেলা-কমাল এটাইবোৰ আছে। জোতা যোৰ কজেটৰ সৰু ভৰিকেইটিত এতিয়াও খাব। মোজা যুৰ দীঘলে ভেলজৰ হাতখনতকৈ বেছি দীঘল নহয়। মোজা যুৰিত কজেটৰ ভৰিৰ সাঁচ এতিয়াও বাককৈ ধৰিব পাৰি। এই বস্তুখিনিৰ এটাইবোৰেই ক'লা বৰণৰ। ভেলজঁই ম'ফেয়াৰ মেলৰ পৰা যাওঁতে নিজে এইবোৰ কজেটলৈ বুলি কিনি লৈ গৈছিল। তেওঁ বিছনাখনৰ ওপৰত বস্তুবোৰ ঠায়ে ঠায়ে সজাই থল।

ভেলজঁই পোহাকটো যুগুত-পকাই চাবলৈ ধৰিলে। কজেট তেতিয়া ৫৭৮ কিমানকলা আছিল, তাই কেনেকৈ কাষত পোহাকটো লৈছিল, কোনটো জেপত তেওঁ শ্রীষ্ট-মাছৰ ৰাতি দিয়া লুই মোহৰটো লুকুৱাইছিল, কেনেকৈ হাঁহি হাঁহি পোটেল এৰি তাই তেওঁৰ লগত গুচি আহিছিল, এটা-এটাকৈ তেওঁ সকলো কথা কালিক আজি কৰি চকুৰ আগত আঁকিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়াতো কজেটৰ তেওঁৰ বাহিৰে আপোন বুলিবলৈ পৃথিবীত কেও নাছিল!

চাওঁতে চাওঁতে বুঢ়াৰ দেখিলেই ভক্তি ওপজা পকা মূৰটো বিছনাত পৰিগল। কজেটৰ কাপোৰ-কানিখিনিত তেওঁ মুখখন পুতি পেলালে। কোনোবাই তেতিয়া ওপৰ মহলাত অহা-যোৱা কৰা হলে গম পালেহেতেন তলৰ কোঠাত কোনোবাই বিষমভাৱে ফেঁকুৰি উঠিছে।

ভেলজঁই গোটেই ৰাতি যুঁজ কৰিয়ে কটালে। এই যুঁজেই তেওঁৰ মানত জীৱনৰ শেষ যুঁজ যেন লাগিল। তেওঁ নিজক নিজে সুধিলে—কজেট আৰু মেৰিয়াছৰ এই সুখ-আনন্দ তেওঁ কেনেভাৱে গ্রহণ কৰিব লাগিব? কজেটৰ সুখ আৰু আনন্দই তেওঁৰ জীৱনৰ লক্ষ্য আছিল! তেওঁৰ জীৱনৰ লক্ষ্য ভেদহল। তেওঁ কজেটক সুখী কৰিলে। এতিয়া তেওঁ কি কৰিব?

কজেটে মেৰিয়াছক বিচাৰিছিল, তেওঁ মেৰিয়াছক আনি দিলে। মেৰিয়াছ এতিয়া কজেটৰ; কজেট এতিয়া মেৰিয়াছৰ। সিহঁতে সকলো পাইছে, প্রেম-প্রতিদান সকলো হৈছে; আন কি ধন-সম্পত্তিও যথেষ্ট চাপিছে। সকলোবোৰতো তেওঁ নিজ হাতেই কৰি দিছে! কজেট মেৰিয়াছে এখনি শান্তিৰ ৰাজ্য পাতিছে; তেওঁ এতিয়া তাত সোমোৱা উচিত নে? তেওঁ যে পৰবায়া কয়দী! তেওঁ সোমালে যে শান্তিৰ ৰাজ্যখনি চাৰখাৰ হৈ যাব! কিন্তু নোসোমালেও যে নোৱাৰে! কজেট যে তেওঁৰ জীৱৰ জীৱন, প্রাণৰ প্রাণ! কজেট নহলে যে তেওঁ এখন্তেকো জীয়াই নেথাকে?

কিয়? তেওঁহঁতো কজেটক নিজ নিজ হাতে মেৰিয়াছৰ হাতত সপি দিছে! কজেটৰ সুখেই যে তেওঁৰ জীৱনৰ চৰম উদ্দেশ্য আছিল! কজেটৰ সুখৰ কাৰণে তেওঁ জানি-শুনিও চো স্বাৰ্থত্যাগ কৰিছে! তেন্তে কজেটৰ সুখ তেওঁৰ অসহনীয় কিয়?

নহয়। কজেটৰ সুখ হক, কজেটৰ সুখেই তেওঁৰ প্রাণৰ চেষ্টা, হৃদয়ৰ পুৰুষাৰ্থ, মনৰ প্রবল ইচ্ছা। কজেটৰ ওপৰত তেওঁৰ স্বত্ব কোনেও কাঢ়ি নিব নোৱাৰে। তেওঁ কজেটৰ সেই একে বাপেকেই থাকিল। তেওঁৰ কজেট আছে যেতিয়া কিহৰ বেজাৰ, কিহৰ দুখ? তেন্তে?—

—তেন্তে তেওঁ লুপ্ত অতীতক ভৱিষ্যতলৈ টানি নিব লাগিব, কোনেও তেওঁৰ অতীত কাহিনীৰ এটি কথাও ঘূৰ্ণাক্ষৰেও গম পাব নালাগিব। তেওঁ মুখত মুখা পিন্ধি কজেট-মেৰিয়াছৰ লগতে সেই সুখৰ জুহালৰ কাষত বহি জুই পুৱাব। তেতিয়াতো তেওঁৰ অশান্তি নেথাকে!

নেথাকে? থাকিব। তেওঁ মুখা-পিন্ধাটো উচিত হবনে? তেওঁ কয়দীৰ শিকলি পিন্ধা ভৰিৰে সেই গৌৰৱ-পূৰ্ণ নিষ্কলঙ্ক চ'ৰাত ঠিয় দিয়াটো ন্যায় হবনে? এই সৰলহৃদয় পৱিত্র প্রাণী দুটিৰ হাত কেথনি তেওঁৰ কলঙ্কিত হাতেৰে দাবটি ধৰাটো উচিত হবনে? ইহঁতৰ

উজ্জ্বল ভাগ্য-আকাশত তেওঁৰ পোৰা-কপলীয়া ভাগ্যৰ ডাৱৰ পেলাই দিয়াটো উচিত হবনে?

নহয়, নহয়, এশবাৰ নহয়! তেনেহলে যে কজেটৰ সুখৰ লতাডালি হঠাৎ কোনোবা দিনা শুকাই পৰিব! সেইটো হবলৈ তো তেওঁ দিব নোৱাৰে! সেয়ে হব লাগিলে তেওঁ অন্তৰাৰ কৰি-নকৰি কৰিলে কি? তেনেহলে তেওঁ কি কৰা উচিত?

তেনেহলে তেওঁ কৰা উচিত—কজেটক সুখী কৰিবলৈ এৰি দি নিজক বিসৰ্জন দিয়া। নিজে থাকিবলৈ গলে তেওঁ কজেটৰপৰা আঁতৰি থাকিব নোৱাৰে। কজেটৰ ওচৰত থাকিলে কজেটৰ ধ্বংস অনিবাৰ্য্য।

এইদৰে ভাবোতে ভাবোতে গোটেই ৰাতিটো তেওঁ উজাগৰতেই শেষ কৰিলে। যেতিয়া তেওঁৰ ভাবনা শেষ হয় তেতিয়া পুৱা ৯ বাজিল। তেওঁ বিছনাত পৰি থাকোতে মানুহে দেখা হলে মৰা নে জীয়া একো ঠিক কৰিব নোৱাৰিলেহেতেন। ভাবনাৰ অন্তত যেতিয়া তেওঁ একেচাৰে উঠি কজেটৰ কাপোৰখিনিত ওপৰা-উপৰিকৈ চুমা খাবলৈ ধৰিলে তেতিয়াহে তেওঁক জীয়াই থকা যেন দেখা গল।

(আগলৈ)

শ্রীথানেশ্বৰ চাংকাকতি

কেৱলীয়া বৈষ্ণৱ সম্প্রদায়

উজনি অসমৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মাৱলম্বীসকলৰ মাজত "কেৱলীয়া" নামে এটি গুপুত সম্প্রদায় আছে। এওঁবিলাকৰ ৰীতি-নীতি আৰু আচাৰ-পদ্ধতি অন্যান্য দামোদৰীয়া বা মহাপুৰুষীয়া বৈষ্ণৱপন্থীসকলৰে দৈতে বহুত পৃথক। নামনি অসমৰ বৰপেটা অঞ্চলত "কেৱলীয়া" নামেৰে যি এক শ্রেণীৰ বৈষ্ণৱ ভকত দেখা যায়, তেওঁলোকৰ দৈতেও ওপৰত কোৱা উজনিৰ "কেৱলীয়া" সম্প্রদায়ক কোনোপ্রকাৰে তুলনা কৰিব নোৱাৰি। আমি যিমানদূৰ জানো, বৰপেটাৰ কেৱলীয়া ভকত প্রায় পশ্চিমৰ তীৰ্থস্থানত থকা দণ্ডীবিলাকৰ নিচিনা। তেওঁলোকে বৃদ্ধাৱস্থাত সংসাৰ এৰি যতীৰদৰে বাস কৰে; হাতত লাঠি আৰু কৰতাল লৈ নাম-কীৰ্ত্তন কৰি ফুৰে আৰু মহাপুৰুষীয়া সম্প্রদায়ৰ সৰ্ব্বসাধাৰণ ৰীতি-নীতি পালি চলে। কিন্তু ওপৰত উল্লেখকৰা উজনিৰ কেৱলীয়া ভকতসকল সংসাৰত্যাগী নহয়। তেওঁলোকে পুত্র-ভাৰ্য্যাৰে দৈতে সংসাৰতে থাকিও বিষয়-ভোগত আসক্ত নহৈ সাত্ত্বিকভাৱে জীৱন যাপন কৰে।

এই "কেৱলীয়া" সম্প্রদায় সম্পৰ্কে জনসাধাৰণৰ মনত এটি ভুল ধাৰণা থকা যেন অনুমান হয়। বহুতে বোধকৰো ভাবে যে এই শ্রেণীৰ ভকতবিলাকৰ মাজত গুপুতভাৱে পাণ-ভোজনাদি অশাস্ত্রীয় আৰু অপবিত্র কৰ্ম্মৰ প্রচলন আছে। আমি অতি প্রয়ত্নেৰে এই সম্প্রদায় সম্পৰ্কীয় কেইখনমান হাতেলিখা পুথি পঢ়ি চাই আৰু অনেক সন্তৰ দৈতে কথাবাৰ্ত্তা হৈ সিবিলাকৰ ধৰ্ম্মবিশ্বাস আৰু নীতি-নিয়ম সম্বন্ধে যি যৎকিঞ্চিৎ জানিব পাৰিলো তাকে সংক্ষেপভাৱে সৰ্ব্বসাধাৰণৰ জ্ঞাতাৰ্থে প্রকাশকৰিবৰ ইচ্ছা হল। আনোবা আমাৰ এই অনধিকাৰ চৰ্চ্চাই উক্ত সম্প্রদায়ভুক্ত কোনো ভকতজনৰ মনত অজ্ঞাতভাৱে কিবা আঘাত দিয়ে, এইবাবে অতি সন্তৰ্পনে এখনি "অপৰাধৰ শৰাই" আগবঢ়াই, সিবিলাকৰ গুপুত তত্ত্বৰ ভিতৰলৈ নগৈ ওপৰে ওপৰে কেইটামান আৱশ্যকীয় কথাৰ মাথোন আলচ কৰিব খুজিলো।

কেৱলীয়া সম্প্রদায় সৃষ্টি সম্পৰ্কে কোনো বিশ্বাসযোগ্য ঐতিহাসিক প্রমাণ পোৱা নাযায়। ভকতসকলৰ মুখত "সন্তমালা" নামে যি এটি প্রচলিত গীত শুনা যায় তাৰ পৰা জানিব পাৰি, মহাপুৰুষ শ্রীশঙ্কৰদেৱেই এই ভক্তিৰ

আদি প্ৰৱৰ্ত্তক। কিন্তু বিষয়ৰ গুৰুত্ব বুজি মহাপুৰুষে এইভাগ ভক্তি সৰ্ব্বসাধাৰণৰ মাজত প্ৰচাৰ নকৰি অতি সঙ্গোপনে তেওঁৰ পৰম প্ৰিয়তম আৰু সোদৰোপম ভক্ত শ্ৰীমাধৱদেৱক মাথোন দি যায়। "ইটো মহা ধৰ্ম্ম কাহাতো নকৈলা, মাধৱত থাপি থৈলা।" কথাটো অৱশ্যে শুনাত অসম্ভৱ আৰু অসঙ্গত যেন লাগে। কিন্তু সূক্ষ্মভাৱে বিচাৰ কৰি চালে বুজিব পাৰি, যিজনে জীৱনৰ লক্ষ্য অভ্ৰান্তৰূপে স্থিৰ কৰিব পাৰিছে, যাৰ প্ৰাণত সৰ্ব্বভূতলৈ আত্মৱৎ প্ৰীতি জন্মিছে আৰু যাৰ চিত্ত শুদ্ধ, হৃদয় ৰাগ-দ্বেষ-শূন্য, তেনেজনক হে শাস্ত্ৰে প্ৰকৃত তত্ত্বজ্ঞানৰ অধিকাৰী বুলি কৈছে। এতেকে মহাপুৰুষে তেওঁৰ প্ৰিয়তম ভক্ত শ্ৰীমাধৱদেৱক এই ভক্তি উপদেষ্টাৰ আসনগ্ৰহণৰ যোগ্য জন ভাবি কেৱল তেওঁকেহে এই তত্ত্বজ্ঞান শিক্ষা দি যোৱাটো একো আচৰিত কথা নহয়। শ্ৰীমাধৱদেৱৰ পৰা এইভাগ ভক্তি অধিকাৰী ভেদে আৰু বাৰজন সন্তই পায়। এই বাৰজন সন্তৰ নাম 'সন্তমালা" নামে গীতত উল্লেখ আছে। যেনে (১) সুবৰ্ণ, (২) লেৰেলা মলীয়া (৩) মনচেং, (৪) জবলা, (৫) ডিমুৰান, (৬) ৰাগদিনা (৭) মৈদমীয়া ইত্যাদি। এই সন্তসকলকে "আতা"ও বোলা হয়। সম্ভৱতঃ "আপ্ত" * শব্দৰ ৰাই "আতা" উৎপত্তি হৈছে। যি হওক, কেৱলীয়া আতাসকল যে অব্যভিচাৰী জ্ঞানী পুৰুষ এই বিষয়ত সন্দেহ নাই। উক্ত বাৰজন আতাৰ দ্বাৰাই উজনি অসমত "কেৱলীয়" ভক্তি বহলৰূপে প্ৰচাৰ হয়। বৰ্ত্তমান কেৱলীয়া পন্থাত চলা বৈষ্ণৱৰ সংখ্যা যদিও সৰহ নহয়, তথাপি উজনিৰ প্ৰায় প্ৰত্যেক মৌজাত দুই একোখন গাৱঁত কেৱলীয়া ভকত পোৱা যায়। সম্ভৱতঃ নামনি অসমতো এই শ্ৰেণীৰ ভকত কিছু ওলাব।

ওপৰত উল্লেখকৰা বাৰজন সন্তৰ বাহিৰেও কেৱলীয়া ভকতসকলে ক্ৰমান্বয়ে আৰু সাতজন সিদ্ধ পুৰুষ স্বীকাৰ কৰে। যেনে (১) শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ, (২) মাধৱদেৱ, (৩) পুৰুষোত্তম ঠাকুৰ, (৪) শ্ৰীকৃষ্ণ, (৫) সুখানন্দ, (৬) নিৰানন্দ, আৰু (৭) নিজানন্দ। এই সাতজন পুৰুষক ভকতবিলাকে ভক্তি উপদেষ্টা প্ৰধান গুৰু বুলি মানে। মহাপুৰুষৰ নাতি পুৰুষোত্তম ঠাকুৰৰ আজ্ঞাপৰ বাৰজন সন্তৰ বিশেষকৈ শ্ৰীকৃষ্ণৰদাৰা স্থাপিত সত্ৰত এই ভক্তি দিয়া প্ৰথা বৰ্ত্তমানে আছে বুলি আমি জানো। কিন্তু এই সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰত্যেক পুথিতে পুৰুষোত্তম ঠাকুৰৰ নাম উল্লেখ থকাত তেওঁৱেই এই ভক্তিৰ শ্ৰেষ্ঠ নেতা বুলি অনুমান হয়।

কেৱলীয়া ভকতসকলৰ পুথিমতে অসমীয়া বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মাৱলম্বীবিলাক তিনি শ্ৰেণীত বিভক্ত। (১) ভাগৱতী, (২) নিগুৰ্ণা আৰু (৩) কেৱলা বা কেৱলীয়া। বৰ্ত্তমান প্ৰকাশ্যভাৱে একশৰণ মানি চলা মহাপুৰুষীয়া বৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়ক তেওঁলোকে "ভাগৱতী" আৰু গোপীধাৰা, দিগম্বৰী, পূৰ্ণভগীয়া আদি ৰাতিখোৱা গুপুত সম্প্ৰদায়ক "নিগুৰ্ণা" আখ্যা দিছে। কেৱলীয়া সম্প্ৰদায়ৰ ভক্তি যদিও গুপুত আৰু অতি কমসংখ্যক লোকৰ ভিতৰতে সীমাবদ্ধ, তথাপি তেওঁলোকক কোনো অখাদ্য ব্যৱহাৰ বা ব্যভিচাৰাদি দোষত নিৰ্দ্দোষ বুলি জনা যায়। কেৱলীয়া পন্থাত কোনো দেৱ-দেৱী বা মূৰ্ত্তিপূজা নাই; নিবৃত্তি মাৰ্গত থাকি অদ্বৈত তত্ত্বজ্ঞানৰ সাধনাই কেৱলীয়া ভকতৰ পৰম পুৰুষাৰ্থ। শুদ্ধ সাত্ত্বিকভাৱে চলা কাৰণেই এওঁলোকক "শুদ্ধ ভগীয়া" ভকতো বোলে।

কেৱলীয়া সম্প্ৰদায়ৰ ভিতৰত জাতি নিৰ্ব্বিশেষে বামুণ-আহোম, কায়স্থ, কলিতা, মিৰি, দেউৰী সকলো শ্ৰেণীৰে মানুহ আছে। বৰ্ত্তমান অসমৰ অন্যান্য হিন্দু বা বৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়ৰ দৰে জাতি-বিভাগ আৰু অস্পৃশ্যতাৰ প্ৰবল প্ৰভাব এইশ্ৰেণীৰ ভকতৰ মাজত নাই। অৱশ্যে সমাজশাসন আৰু মানৱ জাতিৰ মঙ্গলৰ অৰ্থে আৱশ্যকীয় পৰিমাণে বৰ্ণাশ্ৰম ধৰ্ম্মসন্তসকলেও পালনকৰে। এই সমাজত আধ্যাত্মিক গুণ আৰু কৰ্ম্মানুসাৰে ভকতৰ সন্মান আছে। সৎসঙ্গৰ প্ৰভাৱত তত্ত্বজ্ঞান লভি নীচ জাতিৰ লোকেও উপদেষ্টাৰ আসন অধিকাৰ কৰিব পাৰে। সন্তৰ পুতেক মূৰ্খ বা ব্যভিচাৰী হৈও সন্তৰ আসনত বহি গুৰু বোলাই মান নিচৰা; মলিন পানী এটোপাৰে গাটো ধুই এলেন্ধুৱা কাপোৰ এখন পিন্ধি শুচি হৈ লোকক নিল-

* "আপ্তোনামানুভৱেন ৱস্তুতত্ত্বকাৎস্নেন নিশ্চয়ৱান।" ইত্যাদি

গাতে দুৰ দুৰ কৰি ফুৰা, আদি কু সংস্কাৰৰ পৰশৰপৰা এই সমাজ বহুত আঁতৰত।

"কেৱলীয়" ভক্তি গ্ৰহণ কৰি তেওঁলোকৰ সমাজভুক্ত হোৱা সৰ্ব্বসাধাৰণৰ পক্ষে অতি সহজ নহয়। "কেৱলীয়া ভক্তি সাৰ বিচাৰ" নামে পুথিত গুৰুৰূপে শিষ্যক ভক্তি দিয়াৰ প্ৰণালী ব্যাখ্যা কৰিছে। এই ভক্তি গ্ৰহণকৰিব খোজাজনে "প্ৰথমে এক ভকতৰ সঙ্গ লব; ভকতক আশ্ৰয় কৰিব; মন, বুদ্ধি জীৱ সবাকো নিয়ম কৰিব; * * দুইজনে সঙ্গ কৰিব।" "গুৰুত সেৱা, নামত ৰতি, ভকত প্ৰীতি: সন্তত ভকতি" ৰাখি "আমাক সন্তৰ সঙ্গে নিয়োক" বুলি ভকতজনৰ আশ্ৰয় লব। ভকতেই তেওঁক গুৰুজনৰ ওচৰলৈ নি প্ৰথমে তিনিসেৱা কৰাব। পদূলিমুখত এক সেৱা; দৰ্শনত এক সেৱা; আৰু আসনলৈ এক সেৱা। তাৰ পাছত গুৰুৱে ভক্তি লব খোজাজনক কিছু নীতি-সংযম পালন সম্পৰ্কে উপদেশ দি বহিৰ্জ্জগতৰ তত্ত্বকথা বুজাব। তেওঁ সেই উপদেশ কিভাৱে পালন কৰে, তাৰ তত্ত্বকথা কিমানদূৰ বুজে, ভকতজনে এই বিষয়ত সততে লক্ষ্য ৰাখিব। এই ধৰ্ম্মপালনত সম্পূৰ্ণ আস্থাবান দেখিলেহে কিছুদিনৰ পাছত গুৰুজনে তেওঁক ভক্তি অৰ্থাৎ আধ্যাত্মিক তত্ত্বজ্ঞান শিক্ষা দিব। সন্তসকলৰ শিষ্যক শৰণদিয়া প্ৰথা নাই; তেওঁলোকে কেৱল ভক্তি অৰ্থাৎ জ্ঞানহে দিয়ে। ভকতসকলে নিজ নিজ সত্ৰীয়া গোঁসাইত প্ৰচলিত সামাজিক বিধিমতে আগেয়ে শৰণ লৈ তাৰ পাছতহে ভক্তি অৰ্থাৎ জ্ঞানলাভৰ বাবে কেৱলীয়া সন্তৰ সমীপ চাপে।

নামকীৰ্ত্তন আৰু এক ব্ৰহ্মৰ উপাসনাই কেৱলীয়া সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰধান ধৰ্ম্ম। বৈদিক আচাৰমতে এওঁলোকে বামুণ লগাই মৃতকৰ অন্ত্যেষ্টিক্ৰিয়া আৰু বিবাহাদি কাৰ্য্য কৰে যদিও জাতি-ভোজন আৰু নাম-কীৰ্ত্তনতহে সকলো সময়তে বেছি প্ৰাধান্য দিছে। কায়-কষ্ট-ব্ৰতে থাকি অতি ভক্তিভাৱে তেওঁলোকে এই দুটা সকাম কৰে। গৃহস্থজনে আমন্ত্ৰিত ভকতসকলক পদূলিমুখৰপৰা ভৰিধুৱাই আগবঢ়াই আনি আসনত বহুৱাই "অপৰাধৰ শৰাই" আগত দি ত্ৰুটি-মাৰ্জ্জনা মাগে। তাৰ পাছত ভকতসকলে সকামত বহি ক্ৰমে প্ৰসঙ্গ, গীত আৰু ঘোষা গায়। এই গীত-ঘোষাবিলাকৰ সুৰ আন অসমীয়া বৈষ্ণৱ নাম ঘোষা আদিৰ দৰে নহয়। ই অতি সুশ্ৰাব্য। ইয়াক শুনিলে ৰোগীৰো ৰোগ উপশম হোৱা যেন অনুভৱ হয় আৰু সুস্থ লোকৰো তন্দ্ৰা আহে। সকামত দৈহিক আৰু আধ্যাত্মিক তত্ত্বকথাসমূহৰো ভকতসকলৰ মাজত আলচ আৰু ব্যাখ্যা কৰা হয়। নৈবেদ্যস্বৰূপে ফল-মূল, মাহ-চাউল, দৈ-চিৰা আদি আৰু স্থূল বুজি সিদ্ধায়ও ব্যৱহাৰ হয়। কেৱলীয়া ভকতে মাংস খায় যদিও বৌদ্ধবিলাকৰ দৰে নিজে কোনো জীৱহত্যা নকৰে। এই ভক্তি গ্ৰহণ নকৰা লোকে ভকতসকলৰ নাম-কীৰ্ত্তনত যোগ দিব আৰু উক্ত খাদ্যদ্ৰব্যাদি স্পৰ্শ কৰিব নাপাবে। ভকতসকলৰ মাজত জাতি-কুলৰ ব্যৱধান নাৰাখি সকলোৱে একত্ৰে আহাৰ আৰু পৰস্পৰে প্ৰীতিভাৱৰ আদান-প্ৰদান কৰে। এটি কৰণিত ফুল-ধুপ আদি সুবাসিত দ্ৰব্য গোটাই ভকতসকলে তাক স্পৰ্শকৰি সকলোৰে মাজত স্থাপনকৰা বাবে কোনো কোনো লোকে এই সম্প্ৰদায়ক "কৰণিপতীয়া", আৰু সচৰাচৰ ৰাতি এই সকাম পতা হয় দেখি ইবিলাকক ভুলকৈ "ৰাতি খোৱা" নাম দি ওপৰত কৈ অহা নিগুৰ্ণা সম্প্ৰদায়ৰ শ্ৰেণীত পেলাব খোজে।

প্ৰত্যেক ঘৰুৱা বা ৰাজহুৱা সকামত গুৰুজনক নিমন্ত্ৰণ কৰি অগ্ৰপূজা দিয়া হয়। গুৰুজন কোনো সময়ত উপস্থিত নাথাকিলে স্থানীয় বুঢ়াভকতজনে গুৰুলৈ আগবঢ়োৱা টোপোলা নি গুৰুক ভেটে। ঠায়ে ঠায়ে ভকতসকলৰ যি একোখন সঙ্ঘ আছে, স্থানীয় বুঢ়া ভকতজনেই নেতা স্বৰূপে সেই সঙ্ঘ চলাই থাকে। ওপৰত কৈ অহা বাৰজন সন্তৰ প্ৰত্যেকজনৰ শিষ্যই নিজ নিজ গুৰুজনৰ আৰু সকলো ভকতে আদি-গুৰু শঙ্কৰ-মাধৱৰ তিথি ভক্তিভাৱে পালন কৰে। তিথি-উৎসৱো সাধাৰণতে আন নাম-সেৱাৰ দৰে ৰাতি কৰা হয়।

কেৱলীয়া ভকতসকলৰ নাম-কীৰ্ত্তন বা ঈশ্বৰ উপাসনাৰ কাৰণে কোনো নামঘৰ বা গোঁসাইঘৰ নাথাকে। নিৰ্দ্দিষ্ট সময়ত যেই সেই ঠাইতে বহি ঈশ্বৰৰ গুণানুকীৰ্ত্তন আৰু ঈশ্বৰচিন্তা কৰিব পাৰে। য'তে ভকতসকল একত্ৰিত

হয়, তাত তেওঁলোকে ভক্তিৰ আলোচনা পাতে। নিৰলে শোৱাপাটীত বা ঘৰৰ চুকত বহিও ভকতসকলে আত্ম চিন্তা কৰে। এইদৰে অকলে চিন্তাকৰাকে সিবিলাকে "নিজ সেৱা" বোলে। আৰু এটা বিশেষ উল্লেখযোগ্য কথা এই, এওঁলোকে সচৰাচৰ নাম-সেৱা আদিত শঙ্কৰ-মাধৱে লিখা কীৰ্ত্তন-ঘোষা ব্যৱহাৰ নকৰে। ওপৰত কৈঅহা সন্তসকলে লিখা এওঁলোকৰ কেইবাখনো স্বকীয় ঘোষা-কীৰ্ত্তন আছে। সেই পুথিবিলাক অতি মধুৰ ভাষাৰে বিবিধ ছন্দত লিখা আৰু অনেক আধ্যাত্মিক আৰু দাৰ্শনিক তথ্যপূৰ্ণ। বিশ্বৰ প্ৰত্যেক সজীৱ আৰু নিৰ্জ্জীৱ পদাৰ্থত পৰমাত্মাৰ স্থিতি আৰু বিকাশ সম্পৰ্কে পুথিবিলাকত সুন্দৰ-ৰূপে আলোচনা কৰা হৈছে। সাহিত্যৰ হিচাপে চাবলৈ গলেও এই পুথিবিলাক পুৰণি প্ৰসিদ্ধ অসমীয়া কবিসকলে লিখা পুথিতকৈ বোধকৰো কোনোগুণে হীন নহব। কেৱলীয়া পুথিবিলাকত শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্ত্তনৰ দৰে গল্পৰ চলেৰে কোনো উপদেশ দিয়া নাই। দুখৰ বিষয় আমি যাৰ ওচৰত এই পুথিবিলাক দেখা পাইছিলো, তেওঁক কোনো প্ৰকাৰ অনুৰোধ আৰু যুক্তি-তৰ্কৰে সন্মত কৰিব নোৱৰাত সেই পুথিৰপৰা নমুনা স্বৰূপে এফাঁকি কথাও আনি ৰাইজৰ আগত দাঙি ধৰিব পৰা নহল। যথাসময়ত এই বিষয়ে পুনৰ চেষ্টা কৰি চাবৰ বাঞ্ছা থাকিল। সকাম আদিত সিবিলাক গীত গোৱা হয়, সিও জনসাধাৰণৰ আগত অপ্ৰকাশিত, আৰু লিপিবদ্ধ নহয়; ভকতসকলৰ মাজত গুপুতভাৱে মুখে মুখে প্ৰচলিত। এই গীতবিলাকৰো ভাব অতি উচ্চ, ভাষা প্ৰাঞ্জল আৰু শ্ৰুতিমধুৰ। কেৱলীয়া সম্প্ৰদায়ৰ গীত আৰু পুথিবিলাক প্ৰকাশ হলে সৰ্ব্বসাধাৰণৰ দ্বাৰা আদৃত হব, আৰু অসমীয়া সাহিত্যৰ এটি সম্পদ বাঢ়িব বুলি বিশ্বাস হয়।

শ্ৰীক্ষেত্ৰধৰ বৰগোহাঁই

য়ুৰোপত অসমৰ জ্যোতিষ-সূত্ৰ

প্ৰাচীন কামৰূপ আৰু তাৰ ৰাজধানী প্ৰাগ্‌জ্যোতিষ-পুৰ (ক) যে এসময়ত জ্যোতিষ-চৰ্চ্চাত বৰ অগ্ৰগণী আছিল সেই কথা বহুতে জানে। কালিকাপুৰাণৰ মতে ব্ৰহ্মাই প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰত স্থিত হৈ পোনপ্ৰথমে নক্ষত্ৰ সৃষ্টি কৰিছিল (খ)। সুপ্ৰসিদ্ধ জ্যোতিৰ্ব্বিদ্ পণ্ডিত আৰু "বৃহৎসংহিতা" আৰু "পঞ্চসিদ্ধান্তিকা"ৰ গ্ৰন্থকাৰ বৰাহ-মিহিৰ কামৰূপৰ অন্তৰ্গত বৰাহ ৰাজ্যৰ মানুহ আছিল, তেওঁৰ জ্যোতিষ-শাস্ত্ৰত অসাধাৰণ আধিপত্য দেখি উজ্জয়িনীৰ ৰজা বিক্ৰমাদিত্যই তেওঁক নৱৰত্ন সভাৰ এজন ৰত্ন কৰি লয় বুলি কিছুমানে বিশ্বাস কৰে (গ)। কিন্তু প্ৰাচীন কামৰূপীয় জ্যোতিষ-শাস্ত্ৰৰ বিশেষত্ব আৰু স্বাতন্ত্ৰ্য ভাৰতীয় জ্যোতিষ-চৰ্চ্চাত তাৰ স্থান, এইদেশৰ জ্যোতি-ৰ্ব্বিদসকলৰ বৃত্তান্ত আদিৰ বিষয়ে আলোচনা আজিলৈকে কোনেও পুংখানুপুঙ্খৰূপে বৈজ্ঞানিক প্ৰণালীত হাতত লোৱা নাই। বৰ্ত্তমান সময়ত গণিত শাস্ত্ৰত আমাৰ কেবাজন ডেকাই কৃতিত্ব লাভ কৰিছে। আশাকৰো তেওঁলোকে অসমৰ জ্যোতিষ শাস্ত্ৰৰ বিশেষত্ব আৰু ইতি-বৃত্তৰ বিষয়ে বৈজ্ঞানিকভাৱে অনুসন্ধান কৰি। তেওঁ-

(ক) "*Prag* means former or eastern, and *Jyotisha*, a star, astrology shining. Pragjyotishpur may, therefore, be taken to mean the City of Eastern Astrology."—Gait's *History of Assam*, P.P. 15.

(খ) কালিকাপুৰাণং—...অথ প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰ শব্দ ব্যুৎপত্তি শৃণুৰৈব। অত্ৰা মধ্যেস্থিতো ব্ৰহ্মা প্ৰাঙ্নক্ষত্ৰং সসৰ্জ্জ হ। তেন প্ৰাগ্‌জ্যোতিষাখ্যেয়ং পুৰী শক্ৰপুৰিসমা।=স্বৰ্গীয় হলিৰাম ঢেকিয়াল ফুকনৰ "কামৰূপ যাত্ৰা পদ্ধতি।"

(গ) পুৰণি অসমত যে বৰাহ নামে এখন ৰাজ্য আছিল তাত কোনো সংশয় নাই।......ৰমেশচন্দ্ৰ দত্তৰ মতে খৃষ্টীয় ষষ্ঠ শতিকাত বিক্ৰমাদিত্যই ৰাজত্ব কৰিছিল। তেনেহলে বিক্ৰমাদিত্যৰ সমসাময়িক সুবাহু ৰজায়ো সেই শতিকাতে কামৰূপত

লোকৰপৰা আমি তলতলিখা ধৰণৰ গ্ৰন্থ বা প্ৰবন্ধ পাবলৈ আশাকৰিলো,—The place of Assamese astronomy in the astronomical culture of the Hindu, or, the Kamarupa School of Hindu Astronomy.

অসমৰ জ্যোতিষে য়ুৰোপত কেনেকৈ যুগান্তৰ আনিছিল সেই বিষয়ে অলপ তথ্য পাই পাঠকসকলক উপহাৰ দিলো। ১৬৯১ খৃষ্টাব্দৰ পূৰ্ব্বে য়ুৰোপীয়সকলে ভাৰতৰ জ্যোতিষ শাস্ত্ৰৰ বিষয়ে একো নাজানিছিল। সেই ছনত জিয়ভেনি ডমিনিকো কেছিনি (Giovanni Dominico Cassini) নামে সেই কালত য়ুৰোপৰ সৰ্ব্বপ্ৰধান জ্যোতি-ৰ্ব্বিদ পণ্ডিতে ভাৰতীয় জ্যোতিষ শাস্ত্ৰৰ অন্তৰ্গত কিছুমান সূত্ৰৰ বিষয়ে এখন বিবৰণ প্ৰকাশ কৰিছিল। এই সূত্ৰ-বোৰ লা বুৰে (M. de La Loubiere) নামে এজন ফৰাচী মানুহে অসমৰপৰা নিছিল। তেতিয়াহে য়ুৰোপীয় সকলৰ ভিতৰত হিন্দু জ্যোতিষবিদ্যাৰ সৰ্ব্বপ্ৰথম পৰিচয় হয়, আৰু তাৰপৰা তুলনামূলকভাৱে জ্যোতিষ-শাস্ত্ৰ অধ্যয়নৰ বিশেষ সুবিধা আৰু সূত্ৰপাত হয়। অসমৰ পৰা নিয়া জ্যোতিষসূত্ৰই যে য়ুৰোপৰ জ্যোতিষ-চৰ্চ্চাত এনে এটি নৱযুগ আনিব পাৰিলে, এই কথাত প্ৰতি অস-মীয়াই বিশেষ গৌৰৱ অনুভৱ কৰিব।

১৬২৫ খৃষ্টাব্দত কেছিনিৰ জন্ম, আৰু ১৭১২ খৃষ্টাব্দত তেওঁৰ মৃত্যু হয়। তেওঁ ইটালী দেশৰ মানুহ আছিল। কেছিনিয়ে পোনতে বলগনা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ (Bologna university) জ্যোতিষ-শাস্ত্ৰৰ অধ্যাপক আছিল, আৰু পাছলৈ Hydraulic Engineer আৰু দুৰ্গপৰিদৰ্শক নিযুক্ত হয়। তাৰ পাছত প্যাৰী ছহৰত মানমন্দিৰ (Astronomical Observatory of Paris) নিৰ্ম্মাণ হোৱাত ফ্ৰান্সৰ ৰজা চতুৰ্দ্দশ লুয়ে (King Louis XIV) পোপ ৯ম ক্লিমেণ্টৰ (Pope Clement IX) সন্মতি লৈ ১৬৭১ খৃষ্টাব্দত কেছিনিক তাৰ পৰিচালক নিযুক্ত কৰে। কেছিনিয়ে শনি, বৃহস্পতি, বুধ, শুক্ৰ আদি গ্ৰহৰ বিষয়ে নানান তথ্য আৱিষ্কাৰ কৰি য়ুৰোপীয় জ্যোতিষ বিজ্ঞানৰ বুৰঞ্জীত নিজৰ নাম চিৰপ্ৰসিদ্ধ কৰি থৈ গৈছে। তেওঁকে আৰম্ভকৰি চাৰি পুৰুষলৈকে পুত্ৰানুক্ৰমে কেছিনিসকলে প্যাৰীৰ মানমন্দিৰৰ পৰিচালকৰ কাম কৰিছিল।

লা বুৰেই অসমৰপৰা নিয়া জ্যোতিষ-সূত্ৰৰ বিষয়ে কেছিনিয়ে প্ৰকাশকৰা বিৱৰণৰ কথা Memoirs of the Archæological Survey of India, No.18, Hindu Astronomy, by G. R. Kaye নামে গ্ৰন্থৰ প্ৰথম পিঠিত এইদৰে আছে,—

"In 1691 Giovanni Dominico Cassini published an account of *certain astronomical rules brought from Assam* be M. de La Loubiere, and thus, as the most renowned astronomer at that time in France, *gave a first advertisement.*" [The italics are our own.]

এতিয়া কথা হৈছে,—

(১) কেছিনিয়ে প্ৰকাশকৰা বিৱৰণত জ্যোতিষ-সূত্ৰৰ কি কি বিশেষত্ব আছে?

ৰাজত্ব কৰিছিল। নৰকবংশীয় বাবে সুবাহুক ৰবাহী ৰজাও বোলা হৈছিল।.........মহা জ্যোতিষী পণ্ডিত চূড়ামণি বৰাহমিহিৰ বোধকৰো বৰাহ-ৰাজ্যৰ মানুহ আছিল,—জ্ঞান আৰু বিদ্যাত তেওঁ বৰাহৰ মিহিৰ স্বৰূপ আছিল। সেইকাৰণেই বোধকৰো গুণীৰ মোল বুজা ৰজা বিক্ৰমাদিত্যাই তেওঁক 'বৰাহমিহিৰ' বুলি মাতিবলৈ ভাল পাইছিল।.........তেওঁৰ দিনত প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰত যিমানদূৰ জ্যোতিষ আৰু তন্ত্ৰৰ আলোচনা আৰু উন্নতি হৈছিল ভাৰতবৰ্ষৰ আন কোনো ঠাইত সিমানদূৰ হোৱা নাছিল।—'ৰায়বাহাদুৰ শ্ৰীযুত আনন্দচন্দ্ৰ আগৰৱালা ৰচিত "ৰবাহ ৰাজ্যৰাজা আৰু বৰাহমিহিৰ" প্ৰবন্ধ, "আলোচনী" ৮ম বছৰ। ১৮৮২ শকৰ "জোনাকীত" শ্ৰীযুত সোণাৰাম চৌধাৰীৰ "জ্ঞানী ডাক" প্ৰবন্ধ চাওক। কিছুমানৰ মতে বৰাহমিহিৰ উজ্জয়িনীৰ মানুহ, আছিল, তেওঁ জ্যোতিষ অধ্যয়নৰ বা তীৰ্থাদিৰ কাৰণে অসমলৈ আহিছিল। এই বিষয়ে চতুৰ্থ বছৰৰ প্ৰথম সংখ্যা "মিলন"ত 'অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত ভুমুকি" প্ৰবন্ধত শ্ৰীমান ডিম্বেশ্বৰ নেওগে অলপ বিস্তৃত আলোচনা কৰিছে।

(২) সেই সূত্ৰবোৰ কোন পণ্ডিতৰ কোন গ্ৰন্থৰ অন্তৰ্ভুক্তি আৰু কোন কাগত ৰচিত ?

(৩) সেই সূত্ৰবোৰ বা কেছিনিৰ বিৱৰণৰপৰা অসমৰ জ্যোতিষ শাস্ত্ৰ চৰ্চ্চাৰ অৱস্থা কি জানিব পাৰি ?

(৪) লা বুৰে কোন ?

(৫) তেওঁ অসমলৈ কেতিয়া আৰু কিয় আহিছিল ? ১৬৬২ খৃষ্টাব্দত মীৰজুমলাই অসম আক্ৰমণ কৰোতে লগত নাবিক কৰ্ম্মচাৰী কৰি (ঘ) ভালেমান ফিৰিঙ্গি বা য়ুৰোপীয় আনিছিল ; লা বুৰে তাৰে এজন আছিল নে ?

(৬) এইবোৰ সূত্ৰ লা বুৰেই অসমত কেনেকৈ আৰু কাৰপৰা পালে ? তাক অসমৰপৰা তেওঁ কেনেকৈ নিবলৈ পালে ?

(৭) লা বুৰেই অসমৰপৰা নিয়া সূত্ৰবোৰপকা মূল গ্ৰন্থখন এতিয়া কৰবাত পোৱা যাব নে ?

এই অনুসন্ধানত দুখনি গ্ৰন্থই সহায় কৰিব পাৰে,—

(১) কেছিনিৰ লিখিত আৰু আংশিকভাৱে সম্পূৰ্ণ আত্মজীৱন চৰিতত—*Memoires pour Servir a' l' histoire des sciences*, Published by G. D. CASSINI'S great-grandson Count Cassini in 1810.

(২) *Notes on Hindu Astronomy, and the history of our knowledge of it* : by J. BURGESS, published in the Journal of the Royal Asiatic Society, 1893, PP. 717.

কেছিনিয়ে প্ৰকাশকৰা লা বুৰেই অসমৰপৰা নিয়া জ্যোতিষ-সূত্ৰৰ বিৱৰণো প্যাৰী, লণ্ডন বা আন য়ুৰোপীয় শিক্ষাকেন্দ্ৰৰ কোনো লাইব্ৰেৰীত নিশ্চয় পোৱা যাব।

অসমীয়া সাহিত্যত বিশেষ অনুৰাগী য়ুৰোপপ্ৰবাসী শ্ৰীযুত কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ আৰু শ্ৰীযুত শুকদেৱ গোস্বামী দেৱে এই বিষয়ে অনুসন্ধানকৰি আমাক তাৰ ফলাফল জনালে বৰ ভাল হয়। কলিকতীয়া ছাত্ৰসকলেও এই বিষয়ে ইম্পিৰীয়েল লাইব্ৰেৰী বা বেঙ্গল এছিয়াটিক ছছাইটিৰ লাইব্ৰেৰীত অনুসন্ধান কৰিব পাৰে।

শ্ৰীসূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা

"আসামত বিদেশী"

শ্ৰীযুক্ত সম্পাদক ডাঙৰীয়া,

যোৱা আহিনৰ "বাঁহীত" 'কাছদী আৰু খাৰলিৰ' শিতানত "আসামত বিদেশী" নামেৰে কিতাপখন সমালোচনাৰ ছলেৰে বিদেশীৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱত আমাৰ গাৱঁলীয়া মানুহৰ কি দুৰৱস্থা হৈছে তাক আলোচনা কৰি কিছু কথা কোৱাত, সেই সম্পৰ্কে মোৰো দুআষাৰমান কবৰ ইচ্ছা গল। শ্ৰীযুক্ত জ্ঞাননাথ বৰা দেৱৰ কিতাপখন মই দেখিবলৈ পোৱা নাই, আৰু পঢ়িও পোৱা নাই, কিন্তু বৰা দেৱৰ নিচিনাকৈ আমাৰ ডেকা সম্প্ৰদায়েও এই ফালে চকু দিলে আমাৰ দেশত অনেক সুফল ফলিব বুলি মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস।

বৰা দেৱৰ অঞ্চলত বিদেশীৰ হাতত বেহা-বেপাৰ থকাৰ বাবে আমাৰ মানুহৰ টকা চুচিছে, আৰু "বেপাৰ-বাণিজ্য গোটেই তেওঁলোকে হাত কৰি অজস্ৰ ধন নিবলৈ ধৰিছে...দোকান-পোহাৰ বিদেশীৰ হাতত...বাঢ়ৈ, নাপিত, ধোবা, গুৱাল, দৰ্জি পৰ্য্যন্ত বিদেশী।" বৰাদেৱ নগৰত বসতি কৰে, গাৱঁত ফুৰা-চকা কৰোঁতে এই দোকান-পোহাৰ আদি দেখি এই আক্ষেপ কৰিছে, কিন্তু তেওঁ তাৰ তলটৈ যদি এবাৰ আৰু ভালকৈ চকু ফুৰাই চায়, তেন্তে তেওঁ দেখিব, বিদেশীয়ে অকল বেপাৰ-বাণিজ্যেৰেই, বা দোকান পাতিয়েই বা ধোবা-নাপিতৰ কামকৰিয়েই টকা চুচি এৰা নাই, এই বিদেশী দলে আমাৰ মানুহক একেবাৰেই সৰ্ব্বস্বান্ত কৰি তুলিছে। কামৰূপ অঞ্চলৰ কথা মই ডাঠি কব নোৱাৰো, কিন্তু আমাৰ উজনিৰ ফালে গাৱঁত কেঞা বেপাৰীয়ে হোজা অসমীয়াক ইবাইকি ছোলাটো, সিবাইকি চুৰিয়াখন, এনেকৈ লোণ, তেল, ফণি, আচি আদি নানা তৰহৰ বস্তু বাকীকৈ দি পাছত ৪০।৫০৲ টকা হৈ পৰিলে ঠাওকতে তেনেই টকা পৰিশোধ কৰিব নোৱাৰিলে, ভাল ভাল চাই মাটি বন্ধকত লৈ "খতখন শুধ কৰিবলৈ কেৱল" ৪।৫৲ টকা সুদেৰে ৪।৫ বছৰৰ ভিতৰত আমাৰ গাৱঁলীয়াৰ ঘৰ-বাৰী বিক্ৰি হৈ লুৰাং-জুঠুং হৈ পৰা উদাহৰণ ইয়াত প্ৰায়ে সদাই ঘটিব লাগিছে। ৪০।৬০৲ টকা মূলধনেৰে তিনি-চাৰিবাৰ খট বদলাই দি টকা বাঢ়ি বাঢ়ি ৭০০।৮০০৲ টকা কৰি সমস্ত মাটি-বাৰী অসমীয়া মানুহৰ পৰা কেঞাই কিনি লৈ অসমীয়াক বাটৰ মগনীয়া কৰা কথা মই নিজে জানো। চাহ-বাগিচাৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱত ইয়াৰ মানুহে গাৱেঁ গাৱেঁ উঠি গৈ লখীমপুৰৰ চাৰিত আশ্ৰয় লোৱা বোধকৰো সকলোৱে নিশ্চয় দেখিছে। সিপোনে ময়মনসিংহৰ বঙালী মুছলমান সেনাৰ অত্যাচাৰ-উপক্ৰমৰ পৰাও অসমীয়াৰ হাতৰপৰা মাটি-বাৰী কাঢ়ি লোৱা সকলোৱে অবিদিত নাই।

এই ময়মনসিংহীয়া সেনাই দলে দলে আহি অসমৰ মাটি আবাদ কৰি লৈ হোজা অসমীয়াক নানা প্ৰকাৰ দৌৰাত্ম্য আৰু অত্যাচাৰ কৰাত অসমীয়াই ঠাই এৰি ময়মনসিংহীয়াক হস্তগত কৰি পলাই যোৱাও দেখা গৈছে। গৱৰ্ণমেণ্টক এই বিষয়ে আবেদন কৰিলে যে কিবা ফল হব মই বিশ্বাস নকৰো। গৱৰ্ণমেণ্ট অসমীয়া নহয় ; যেৰে তেৰে মানুহৰ পৰা খাজনা পালেই বিদেশী গৱৰ্ণমেণ্টৰ কাম চলিব। তেওঁলোকৰ পক্ষে জংঘলি মাটি আবাদ হৈ খাজনা বৃদ্ধি হোৱাত ভালেই হৈছে, অসমীয়া জাতিয়েই থাকক বা ময়মনসিংহীয়াই থাকক তা, বিশেষ ভু লবৰ কি আৱশ্যকতা আছে ! অষ্ট্ৰেলীয়া আৰু ছাউথ আফ্ৰিকাত 'বগা মানুহ'ৰ নিমিত্তে Emigration Law কৰি অপাৰ মাটি ৰাখি ক'লা মানুহ তিষ্ঠিব নোৱৰা কঠিন নিয়ম যদিও সেই ফালে আছে, ইয়াত জানো অসমীয়া জাতি ৰক্ষা কৰিবলৈ কিবা কৰিব ? লাহে লাহে এই সেনা বোলে মাজুলী আৰু লখীমপুৰো পাইছেহি ! এতেকে এই অসমীয়া জাতিৰ ভবিষ্যত চিন্তা কৰিবলগীয়া যদি আমাৰ এতিয়াও হোৱা নাই, তেন্তে আমাৰ কি বিষয়তনো চিন্তাৰ আৱশ্যকতা হৈছে মই কব নোৱাৰো।

পিছে আমি কৰিম কি ? বা কি কৰিব লাগে, কি কৰিছোহঁক ? দেশনিষ্ঠা ভাৱ "মানুহৰ মনত জাগৰিত কৰিবলৈ ৰীতিমতে নগৰে নগৰে সভা-সমিতি পাতিব লাগিব, গাৱেঁ গাৱেঁ শাখা-সমিতি পাতিব লাগিব, আৰু ঠায়ে ঠায়ে বক্তৃতা দি কাকতত লিখি দেশময় আন্দোলন কৰি তোলপাৰ লগাব লাগিব।" বুলি বৰা দেৱে আমাক আহ্বান কৰিছে। মোৰ হলে বৰা দেৱৰ এই সভা-সমিতি, বক্তৃতা, আৰু কাকতৰ আন্দোলনত বৰ বিশ্বাস নাই—সভা-সমিতি আৰু যথেষ্ট হৈছে যেন লাগে ; নগৰৰ বক্তৃতাই গাৱঁৰ মানুহক তোলা, বা সভা-সমিতিৰে এই বেহা-বেপাৰৰ ঠাই লোৱা মোৰ বৰকৈ মনে নধৰে। কেঞা-মহাজনৰ দৰে যেতিয়ালৈকে আমি নিজে গাৱেঁ গাৱেঁ বহি নিস্বাৰ্থভাৱত দোকান পাতি গাৱঁলীয়া মানুহক এই বিদেশীৰ গৰাহৰপৰা ৰক্ষা কৰিবলৈ যত্ন নকৰো, তেতিয়ালৈকে সভাপাতি ৰিজলিউচন পাছ কৰি, বা গাৱঁলীয়া মানুহক বক্তৃতাৰে শিক্ষা দি আত্মোন্নতি বা আত্মনিৰ্ভৰৰ কথা শিকাই একো কৰিব নোৱাৰে। "আসামৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈকে একেলগে বহুত অসমীয়াই বেপাৰ কৰো বুলি আগুৱাই আহিব লাগিব আৰু তেওঁলোকক সহায় কৰো বুলি গোটেই ৰাইজে একত্ৰ হৈ উঠিব লাগিব।" পিছে এইখিনি "বহুত অসমীয়া" কোন ? ক'ৰপৰা ওলাব ? শিক্ষিত ডেকা দলৰপৰা ওলাব নে ? শিক্ষিত ডেকা দল আজি কিহ ক'ত ?

(ঘ) "On 1st. November 1661, this Vicerory (Mirjumla) started from Dacca......A powerful flotilla of war vessels accompanied him......most of the novel officers and jailors were Portuguese or half breeds' with some English and Dutch sailors too"—Prof J. N. SARKARS *History of Auranz b*, Vol. III. P.P. 179. Also, *Relation of an unfo tunate voyage to the kingdom of Bengala* (1682), in Glanices.

গাৱঁৰ লৰাই শিক্ষা পাই, কলেজত পঢ়ি, গাওঁ এৰে; নগৰৰ লৰাই শিক্ষা পাই কলেজত পঢ়ি গাৱঁলীয়া জীৱনলৈ নাযায়, ঘিণ কৰে। আমি শিকিছোঁহক কেৰাণী-মহৰি হবলৈ; উকীল, মেজিষ্ট্ৰেট্‌ হবলৈ; মুঠতে চৰ্কাৰৰ চাকৰি এটা কৰি জীৱন সুখেৰে নিয়াবলৈ। ইংৰাজী স্কুলত ভৰি দিলেই ফিৰ্‌ফিৰীয়া চুৰিয়া, ফিৰ্‌ফিৰীয়া মিহি বস্ত্ৰ-হত উৰি যোৱা পঞ্জাবী ছোলা আৰু ভৰিত পম্প্‌ছু পিন্ধি-বলৈ, আৰু পাৰিলে হাতত ৰিষ্টৱাচ্‌ লৈ গাওঁৰ ঘৰ আৰু গাৱঁলীয়া জীৱন বিদায় দিবলৈ উপক্ৰম কৰো। এইবাৰ যোৰহাটত ষ্টুডেণ্টছ কন্‌ফাৰেন্স ওঁয়োখন —এখন সকলো ছাত্ৰৰ, এখন মুছলমান ছাত্ৰৰ – দেখিলো। ছাত্ৰসন্মিলনৰ বয়স ১০ বছৰ, এই দহ বছৰ ঠায়ে ঠায়ে বহোঁতে অতি কমপক্ষেও বছৰেপতি দুই হাজাৰকৈ কুৰি হাজাৰ টকা খৰচ কৰিছে। এই কুৰি হাজাৰৰ মূল্যত কি কাম হৈছে তাক এবাৰ দৰিয়াপ কৰি চোৱা উচিত যেন মই হলে ভাবো। সন্মিলন প্ৰবন্ধাৱলী গোটা-দিয়েক ছপাকৰা আৰু তেনেকুৱা দুটা চাৰিটা অন্যান্য কিতাপ প্ৰকাশকৰাবপৰা ছাত্ৰসকলে দেশৰ আৰু সাধাৰণ প্ৰজাৰ কিবা প্ৰকৃত উপকাৰ কৰিব পাৰিছে নে?

বৰা দেৱে তেওঁৰ ভাষণত কৈছে “যদি জাতীয় উন্নতিলৈ কোনোৱে বাঞ্ছা কৰে, তেন্তে তেওঁ প্ৰথমে মানুহে যাতে ধনোপাৰ্জ্জনৰ ব্যৱস্থা কৰে তাৰ চেষ্টা কৰিব লাগে।” আমাৰ কিন্তু এই উঠি অহা সন্মিলনৰ ডেকাসকলে ধনৰ খিদবে, বন্দবস্ত বা ব্যৱস্থা কৰিছে আৰু নিজৰ জীৱনবো চানেকী দেখুৱাইছে তাৰপৰা “জাতীয় উন্নতি” বহুত দূৰত যেন অনুমান হয়।

সন্মিলনে যদি কিবা এইফালে সচাঁসঁচি উন্নতি কৰিবৰ অভিপ্ৰায়কৰে তেন্তে তেওঁলোকে তোলা টকাৰ এটা পুঁজি কৰি ক-অপাৰেটিভ বা ধাৰেদিয়া প্ৰণালীত ধৰা দেৰে উন্নকিবা গাৱঁলীয়া মানুহক বেহা-বেপাৰ শিক্ষা দিবলৈ নিজে দোকান পাতি দিয়ক, আৰু বিদেশীৰ গৰা-হৰপৰা ৰক্ষা কৰিবলৈ যত্নকৰক। “ধনেই সকলো প্ৰকাৰ উন্নতিৰ মূল”—ধনৰ সদব্যৱহাৰ এইদৰে হওক। নিলগৰপৰা ডাঙৰ ডাঙৰ মানুহ মাতি আনি সভাপতি পাতি বক্তৃতা শুনাৰ কিবা ফল এই কেইবছৰত হৈছে নে? এইবাৰ চাৰ দেৱপ্ৰসাদ সৰ্ব্বাধিকাৰীয়ে ছাত্ৰ-মণ্ডলীয়ে কৰিবলগীয়া আৰু কৰিবপৰা অনেক কামৰ তালিকা তেওঁৰ সভাপতিৰ বক্তৃতাত কৈ গৈছে; গাৱঁলীয়া জীৱনক সহায়কৰিবলৈ লোকেলবোৰ্ড আদিয়ে মন নকৰা আলি-পুখুৰী তৈয়াৰকৰিও ছাত্ৰসকলে দেশ-সেৱা কৰা উচিত। তেওঁ কৈছিল,—

“He (Student) can organise small bands and centres where his interest lies for teaching boys and girls, particularey of the backward and poorer classes who have no means and facilation of their own** He can get a grounding for combating diseases like malaria and Kalaazar, and can, in his own way, assist in jungle-clearing, road-making, Swamp, draining, tank-filling, and tank-clearing whenever necessity exists.”

ছাত্ৰসকলৰ অভিভাৱকসকলে কাৰ্য্যকৰী কোনো কাম কৰিব নোৱাৰাৰ কাৰণ কোনো practical scheme বা কাৰ্য্যত পৰিণত কৰিবপৰা প্ৰস্তাৱ কোনেও দাঙি নধৰাত তেওঁলোকৰ নিজ ইচ্ছামতে দুই-চাৰিখন কিতাপ তৰ্জ্জমা কৰাতকৈ আন কৰিবলৈ চকি পোৱা নাই বুলি কয়। মই কওঁ, বৰা দেৱে তেওঁৰ কিতাপখনত আমাৰ দেশৰ যি অভাৱ অভিযোগৰ কথা কৈছে তাতে আমাৰ সন্মিলনে চকু দিব পাৰে। কেঞা-মহাজনে আৰু আন আন বিদেশীয়ে ঠগি খাব নোৱাৰিবলৈ গাৱেঁ গাৱেঁ স্কুল-পঢ়াশালি পাতি তিনি R's শিকাব পাৰে— সামান্য পঢ়া, সামান্য লেখা আৰু সামান্য হিচাপৰ শিক্ষা দিব পাৰি-লেও আমাৰ দেশত বহুত কৰা হব যেন অনুমান কৰো। তেওঁলোকে সাদৰেৰে মাতি অনা আৰু আহ্বান কৰি অনা তেওঁলোকৰ সভাপতিৰ ভাষণ চাফকৰা, পুখুৰী খনা আদি কাম তেওঁলোকে কৰিবলৈ ভাল নাপাব পাৰে, কিন্তু গাৱঁলীয়া মানুহক অলপ বিদ্যাৰ পোহৰ দিবলৈ আৰু বিদেশীয়ে দোকান পাতি চুচি নিয়া “অজস্ৰ” ধন দেশতে ৰাখিবলৈ দিহা কৰিব তেওঁলোকে অনায়াসে পাৰে, যদি তেওঁলোকে বাস্তৱিকতে দেশৰ মঙ্গলকে চিন্তা কৰি-ৰৰ উদ্দেশ্য কৰিয়েই এই সভা-সমিতি পাতি দেশখন থলক লগাইছে। আজিলৈ ইমানতে।

শ্ৰীদেৱেশ্বৰ চলিহা

ঋণ শোধ নে প্ৰতিশোধ

নৰেন্দ্ৰৰ শিক্ষা শেষ হল। নৰেন্দ্ৰ যদিও পঢ়া-শুনাত ভাল লৰা, তথাপি তেওঁ ঘৰৰপৰা সহায় নোপোৱাত ইংৰাজী স্কুলখন পাছ কৰিয়েই ঘৰত বহিব লগাত পৰিল। নৰেন্দ্ৰৰ ইচ্ছা আৰু পঢ়িবলৈ, কিন্তু ককায়েকৰ ইচ্ছা নৰেন্দ্ৰই যাতে চাকৰি এটা কৰি তেওঁক ধন ঘটি দিয়াত-কৈও সমাজত তেওঁক এজন মানী মানুহ কৰি তোলে। মুঠ কথা, নৰেন্দ্ৰৰ ককায়েকে যদিও কোনো বিষয়-খোৱা নাই আৰু সমাজত বিষয়া বুলি মান নাপায়, তথাপি নৰেন্দ্ৰই চাকৰি এটা কৰিলে নৰেন্দ্ৰৰ জহতে তেৱোঁ বিষয়াৰ ককায়েক বুলি সমাজত মান-ভাগ লবলৈ আশা কৰে।

নৰেন্দ্ৰৰ লগৰীয়া সকলো লৰা পঢ়িবলৈ গল। নৰেন্দ্ৰৰ বাহিৰে লগৰীয়া লৰা কোনো ঘৰত বহিথকা নাই। নৰেন্দ্ৰৰ ককায়েকে নৰেন্দ্ৰক ঠেলিয়াই ঠেলিয়াই সদায় বহি থাকে। ককায়েকৰ ইচ্ছা নহয় যে সদায় বহি নৰেন্দ্ৰৰ মনত বেজাৰ দিয়ে। তেওঁ ভাবে, সদায় বহি থাকিলে নৰেন্দ্ৰ গৈ বাগিচা-চাগিচাই চাকৰি বিচাৰি সোমাবলৈ তেতিয়াই সমাজত তেওঁৰ মান হব আৰু লাহে লাহে বাগিচাৰপৰা এপদ-দুপদকৈ বস্তু আনি ভায়েকৰ দৰমহাৰ টকাৰে ঘৰ-দুৱাৰ কেড়োখৰ ভালকৈ সাজি গাৱঁত তেওঁলোক এঘৰ মূৰদঙা হৈ পৰিব। তেতিয়া ভায়েকৰ বিয়াখন পাতি দি ভায়েকৰ ওপৰতে ঘৰৰ সকলো ভাৰ দি নিজে ঘৰত ঘৰৰ ডাঙৰীয়া বা বৰডেকা হৈ বহিব। মুঠেই তেওঁ পাৰিলে খেতিটোকে খাবৰ যোগাৰে কৰিব বা কৰাব, বাজহী-টোটহি শুকৰৰ আদি সকলো ভায়েকে মাৰিব। এইদৰেই তেওঁ তেওঁৰ সংসাৰখন ভায়েকৰে গোটখাই সোণৰ সংসাৰ পাতিব খোজে।

নৰেন্দ্ৰই ককায়েকৰ বকনি সহিব নোৱৰা হল। নৰেন্দ্ৰ উঠি অহা ডেকা, ঘৰত বাৰহাল মচৰ যুজ লাগি থকা ভাল নাপায়। ককায়েকে আকৌ ভাবে, ঘৰত এই দৰে নাথাকিলে তলৰ মানুহক ওপৰৱালাই বকি-বকি বশকৰি নললে ঘৰ চলোৱা টান। তলৰ মানুহৰ কামত আঁৰ নাথাকিলেও তাত মিছাকৈয়ে আঁৰ উলিয়াই সিহঁতক বকি, বাম্‌ মাছ কচা দি কচি থাকিব লাগে; তেহে তলৰ মানুহে ওপৰৱালাক মানি চলিব। ইমানতে কৈ থওঁ, নৰেন্দ্ৰৰ বাপেক মৰা আজি তিনিবছৰ আৰু বাপেকৰ অবিহনে নৰেন্দ্ৰৰ ককায়েকেই ঘৰৰ মূল মানুহ। যদিও মাক আছে, তথাপি তিকতা মানুহ যেতিয়া ককায়েকৰ তল! কথাতে কয়—“তিকতা তিনিও কালত পৰৰ অধীন।” সকতে মাক-বাপেকৰ অধীন, বিয়াৰ পিছত গিৰিয়েকৰ অধীন আৰু গিৰিয়েক মৰাৰ পিছত মৰা কাললৈকে নিজৰ পুতেকহঁতৰ অধীন। গতিকে ডেঙাৰো হক, তিকতা হলেই লোকৰ তলতীয়া হৈ থাকিবই লাগিব বুলি নৰেন্দ্ৰৰ মাকে নিজেও কয়। নৰেন্দ্ৰৰ ককায়েকে যি কয়, মাকেও তাতেই হয়ভৰ দিয়ে। কাৰণ, ভাবেই নিজে পুতেকৰ অধীন বুলি। নৰেন্দ্ৰৰ বৌয়েক অৰ্থাৎ নৰেন্দ্ৰৰ ককায়েকৰ ঘৈণীয়েক ককায়েকৰ হোৱাই-নোহোৱাই গালি-শপনি মাৰকিল খাই পেট গেদেলা কৰি মাজে মাজে ভাত পানী নেখাওঁ বুলি থাকে। পেট মাতেৰেই ভৰে; তাৰ ওপৰত ভাত পানী খালে অগ্নিমান্দ্য হবৰ ভয়—সেইহে। তাকে দেখি শাহুৱেকে অৰ্থাৎ নৰেন্দ্ৰৰ মাকে বোৱাৰীয়েকক এই-দৰেহে কয়,—“থ, থ! এবো বাপুৰ গালত বাঢ়নি লগা নাই—ভাত নাখাবলৈ। নিজৰ গিৰিয়েৰেহে কৈছে। ওপৰৱালা হলে কবই। আনে কোৱা হলে সবাই

নোপোৱা হলিহেঁতেন। ইমানতো তেমৰ ওপৰত শহুৰীৰ ভাত খাবলৈ আহিছ, হোঁ! বজাৰ জীয়েককো গিৰিয়েকে 'কুকুৰৰ জীয়েক,' 'গোলামৰ জীয়েক' বোলে; তেজাৰ ভাগ তিকতা হলেও গিৰিয়েকৰ মাৰ-কিল নোখোৱা কোনো নাই অ! আমি জানো বোৱাৰী নাছিলো? এফালে শাহুৱে বকিব, এফালে গিৰিয়েতে বকিব; তাৰ উপৰি মাৰ-কিল নেযায়-সুপুৰায়! তথাপি 'ঘটানীয়ে' খালো। তোৰ নিচিনা সোপা ঢিগা তিকতা হোৱা হলে একে দিনাই ফাঁহি চিটিকা দি চিটিকিব লাগিলহেঁতেন আৰু এইখন গৃহস্থি ধৰি থাকও নোৱাৰিলোহেঁতেন।" ঘৰখনৰ এইবোৰ ৰেহ-ৰূপ দেখি শুনি বিয়া-বাৰু কৰালে যে মাথোন এটা যুঁজৰ বাহ হব তাকে ভাবি ককায়েক-হঁতে বিয়া কৰাবলৈ ধৰিলেও নৰেন্দ্ৰই বিয়া একৰকম নকৰাও বুলিয়েই কৈ দিয়ে। নৰেন্দ্ৰৰ মাকে ভাবে—"পোটৈল বোৱাৰী আনো"; ককায়েকে ভাবে—"ভাইলৈ বোৱাৰী আনো, আমি বোৱাৰীৰ বনকৰা থাকোঁ।" নৰেন্দ্ৰই ভাবে—"মই ঘৰত থাকি যিটো সুখ পাইছো, পাইছো; আনৰ আদৰত উঠা ছোৱালী এজনী আনি ইহঁতৰ লগত ঠিয় যুঁজ পাতি থাকিবলৈ আৰু দিব নোৱাৰি।"

নৰেন্দ্ৰক ককায়েকে পিছত চিপাচিপিকৈয়ে বাগিচালৈ যাবলৈ কলে। নৰেন্দ্ৰ নাযায়। নৰেন্দ্ৰই কয়,—"মোৰ ভাগ্যত যি আছে হব; হালবায়েই খাম।" বাগিচালৈ নেযাও বোলাত ককায়েকৰ মনত বেজাৰ! শেহত বিয়া কৰাবলৈকে ধৰিলে আৰু ককায়েকে কলে,—"যদি বাগিচালৈ নাযাব তেন্তে ভাল কথা। গোহালিত গৰু আছে, পথাৰত মাটি আছে, হাল বা, খা। বিয়া-বাৰু কৰাই দিও থাক, ভালেই হৈছে। ইমানদিন তোক খুৱাই-বুৱাই ডাঙৰ-দীঘল কৰিলো, পঢ়াই-শুনাই সুচক কৰিলো; এতিয়া যেৰ আৰু কৰি খুৱা—মই আৰু নোৱাৰো।"

নৰেন্দ্ৰই বিয়া নকৰায়; ককায়েকে নেৰে। নৰেন্দ্ৰই হাল বায়, ঘৰৰ কাম কৰে, ককায়েকৰ মনত সেইবোৰ ভাল নালাগে। যদিও দেখুৱাই হালবাবলৈ কৈছে তথাপি ককায়েকৰ ইচ্ছা—নৰেন্দ্ৰই চাকৰি কৰিব লাগে। সেই কাৰণে নৰেন্দ্ৰৰ কামত সদায় আসোঁৱাহ দেখে; সদায় সঁচাই-মিচাই নৰেন্দ্ৰক বকি থাকে। নৰেন্দ্ৰই সহিব নোৱাৰি ককায়েকৰ মুখে মুখে উত্তৰ দিলে। ককায়েকে সেইটো অপমান বোধ কৰিলে। ককায়েকে জানে,—তলৰ মানুহে ওপৰবালাৰ মুখে মুখে উত্তৰ দিলে বেয়া হয়, ডাঙৰে যি কয় তলৰ মানুহে তাক নিৰবে সহি থাকিব লাগে। সংসাৰে বা তলৰ মানুহে তাত মুখ বজালে ঘৰ ভাগে। সেই কাৰণে ককায়েকে—"তই মোক একো কৰি সুধুৱাকৈ মুখে মুখে উত্তৰ দিয়!" বুলি নৰেন্দ্ৰক হালোৱা এচাৰিৰে পথাৰতে তাৰকৈ অটালে। নৰেন্দ্ৰই পথাৰৰপৰা ঘৰলৈ চেকুৰ মেলিলে।

সেই দিনাৰেপৰা আজি প্ৰায় দহ বছৰ হলহি—নৰেন্দ্ৰ ঘৰত নাই। কলৈ গল কোনেও কব নোৱাৰে। প্ৰথমে দুবছৰ মানলৈ ককায়েকে ইফালে সিফালে বিচাৰ-খোচাৰ কৰিছিল। পিছত পোৱাৰ আশা নেদেখি নৰেন্দ্ৰৰ নাক-মুখ চুলিয়া হল, মাথোন মাজে মাজে কয়,—"হোঁ! সিহঁতে কাম কৰি খাবনে? ইমানদিন চকু জিপা কুলিৰ দৰে মোক খোৱাই বোৱাই খালে: যেই পাখি গজিল মোক কৰি খুৱাব লাগে বুলি ভুকংকৰে উৰা মাৰিলে। সিহঁত এৰি পোৱা মানুহ নে? কৰবাত লোকৰ চুৱা খাই খাই ঘূৰিছে চাগে! ঘূৰিছে মোক খটাই খটাই খালে।"

প্ৰথমে মাকে নৰেন্দ্ৰৰ কাৰণে ভাবি দুখ কৰিছিল; ক'ত বা খাইছে ক'ত বা আছে ইত্যাদি ভাবে মাকৰ প্ৰথমে জুমুৰি দি ধৰিছিল। পিছত যেতিয়া দেখিলে যে দিনে দিনে দিন বেছি হৈ যাব লাগিছে; এবছৰ দুবছৰ কৈ দহ বছৰ হলহি তেতিয়াও নৰেন্দ্ৰ নোপাল—আগলৈও ওপাবৰ আশা নাই তেতিয়া নৰেন্দ্ৰৰ কথা মাকৰ মনত সপোন যেন লাগিল। নৰেন্দ্ৰৰ কথা আৰু নাভাবেও, ভাবি দুখো নকৰে।

এনেতে এদিন কেবাখনো গাড়ী আহি নৰেন্দ্ৰহঁতৰ ঘৰৰ সমুখতে ৰলহি। নৰেন্দ্ৰৰ ককায়েকে কিহৰ গাড়ী কিয় ইয়াত ৰৈছে বুলি ভাবি ওলাই আহি দেখিলে—গাহানিৰ নৰেন্দ্ৰৰ বন্ধু ডম্বৰুধৰ। ডম্বৰুধৰে স্কুল এৰাৰে

পৰা ঝাপেকৰ দিহায়তে কাঠৰ কাৰবাৰত লাগি বহুতো লাভ কৰিছে। অকল সেয়ে নহয়; ঘৰসজা, দলং আদি সজা ডাঙৰ ডাঙৰ ঠিকাও হাতত লৈ ধৰ লাভ কৰে। ডম্বৰুধৰক দেখি নৰেন্দ্ৰৰ ককায়েকৰ নৰেন্দ্ৰলৈ মনত পৰিল আৰু মনতে কলে—"ভাগৰ ভাল! লোকে ডম্বৰুৱে সোৱা আগতে ঘৰ বগা কৰিলে: ধন উটতনদী কৰিলে; আমাৰ আকৌ পাখি গজিল। ঘৰত থাকিব নোৱাৰিলে; কৰবাত চুৱাখাই মৰিলেই নে আছে ঠিকেই নাই।" ফুটাই ডম্বৰুক কলৈ যায়, কি কৰে, সুধিলে। ডম্বৰুৱে যে গাড়ীত টিং, কাঠ আদি তেওঁৰ ঘৰলৈও আনিছে তাকে শোৱাত নৰেন্দ্ৰৰ ককায়েক আচৰিত আৰু বিস্মিত হল; লগে লগে মনত কিবা এটি নজনা আনন্দই তল-ওপৰ লগাই দিলে। সেই আনন্দ ইমান গভীৰ যে তাৰ মাজেদি তেওঁৰ হাঁহি বা মনৰ ভাব ফুটি ওলোৱা দূৰত থাওক তাৰ মাজত তেওঁ বুৰ গৈ ওকমোকনি লাগি সংজ্ঞাহীন হল। কথা কব নোৱাৰিলে। আনন্দৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি হাঁহি অন্তৰ্দ্ধান হল, চকুৰ পৰা সৰ-সৰকৈ চকুৰ পানী বৰলৈ ধৰিলে। অৱশেষত থোকাথুকি মাতেৰে মাথোন কলে, "সি এতিয়াও জীয়াই আছেনে?"

ডম্বৰু—"নিশ্চয়! তাৰ বাবে আপুনি চিন্তা নকৰিব। সুন্দৰ কাৰবাৰত লাগি গৈছে। তেওঁৰ আজিকালি ধন-বস্তুৰ অভাৱ নাই।

নৰেন্দ্ৰৰ ককায়েক—"সি আৰু নাহেনে?"

ডম্বৰু—"আহিব। মোক ইয়াৰ ঘৰ-দুৱাৰ সাজিবলৈ ঠিকা দিছে। ইয়াত ঘৰ-দুৱাৰ ঠিক হলেই আহিম বুলিছে।"

নৰেন্দ্ৰৰ ককায়েকে আৰু একো কব নোৱাৰিলে। ডম্বৰুক ভিতৰলৈ লৈ গল। ডম্বৰুৱে নৰেন্দ্ৰৰ মাকৰ আগত নৰেন্দ্ৰৰ বিষয়ে সকলো কলে। ডম্বৰুৰ মুখে নৰেন্দ্ৰৰ কথা শুনি মাকৰ কেনে লাগিছিল তাক ভুক্তভোগী নহলে অনুমানকৰা টান।

নৰেন্দ্ৰৰ মাকে সুধিলে—"তাক ক'ত লগ পাইছিলি?"

ডম্বৰু—তেওঁক মই লগ পোৱা নাই। মোলৈ টকা পঠাই দিছে আৰু চিঠি-পত্ৰেৰেই মোক ঘৰসজাৰ ঠিকা দিছে। ঘৰ-দুৱাৰৰ সকলো কাম ময়েই কৰিব।

নৰেন্দ্ৰৰ মাক—"সি আহিবনে?"

ডম্বৰু—"ইয়াত ঘৰ-দুৱাৰ সজা হলেই আহিব।"

ছমাহৰ ভিতৰত নৰেন্দ্ৰহঁতৰ ঘৰ ঠিক হল। ওচৰ-চুবুৰীয়াই এনেৰকম-জমক ঘৰ দেখি তবধ মানিলে! এনে ঘৰ-দুৱাৰ নৰেন্দ্ৰৰ ককায়েকৰ নিচিনা এখাজি খাই এসাজিলৈ ভাবিবলগীয়া মানুহে সজোৱা দূৰৰ কথা, ভাল ভাল সদাগৰ মহাজনেও সজাব পৰা নাই। ছমাহৰ ভিতৰতে নৰেন্দ্ৰহঁতৰ ঘৰৰ এনে পৰিবৰ্ত্তন দেখি ওচৰ-চুবুৰীয়াই কেনেকৈ ধন কৰিলে, কি হল, ইত্যাদি ভাবি অনেকে অনেকধৰণে কবলৈ ধৰিলে। এজনে কয়,—"সি নৰেন্দ্ৰ গৈ কলিকতাত ধৰ ধনী মানুহ এটাৰ ছোৱালী বিয়া কৰালে। আমাৰ সজকুৰীয়া কলিতা লৰাটো পাই সেই ধনীটোৱে বহুত টকা, ধন-সম্পত্তি, নৰেন্দ্ৰক দিলে। ধনীটো আকৌ বঙাল! কি আছে আজিকালি? ধন দেখি সেয়া নিজৰ জাত-কুল এৰি বঙালী ছোৱালী বিয়া কৰালে নহয়! পঢ়া-শুনা মানুহৰ একো ঠিক নাই।"

আন এজনে কয়,—"নহয়, নহয়! কোনোবা চাহাব এটাই হেনো তাক তোলনীয়া-পো কৰি লৈছিল। চাহাব মৰিলত চাহাবৰ ধন-বস্তু সকলো নৰেন্দ্ৰই পালে, পায়েই ইয়ালৈ টকা পঠাই দি ঠিকাদাৰ ধৰি ঘৰ সজাইছে। ঘৰ হোৱাৰ পিছত কাৰবাৰ মেমনী এজনী হেনো বিয়া কৰাই ইয়ালৈ লৈ আহিব। আমাৰ ইয়াত আৰু থকা নহব।"

কিছুমানে কয়,—"চোৰৰ ধন পালে।" কিছুমানে আকৌ কয়—"কৰবাত দেৱতাৰ ধন তুলিলে।" এইদৰে কওঁতে যে কতৰকমে কৈছে তাৰ লেখ-জোখ নাই! নৰেন্দ্ৰৰ মাক-ককায়েকেও নৰেন্দ্ৰই আচলতে কি কৰিছেগৈ তাক ঠিককৈ কব নোৱাৰে। ডম্বৰুলৈ কাৰবাৰকৰাৰ বিষয়ে একো লিখা নাই, মাথোন ঘৰ সজাৰ বিষয়েহে ডম্বৰুক জনাইছিল।

ঘৰ-দুৱাৰ সজোৱা এবছৰেই হল, নৰেন্দ্ৰ তথাপি অহা নাই। ককায়েকে দৰাই দৰাই মাতি ডম্বৰুৰ হতু-

বাট চিঠি লিখাইছে। এদিন চিঠি এখন পালে। তাতে লিখা আছে যেন ঘৰৰ অলপ আঁতৰত চাকৰ থাকিবলৈ ককায়েকে ঘৰ এটা সজাই থয়। সেই ঘৰ ওলালেই নৰেন্দ্ৰ আহিব বুলি লিখিছে। লগত মাথোন চাকৰ এটা আহিব, চাকৰটো থাকিবলৈ সেই ঘৰ সজাবলৈ কোৱা হৈছে।

চিঠিৰ মতে নৰেন্দ্ৰৰ ককায়েকে বাৰীৰ একুকত দুদিনতে সৰুকৈ ঘৰ এটা সাজিলে; সেই কথা নৰেন্দ্ৰক জনাবলৈ উত্তৰক কলে। উত্তৰতে নৰেন্দ্ৰই টেলিগ্ৰাম কৰিলে,—"মই গৈছো।"

টেলিগ্ৰাম পাই নৰেন্দ্ৰ অহালৈ মাক-ককায়েক, ওচৰ-চুবুৰীয়া, মিতিৰ কুটুম সকলো বাটচাই আছে। আজি ১১।১২ বছৰৰ মূৰত নৰেন্দ্ৰ ঘৰলৈ আহিব,—সকলোৰে মনত বং। নৰেন্দ্ৰই ধন-বস্তু বহুত কৰিছে। গতিকে নৰেন্দ্ৰ নিশ্চয় মটৰগাড়ীত আহিব আৰু লগত বহুত মাল-বস্তু আনিব—এয়ে সকলোৰে ভাব।

হাতত এক পইচা নোহোৱাকৈ ঘৰৰপৰা পলাই গৈ ইমান কম সময়ৰ ভিতৰতে নিজৰ ভাগ্যৰ ঘোৰ পৰিবৰ্ত্তন কৰি অচলা লক্ষ্মীক নিজৰ আয়ত্বলৈ অনা নৰেন্দ্ৰৰ নিচিনা এজন পুণ্যপৰ্ব্ব লোক, একুকত থকা নিজৰ গাৱঁলৈ আহি নগণ্য গাঁওখনি ধন্য কৰিবহি; সেইবাবে তেওঁক আদৰ সাদৰ কৰিবলৈ গাৱঁৰ ডেকাসকলে বিপুল আয়োজন কৰিছে। মাক, ককায়েক, মিতিৰ, কুটুম সকলোৱে নৰেন্দ্ৰক খুৱাব-বুৱাবলৈ অনেক গোটাইছে-পিতাইছে। গাৱঁত যেন এটা মহাউৎসৱৰহে সূচনা হৈছে। বাটত মানুহৰ হোঁ-হোৱনি। টেলিগ্ৰাম পোৱাৰেপৰা নৰেন্দ্ৰহঁতৰ বাটত ডেকাৰ জুম; চ'ৰাত বুঢ়াৰ মেল; মাৰলত বুঢ়ীহঁতৰ পাতনিভৰা লেৰেলেৰীয়া কথা; আঁতশাল আৰু পুখুৰীপাৰত জীয়ৰী-বোৱাৰীহঁতৰ হাঁহি-খিকিন্দালি আৰু যেৰ জুমাজুমি! তাৰ উপৰি, জুমে জুমে ডেকা ইবাৰ আগবাঢ়ি এমাইল দুমাইললৈ গৈছে, ইবাৰ আহিছে,—এইদৰেই আছে। এদলে কয়—"একো গমেই নাই।" আন এদলে আকৌ কয়—"আহে যদি আজিৰ জাহাজতহে কি হয়।" কিছুমানৰ আহাজবাটত নৰেন্দ্ৰলৈ বাট চাওঁতেই গৈছে। দিন-ৰাতিলৈ খবৰ নাই। জাহাজ আহিলেই যেন নৰেন্দ্ৰ আহিছে—এয়ে সকলোৰে ভাব।

গাৱঁৰ এনে আনন্দ উৎসৱ ভেদ কৰি এছাটি বিষাদৰ শুকান বতাহ বৈ গল। যেন মৰুভূমিৰ মাজৰ দেই-পুৰি নি! বতাহ! সকলোৰে আনন্দ-উৎসৱ দেই-পুৰি ছাই কৰিলে। তাৰপৰা হা-হুমুনিয়া ওলাই দেখা দিলে। আনন্দ-উৎসৱ ছাই হৈ যেন হা-হুমুনিয়া খোৱা হৈ গল! কাৰো মুখত মাত নাই, আনন্দ নাই—মাথোন বিষাদ, হা-হুমুনিয়া! মুহূৰ্ত্ততে এনে পৰিৱৰ্ত্তন কিয়? মানুহৰ সুখ, আনন্দ, ভগবানে সহিব নোৱাৰে নে কি?

নৰেন্দ্ৰ আহিছে। এখন ঘোৰাগাড়ীত সকলোৱে ধৰি-মেলি কোনোৰকমে তুলি নৰেন্দ্ৰক ঘৰলৈ আনিছে, ঘোৰা চলাবলৈ দিয়া হোৱা নাই। মানুহৰ খোজতকৈও গাড়ী লাহে লাহে আহিছে। গাড়ী ঘৰ পোৱাৰ আগতে নৰেন্দ্ৰ অহাৰ খবৰ গাঁৱত ফাটি-ফুটি গল। লগতে গাঁৱৰ আনন্দ-উৎসৱ লয় গল। কিয়?

গাড়ী আহি গাওঁ সোমালহি। বাটে ঘাটে য'ত যি আছিল গাড়ীৰ পিছ ললে। সকলোৰে চকু বিস্মিত আতঙ্কেৰে পূৰ্ণ, আৰু সেই গাড়ীখনৰ ওপৰত দৃষ্টি। কিছুমান মূৰ মাজে মাজে তললৈ দোঁ খোৱা—যেন বলে নোৱৰা কিবা এটা বিষাদৰ বোজাহে ভাব হৈছে!

নৰেন্দ্ৰক ঘৰ পোৱালেহি। গাড়ী বল। সকলো নিৰ্ব্বাক-নিস্পন্দ হৈ য'তে আছিল তাতে ঠিয় হল! কেইজনমান ডেকাই ধৰা ধৰি কৰি গাড়ীৰপৰা নমাই নৰেন্দ্ৰক দাঙি ধৰিলে। এতিয়া নৰেন্দ্ৰক থব ক'ত?

চাকৰলৈ বুলি সজাই থোৱা ঘৰটোলৈ নিলে হৈ, তেওঁ তেওঁৰ অনুৰোধ ৰাখিবলৈ বন্ধুসকলক কলে। কোনেও তেওঁৰ অনুৰোধ পেলাব নোৱাৰিলে। কিয়? নৰেন্দ্ৰই উত্তৰ হতুৱাই সজোৱা সিমানবোৰ সুন্দৰ সুন্দৰ পকী টিঙৰ ঘৰ থকাতো সেই সৰু ঘৰৰ পচাঁইতে চাফ-চিকণকৈ বিছনা এখন পাৰি তেওঁক তেওঁৰ অনুৰোধমতে তাতে শুৱালে। কোনেও একেষাৰ কথা সুধিবলৈ সাহকৰা নাই! নৰেন্দ্ৰই নিজে মাকক ওচৰলৈ মাতিবলৈ কলে। মাক ওচৰ চাপিল। মাকৰ হাতত ধৰিলে। চকুৰ পানী ওলাই আহিল, কথা নোলাল। ইঙ্গিতমতে মাকক আঁতৰকৰোৱা হল। ককায়েক মাতিল—সেই একে অভিনয়! বন্ধু-বান্ধৱ, মিতিৰ-কুটুম, এজন-এজনকৈ ওচৰ চাপিল; সকলোকে এক নিৰৱ বক্তৃতা দিলে। সকলোৰে চকুৰ পানীৰে মিলন! চকুৰ পানী আজি অভ্যাৰ্থনাৰ সম্বল!

নৰেন্দ্ৰক অভ্যাৰ্থনা কৰিবলৈ আয়োজনকৰা ডেকাসকলে চকুৰ পানী সম্বল লৈ ৰাতি-দিন নজনাকৈ আজি চাৰি দিন অকাতৰে নৰেন্দ্ৰক আদৰ-সাদৰ কৰাৰ পিছত নৰেন্দ্ৰক যোড়শোপচাৰে খুৱাবলৈ আয়োজনকৰা মাক, মাহী-পেহীহঁতে মাথোন একো চলু গাখীৰ নৰেন্দ্ৰৰ মুখত দিয়াৰ পিছত আজি সেই আদৰ আৰু যোড়শোপচাৰ ভোগৰ শেষ মুহূৰ্ত্ত চাবলৈ সকলোৰে একেপচাৰে চাই আছে! নৰেন্দ্ৰৰ সেই পৰিবৰ্ত্তনৰ কথা কোনেও জানিব পৰা নাই আৰু জানিবলৈও সাহকৰিব পৰা নাই। নৰেন্দ্ৰৰ বিশ্ব-অভিনয়ৰ বক্তৃতা কোনেও নাপাহৰে কি?

নৰেন্দ্ৰই জেপৰপৰা কাগজ এখন উলিয়াই দিলে। এখন উইল! পদিয়াৰ ফালে তেওঁৰ নিজৰ যি বাগিচা আৰু ধন-সম্পত্তি আছে তাৰ আধা দেশৰ কামত খৰচ হব; বাকী আধাৰ সমানে এভাগ বাগিচা চলাওঁতাজনৰ চাহ আন ভাগ ককায়েকৰ। তেওঁৰ বিয়া হোৱা নাই। তেওঁৰ অবিহনে তেওঁৰ সম্পত্তি উইলত লিখামতে ভাগ হব।

আজি দুবছৰ হল—যক্ষ্মা ৰোগত কষ্ট ভোগি নৰেন্দ্ৰ জীৱন-মৰণৰ সূক্ষ্ম ব্যৱধানত ঠিয় দিছে। সকলো ঠিক কৰি জীৱনৰ শেষ মুহূৰ্ত্তত আই, ভাই-ককাই, বন্ধুক চাবৰ হেপাঁহেৰে ঘৰ পাইছেহি। সকলো চাওঁতে চাওঁতে শেষ হৈ আহিল। অভিনয়ৰ শেষত একেষাৰ কথা বাকী আছিল, তাকো কলে—"ঋণ-শোধ!" তাৰ পিছত একালে অনন্ত বিশ্ৰাম আৰু আন-কালে চিৰ-বেজাৰৰ কোলাহল; তাৰ মাজত মৃত্যু-যৱনিকা ব্যৱধান। চাকি নুমাল। অভিনয় শেষ হল। তাৰ পিছত চিৰ বেজাৰৰ কোলাহল মৃত্যু-যৱনিকাত ঠেকা খাই প্ৰতিধ্বনি উঠিল—"ঋণ-শোধ নে প্ৰতিশোধ?" ঘৰৰ বেৰবোৰেও যেন তাকেই কলে!

শ্ৰীলম্বোদৰ কলিতা

অনুৰোধ

নেচাৰা, নেচাৰা, উলটি নেচাৰা—
চালে জঁয় পৰি যাব;
লাজুকীয়া লতা জুপি যে তোমাৰ
অকালতে জহি যাব।

নিৰাশাৰ শুটি নপচাবা তুমি
অসাৰ ই অন্তৰত;
এবে জুপি লতা কাটা কিয়, নাথ!
মূনৰেই হেপাঁহত।

ঠন ধৰি ধৰি তোমাক আবৰি
চুমিব এদিন আহা!—
(কিয়) খন্তেকীয়া সুখৰ আশাত
শোক-সাগৰত তাহা?

দুখৰ কালিমা, কেনিয়া আঁতৰি,
পলাব ভয়ত কঁপি,
তোমাৰ গুণত বাঁহীৰ মাতত
দিব মন-প্ৰাণ সপি।

সুখৰ নেৰীয়ে অতি সাদৰেৰে
কোলাত তুলিব লই,
বিহা-আচলেৰে মচি দিব নাথ !
মুখ আলফুলকই ।
শীতল কৰিব পাৰিব তেতিয়া
তাপিত হৃদয়খনি
অ' মোৰ কণ্ঠমণি !

নোমোহাৰিবাহে ভৰিবে গচকি
নিকৰে সুখৰ আশা ।
স্বৰ্ণ মন্দিৰৰ বিনিময়ে কিয়
পূৰ্ণ কুটীৰ বাসা ?
অনুৰোধ মোৰ ৰাখা হেৰা নাথ !
নেমাৰিবা লতাকুপি,
হে বিশ্ব-প্ৰেমিক ৰূপি !

শ্ৰীজগন্নাথ মহন্ত

'সাহাব বর্ণন'

[সংগ্ৰহ]

"ওঁ নমো বাসুদেবায়ঃ—

জয় জয় মহাৰাজ সাহাবৰ মধ্যে সাৰ ।
যাৰ যশ গুণ ভুৰি বাঢ়িল বিস্তাৰ ॥
মহা কীৰ্ত্তিমন্ত গুণৱন্ত দাতাৱন্ত ।
যাৰ নাম সদায় লোকে বখানন্ত ॥
দিনে ৰাত্ৰি সাহাবক দিনে দিনে উপাসন্ত ।
হেনয় সাহাব গুণ ৰামদেৱে কন্ত ॥
কতেক কহিবো গুণ কহন নজাই ।
তথাপি কহিবো মই যেন অভিপ্ৰাই ॥
সুন্দৰ কাপাল তান আতি মনোহৰ ।
সুগন্ধিত কেশচয়ে গুঞ্জৰে ভ্ৰমৰ ॥
মদনৰ ধনু যেন আছে ভ্ৰুৰযুগ দুই ।
চঞ্চল চক্ষুক দেখি নাড়ি মোহ হুই ॥
তিলপুষ্প নাশা দেখিতে সুন্দৰ ।
চন্দ্ৰক জিনিয়া মুখ শোভে ৰুচিকৰ ॥
হংসৰ সদৃশ গল হৃদয় কোমল ।
প্ৰলম্বিত বাহু দুই কটি যে বহল ॥
উদৰত তিনি ৰেখা শোভে অতিসয় ।
ৰামকল সম তান ঊৰু যে দুহয় ॥
গজেন্দ্ৰ সদৃশ তান গতি লিলাময় ।
দৰিদ্ৰজনৰ সদা আলাক পুৰয় ॥
শুক্লবস্ত্ৰ পৰিধান সদাএ কৰয় ।
কতোদিন নিল ৰক্ত ইচ্ছায়ে পিন্ধন্ত ॥
যেতিয়া গৃহৰপৰা পথত ভ্ৰময় ।
নাৰিগণে দেখি তাৰ পুত্ৰকো চাৱয় ॥
কতো নাৰী নেদেখিয়া মনে কৰে দুখ ।
মই অভাগিনি নেদেখিলো তান ৰূপ ॥
কতোহো সুন্দৰি সবে মনত ভাবয় ।
কি কাৰণে আমাৰ স্বামি নভৈল এনয় ॥
পুৰুষেয়ো দেখে যদি সাহাব বদন ।
আনক দেখিবে প্ৰতি নজাই তাৰ মন ॥
হেনয় সাহাব সব গুণে অনুপম ।
তাহান প্ৰশংসা সুনি হোৱে মনোৰম ॥
আপোনাৰ নীতি যত সকলে জানিল ।
ফৰাচি কিতাপ কোৰাণ সকলো পঢ়িল ॥
তাহাকো পঢ়িয়া মনে সন্তোষ নভৈল ।
কবিৰাজি পুথি পাচে বিচাৰ কৰিল ॥
পৃথিবিত কবিৰাজ আছে জত জত ।
সবাতো কবিয়া ভৈলা আতি সুসিক্ষিত ॥
বহু দিন পঢ়িলেসে আন লোকে জানে ।
পঢ়য় সাহাবে যদি এক দিন মানে ॥

সকল পুথিৰ তত্ত্ব তথাপি জানন্ত ।
চিৰকালে আনজনে জাক নজানন্ত ॥
খোৰটা বঙ্গালি আৰ ভাষা জত জত ।
সুন্দৰ সাহাব আৰ তাহাতো পাৰ্গত ॥
অসামি কামৰূপি ভাষা কতেক আচন্ত ।
চৌকিত বসিয়া সেহি সবাকো জানন্ত ॥
পৃথিবিত জত লোক আচয় মহন্ত ।
সাহাবক তাৰা সবে সদা বখানন্ত ॥
জনকো শিখাৱে নিতি বিদ্যা জত জত ।
ৰণকো জানন্ত মহা মহন্ত পণ্ডিত ।
দুষ্টক মাৰন্ত সিটো সন্তক ৰাখন্ত ।
দৰিদ্ৰক ধন দিয়া মনক পুৰন্ত ॥

(২)

জাহাৰ আশ্ৰয় ভৈলে দুখে লোক জত ।
দুখক তৰিয়া হোৱে লোকত পুজিত ॥
কৰিল আশ্ৰয় পূৰ্ব্বে লালা মহাশয় ।
পাইলেক প্ৰসাদ সিটো আতি মনোময় ॥
সৰ্দাৰক আদি কৰি জতেক চাকৰ ।
গৰিব গুচিয়া সবে ভৈল তানে বৰ ॥
হেনয় সাহাব পাচে গুৱাহাটি আইল ।
ৰুচিকৰ গৃহসব চাকৰে নিৰ্ম্মিল ॥
চাকৰ জতেক আনে কহিতে নপাৰে ।
একে লালা মহাশয় দেৱানত পৰে ॥
গৃহত প্ৰবেশ ভৈল সাহাব ইঙ্গৰেজ ।
দোকান পাতিল পাচে জতেক বণিজ ॥
চিড়া মিঠৈই লুচি পুড়ি বেচিলা দোকানি ।
সকল যে লোকে পাচে খাইলা কিনি কিনি ॥
সবে বোলে কি কাৰণে আইল সাহাব লোক ।
এহি কথা স্বামি হেৰা শিঘ্ৰে কহিয়োক ॥
স্বামি যে বদতি সুনিয়োক নাড়ি লোক ।
স্বৰ্গদেৱ ৰঙ্গপুৰে পুৰ্ব্বে আচিলেক ॥
সুন্দৰ শোভন দেশ অতি বিত্তোপণ ।
যি দেশৰ লোক সব সদা ৰঙ্গমন ॥
ধনেধান্যে সম্পূৰ্ণে, মৎস্যে পৰিপুৰ্ণ আতি ।
হেনদেশে উদয় গিৰিৰ ৰাৎসাৰ বসতি ॥
অনেক ৰজাএ তাক যোগাৱয় কৰ ।
ময়ামৰিয়াই লুৰি পুৰ কৰিলে ফাকৰ ॥
হেনদেখি স্বৰ্গদেৱে গুণয় মনত ।
কোনে মোক ৰক্ষা কৰিবেক ই কালত ॥
এহি সুনি একেখৰে নগৰ চাড়িল ।
সাত পাঞ্চ লোক তান সঙ্গত আহিল ॥
পাচে এক নৌকা দেখা পাইলা ঘাটে ॥
সকল একত্ৰ হৈয়া উঠিলেক ঝাপ্টে ॥
শিঘ্ৰ বেগে নৌকা বাই পাইলেক কাজলি ।
ফুকনৰ লোকে দেখি দিলা বৰ টালি ॥
এত ৰাত্ৰি পলাই আৰে কৈক জাইবে চাস ।
আমাৰ হাতত আজি কিমতে এৰাস ॥
ফুকনৰ আজ্ঞা বিনে এৰি দিবে নৰো ।
কি জানি অন্যথা ভৈলে সবংসে যে মৰো ॥
ফুকনে সুনিল বাৰ্ত্তা নৌকা ধৰিবাৰ ।
নবাব সম্মুখি পুচিলেক বাৰম্বাৰ ॥
নবা যে বদতি শুনিয়োক ফুকন্দেৱ ।
দেশ চাড়ি একেখৰে আইল স্বৰ্গদেৱ ॥
সুনিয়া ফুকন পাচে মুৰ্চ্ছিত দৈভলা
হৰি হৰি বিধি কিনো দুৰ্ঘট মিলিলা ॥
এহি বুলি ফুকন যে গৃহবাজ ভৈলা ।
দণ্ডৱতে সাতবাৰ সিতো প্ৰণামিলা ॥
পুনৰ্ব্বাৰ প্ৰণামিয়া কান্দিবে লাগিলা ।
নাকান্দ বুলিয়ে পাচে সম্বোধন দিলা ॥
কি কাৰণে আইলা দেৱ নগৰক চাড়ি ।
কিনো বিধি কি কৰিলা নপাওঁ বিচাৰি ॥
ফুকনৰ বাক্য সুনি বোলে স্বৰ্গদেৱ ।
মোক ৰাখিবে প্ৰতি আজি নোৱাৰিলে কেৱ ॥
শত্ৰু সেনাগণে আসি নগৰ বেঢ়িল ।
বাদ্যভণ্ড কৰি সবে দিসক পুৰিল ।
ৰৰঘাৰে অনেক যে প্ৰজাক মাৰিলা ।
হেন দেখি বৰ গোহাই খেদি গৈলা ॥

মাৰ মাৰ বুলি বাণ্ড গুলি প্ৰহাৰন্ত।
মন্নামৰিয়াচয়ে তাঙ্ক তবে নিবাৰন্ত॥
হেনকালে চৰে আহি বৰ্গাকে জনাইল।
আমৰা সবৰ মৃত্যু উপস্থিত ভৈল॥
হেন শুনি একেশ্বৰে তৎক্ষণে চাইলোঁ।
নগৰ বাহিৰে মই গোসাইকো দেখিলোঁ॥
এহি সাত পাঞ্চ সৱণ্ডিক সেহি স্থানে পাই।
সিকালত কাহাকো নপাইলোঁ তুনাই॥
হেন শুনি ফুকন যে মহন্ত বৰ্গ্ৰাৰ।
পাৱে ধৰি বচন বুলিলা বিস্তৰ॥
কি কৰিবো প্ৰভু আৰে মোক আদেশিয়ো।
চৰণে শৰণ লৈলোঁ শিৰে পাৱ দিয়ো॥
বোলে স্বৰ্গদেৱে মই কি কহিবো আৰু।
বিধিকষ্ট হৈয়া দিলে অনেক নিকাৰ॥
ইঙ্গিত বুঝিয়া পাছে ফুকন বৰ্গ্ৰৰ।
আদেশিয়া আছে জত প্ৰজা নিৰন্তৰ॥
অদ্ভুতেক প্ৰজা আৰে গুৱাহাটি জাউক।
আমাৰ আজ্ঞায়ে গৃহ সব সাজিয়াক॥
হেন আজ্ঞা শিৰে ধৰি বৰ্গ্ৰৰা মহাশয়।
গড় বান্ধি সাজিল অনেক গৃহচয়॥

দোলড়ি

ফুকনে বোলন্ত পাচে, উঠিয়াক স্বৰ্গদেৱ
কৰা অলঙ্কাৰ পৰিধান।
চাৰিয়ো বিসাদ মনে হত আচে
কৰা আৰে দোলা আৰোহন॥
গজ বাজি সৈন্য জত সাজু হয়া সবে আচে
তোমাৰ জাত্ৰাৰ কাল চাই।
তেতিক্ষণে বিমৰিস বস্ত্ৰ আভৰণ পিন্ধি
কৰিলা পয়ান মহাৰাই॥
টলবল কৰে ভুমি হাপি খোৱা চিহৰয়
মুখনি কাঢ়ে ঘাতবোল।

প্ৰজাগনে বোলে কিনো অসঙ্গত আজি ভৈলা
জোনো সৰে জাত্ৰো বসাতলে॥
দিৱসত জাত্ৰা কৰি প্ৰজাগণ সমন্বিতি
গৈল ফুকন্দেৱ গৃহ এড়ি।
উলটিল কি কাৰণে নজানোহো ভাল মন্দ
কিবা সবে জাত্ৰো প্ৰাণে মৰি।

এতেকে বোলন্ত পাচে গুৱাহাটি পালে আসি
স্বৰ্গদেৱ মহাৰাজৰাজ
গৃহত প্ৰৱেশি পাচে পাত্ৰমন্ত্ৰি মাতি আনি
আলোচ কৰিল সামৰাজ॥

স্বৰ্গদেৱে বোলে বাণি শুন সৱে মহামানি
শত্ৰুনাশ কৰিয়ো আমাৰ।
জি জনে মোহোৰ শত্ৰুক জিনয় আৰে
প্ৰসাদ দিবোঁহোঁ অনিৰ্ব্বাৰ।

পাণি জে ফুকনে বোলে স্বৰ্গদেৱ শুনিয়োক
মোহোৰ বচন সাৰোত্তৰ।
ভৰি আজ্ঞা দিয়ে ৰণ কৰিবাক প্ৰতি
মাৰিবোহোঁ শত্ৰু নিৰন্তৰ।

হেন আলোচন কৰি অভ্যান্তৰে মহাৰাজ
অন্ন ভুঞ্জিলেক নৰেশ্বৰ।
অনন্তৰে পাচে ফুকন গো • • •"

• • •

পদ্মাৱত লেখা এই আধা-ডুগৰীয়া ছাহাব-বৰ্ণনা ভোগৰত অসমলৈ অহা পোন-প্ৰথমৰ ছাহাবসকলৰ সঁচাসচি গুণবোৰ প্ৰকাশ পাইছে। এগুলিলাক নো অসমলৈ কেনেকৈ আহিবলৈ পালে তাকে দেখোৱাই ৰামদেৱ কবিৰ উদ্দেশ্য আছিল। ৰামদেৱ যে কবি বা ইতৰলোকতকৈ যে অলপ জনা-বুজা তাক তেওঁ দিয়া উপমাবোৰৰপৰাই বুজিব পাৰি। মায়ামৰীয়াৰ ভয়ত গৌৰীনাথ সিংহ গুৱাহাটীলৈ পলাই যাওঁতে যিবোৰ ঘটনা হৈছিল সেইবোৰ ইয়াত পদ্যেৰে বিবৃত কৰা হৈছে যেন মনে ধৰে। কিন্তু আমাৰ দুৰ্ভাগ্যবশতঃ যিখন অসমীয়া তুলা-

পতীয়া পুথিত এই বৰ্ণনা লেখা পোৱা হৈছিল তাৰ ছটামান পাত নষ্ট হ'ল, গতিকেই ৰামদেৱৰ 'ছাহাববৰ্ণন পঢ়ি আমি পূৰা সন্তোষ পোৱাৰপৰা বঞ্চিত হৈ থাকিলো। কোনোবাই ইয়াক উলিয়াবলৈ যত্ন কৰিবনে?

এই ৰামদেৱেই বোধকৰো, কামৰূপী বঙলা অভিধান লেখোতা ৰামদেৱ শৰ্ম্মা।

শ্ৰীবেণুধৰ শৰ্ম্মা

উৰা চিঠি

শ্ৰদ্ধাস্পদেষু,

আপুনি হেনো সম্বলপুৰলৈ গৈছে। এই ছেগতে আপোনাৰে আমাৰে মাজৰ ফাঁকটোত তথনমান চিঠি লিয়া-দিয়া কৰিবলৈ সুবিধা পাই আপোনাক এষাৰ কথা জনাও।

এই উই-হাফলুৰ ডাঙৰ ডাঙৰণ কলিকতা চহৰলৈ আহি যি দেখিলো, যি শুনিলো, আপোনাক আৰু কি কম! এই মলুকৰে বঙালখনে আমাৰ দেশলৈ গৈ বেবাৰ টেঙা চিনি নোপোৱা হৈ সোধে, বোলে "মুছই! এইটা কি ৰকমৰ জিনিছ?" ইয়াত আহি দেখো—ত'ৰ হাইকোটৰ আগত ফুটাফুটে জিম উলিয়াই বেহাৰ টেঙা বেহাব লাগিছে। আৰু ইহঁতে আমাৰ মানুহবোৰক নাহকত 'সোকা' 'বোকা' বোলে; ইহঁতৰ দেখিলো আমিন গাৱঁৰে পৰা আৰম্ভ কৰি শিয়ালদহলৈকে গোটেইখন পানীৰ তলত বুৰ গৈ বোকা হৈ আছে। হেজাৰো হক, আমাৰ দেশত তেও বেলৰ আলিৰ ওপৰত তৰা গজা নাই। আৰু এই বঙালমথাই আমাক নিশকতীয়া পাই নোপোছেই দেখোন! ভাবিছিলো বঙালৰ মলুকলৈ যাম, তাতে আমাৰ ভোম-পেটাল ৰবৰকৰা ডাঙৰীয়াৰেও সাইখাত পাম; তেখেতকে সেনাপতি কৰি লৈ বঙালৰ লগত বাককৈয়ে এখন বা দিম আৰু সিহঁতক খেদি নি গঙ্গাৰ সিপাৰ কৰি থৈ আহিমগৈ। পাছে এতিয়া দেখিছো তাকে কৰিবলৈ আমাৰ কপালে নাটিলে। ৰবৰকৰা ডাঙৰীয়া কাণ্ডিকাল টিপতে অন্তৰ্দ্ধান হোৱাৰ দৰে ক'ত হেৰমোহন হ'লে কব নোৱাৰা; বাটে পথেও' চোন তেখেতৰ দেখা পাইথ'তে পাবলৈ নোহোৱা হল। আৰু আমিও সাৰথি-হীন হৈ গৰম মছলাৰ জোলত জুৰিবা ভজামাছ পাই দন নিয়াৰ লগাত পৰিছো।

এষাৰ কথা চৰাইৰ কাণে পছৰ কাণে শুনি পালো যেন লাগে; হয়নে? ৰবৰকৰা ডাঙৰীয়াই হেনো বঙালৰ ৰণত ৰবপেটটো লুটিয়াই দেখুৱাই ভাটীলৈ পত্ৰং দিলে, আৰু বোলে ওৰেষা দেশৰ সম্বলপুৰত গৈ কম্বল লৈ বহি আছেগৈ। এই ঘটনা শুনি আমি সকলোটি টিঙিৰি-তুলা হৈ আছোঁহক। আপুনিও সেই দেশলৈকে গৈছে নহয়! কেনেবাকৈ ত'ৰ লগত ভেটা-ভেটি হয় যদি আমাৰ তৰফৰ পৰা জনাবচোন যে ত'ত যদিহে সম্বলহীন হৈ সম্বলপুৰলৈ গৈছে, তেন্তে ভোটাতৰা ওলোৱা দৰে ৰবপেটটো যেন আকৌ এবাৰ আমাৰ মাজত আবিৰ্ভাব কৰে। বঙালৰ ৰণত তেখেতক আগত কৰি লব পাৰিলে, ত'ৰ ৰবপেটৰ আঁৰতে আমি অভয়পুৰীয়া, ইন্দুৰৰ বুৰা, জকাইচুকীয়া কেৰ্পাই বাপু আদি বাহেই লুকাই থকা-থকে শৰ বিন্ধিব লাগিলে বঙাল কি তিষ্ঠিব?

আৰু এটা কৈফিয়ৎ আমি দাবী কৰিছো বুলি ত'ত জনাব। তাহানিতে ৰবৰকৰা ডাঙৰীয়াৰ মুখে শুনিছিলোঁ,—

উৰণ-বুৰণ-গমন-গজনৰ বাঢ়িল এবছৰ।
পেটাল খঙাল ৰবৰকৰাৰ টুটিল সিবছৰ॥
কুৰি বছৰ কিনাহাম্‌ এৰিকৈছাল গ'ল।
চাল্লিছৰ কুপাণৰ উনচল্লিছ হ'ল॥

এই কথাকে সাৰোগত কৰি আমি পাতি থৈছিলো

যে বছৰে বছৰে বৰবৰুৱা ডাঙৰীয়া বয়সত মি আহিব আৰু বছৰে বছৰে আমি কিনাৰামহঁতো বাঢ়ি গৈ থাকিম, মুৰকত দুয়ো কালৰপৰা গৈ গৈ কটা-কটি যাৰৰ সময়ত দুয়ো একে বয়সীয়া সমনীয়া হমগৈ। তেতিয়া ত'ৰ লগত 'কেনছিপ' পাতি গিৰিপ্-গাৰাপ্ চেৰে-চেৰে বণলৈ ওলাম পাছে এতিয়া দৰবে-জানিয়ে দিবলৈ হলেও বছেৰেকৰ মুৰতো ত'ৰ দৰশনেই পাবলৈ নাইকিয়া হল। এইবোৰ কিন্তু বৰ অইনাই কথা, নহয় জানো বাৰু? এনেকৈ হলে আমি নেখেলোঁ, কৈ দিছোঁ। আমাক ইয়াৰ কৈফিয়ৎ লাগে।

ইয়াৰ লগতে আৰু এটা কথা তেখেতক সুধিবলৈ পঠিয়ালো। সিদিনা কলিকতাৰ মেছুৱাবজাৰ নে মাছখোৱাৰ বিৰি-অলা-বাস্তুক খিনৰ সমুখেদি যাওঁতে কিনা মন থালে আদমহীয়া এটা দি তাতে সোমাই পৰিলো। সেইখনতে ছাহাব-মেমনীহঁতৰ ধৰফৰলিখন চাই থাকোঁতে হঠাৎ মগজুত এনে এটা প্ৰশ্নৰ উদয় হল যে ওবে ৰাতি বহুত ভাবি-চিন্তি, অনেক গৱেষণা কৰিও একো মীমাংসা কৰিব নোৱাৰিলো। শেষাস্তত বৰবৰুৱা ডাঙৰীয়াত বাজে এনে প্ৰশ্নৰ সমিধানদিওঁতা আন কেও নাই জানি, এই সুবিধাতে সুধি পঠিয়ালো যে ছাহাবে পঁইতা ভাত নেখায় কিয়?

এবা আজিলৈ আৰু ইমানতে চিঠিখনত মেৰ দি থওঁ। ইতি, আপোনাৰ

শ্ৰীইম্ৰধৰ অভয়পুৰীয়া

চিটিকা

উৰা চিঠিত শ্ৰীযুত ইন্দ্ৰধৰ গাওঁবুঢ়াই কোৱা কথাখিনি প্ৰণিধান কৰা গল। তেওঁ বৰবৰুৱাৰপৰা উত্তৰ, কৈফিয়ৎ আদি কিবাকিবি ভালেমান বিচাৰিছে। বিচাৰিলে পোৱা নিয়ম আছে; গতিকে উত্তৰ, কৈফিয়ৎ, যোগ অনা দিব নোৱাৰিলেও, কিবাকিবিৰ চাবি অনাযান দিয়া গল।

অসমত বেবাৰ টেঙা নিচিনা, অথচ কলিকতাত তাৰ জিম আৰু গুটীলৈকে চিনি পোৱা বঙাল বঙালীৰ দোৰাখ্যাত বিষম পাইছে কলিকতা এৰি উৰিষ্যাৰ সম্বলপুৰত কথন গাত লৈ বৰবৰুৱা থমৃপম্ কৈ বহি আছে।

গাওঁবুঢ়াই অসমত যি বোকা দেখিছে, সেই জাতৰ বোকা কলিকতাত নাই; কলিকতাত "কাদা"হে আছে; আৰু "কাদা"টো কি পদাৰ্থ, সেইটো তেওঁক বিশ্বাসেহে কৰ পাৰিম। কাৰণ একেটা বস্তুৱেই জাত এৰি বিজতীয়া হৈ কত কি আকৃতি ধৰে, তাক কোৱা টান। সম্বলপুৰত সেই বোকাই ছাগলি হৈ গছৰ পাত খাই ফুৰিছে। পাত বাদি চুলি পুকৰা পাৰ্বতীয়া অসমীয়াই নগৰত "সটিক" বা "বেটিক" হৈ লঠৌমুৰীয়া হয়। সূৰ্যাই বাৰৰ জঙ্গলাইদি ফুমি চাইও দেখিবলৈ নোপোৱা বঙ্গনাৰী দাৰ্জিলিং, মধুপুৰ আৰু গিৰিডি প্ৰভৃতি ঠাইত বতাহ, বেলি, বাট আৰু বাটকৰাৰ চকুক চন্দ্ৰমুখখন দুই হাতে নেফানেফে বিলাই দিয়া দেখা যায়। চুৰিয়া কামিজ আৰু পাঞ্জাবী পৰিভূষিত বঙালী মতাকো ওৱাৰোক্ত ঠাইবোৰত হেট, কোট, নেকটাই, আৰু ডিঙিত পৰলায়া কম্ফৰ্টৰ পিন্ধি চুণগলীয়া ছাহাব হোৱাটো চকুত পৰে। বিলাতৰ অনেক সভ্য আৰু ভদ্ৰ ইংৰাজেও এডেন পাৰ হৈ বোম্বাইত ভৰি দি "ব্লডি" টিংখপীয়া অভদ্ৰ হৈ উঠে। এতেকে বোকাই যে ক্ৰমবিকাশৰ নিয়ম অনুসৰি "কাদা" হৈ তাৰ পিছত ছাগলী বা পাঠা হৈ গছৰ পাত খাই বেবাই ফুৰিব, তাত আশ্চৰ্য্য কি?

গাওঁবুঢ়াই বঙালেবে সৈতে বণ দিব খোজাত মোৰ আপত্তি নাই। তেওঁ যদি তেওঁৰে নিচিনা বণুৱা আৰু সৰুকৈ এজাক গোটাব পাৰে, আৰু সেই বণুৱাবোৰলৈ

জেঠ, আহাৰ আৰু শাওণ, এই তিনি মাহলৈ 'ৰচৎ'—যথা;—কানি, ভাং, কণ, কুঁহিয়াৰ, আৰু গুড় "সৰবৰাহ" কৰিবলৈ গাত লয়, (অৱশ্যে চাউল, মাহ, লোণ, তেল আৰু কাপোৰ নহলেও চলিব) তেনেহলে বৰুৱাই প্ৰধান সেনাপতি বা "ফিল্ড মাৰ্শ্বেল" হৈ সেই সৈন্য পৰিচালনা কৰি তেওঁৰ দেশখন "নিৰ্ব্বঙাল" কৰিবলৈ গাত লৈছে। তেতেলৈ তেওঁ য'তে থাকক, তাৰ নিমিত্তে গাওঁবুঢ়াই চিন্তা নকৰিব। গাওঁবুঢ়াই তেওঁৰ বণুৱা চিপাহীৰ 'লিষ্টি' এটা সোনকালে বৰবৰুৱালৈ পঠিয়াওক।

বৰবৰুৱাৰ বয়স কমি কিনাৰামহঁতৰে সৈতে বয়সত সমান হোৱাৰ বিষয়ে ইয়াক কওঁ, যে "মানুহে পাতে ঈশ্বৰে ভাঙে।" তেওঁ পিছহুঁহকি আহি আহি কিনাৰামহঁতক ভালেমান দিনৰ আগেয়েই ধৰি পেলালেহেঁতেন খুৰূপ; কিন্তু বাটতে কেনা লাগিল। কোনে পঠিয়ালে কব নোৱাৰো, বাটতে তেওঁক নাতিলৰা এটাই ভেটিলে। সি বোলে "ককাদেউতা! তুমিনো ফো-ফো কৰে কলৈ দৌৰিছা? যোকো লগতে লৈ যোৱাঁ; আমি দুয়ো টাই-বাই খেলি একেলগে যাওঁহঁক।" লাগিল লেঠা! নাতিৰ "পেঁচ" পৰিল ককাক! ত'ৰ "উমৰ" চাবি। গতিকে তাক ধৰিবলৈ আকৌ ভালেখিনি ভটীয়াবলগীয়াত পৰিলো। কিনাৰামহঁত আশ্বস্ত হওক; কিছুকাল অপেক্ষা কৰক; আমি এটাইবোৰে নাতিৰে সৈতে টাই-বাই খেলি লগলাগি ভাকুৰকুৰাই আগবাঢ়ি গৈ থাকিমহঁক।

ছাহাবে পঁইতা নোখোৱাৰ বিষয়ে ইয়াকে কওঁ, যে গাওঁবুঢ়াই নাজানে; তেওঁৰ "খাকিন্" নাই; ছাহাবে লুকাই বেনামী কৰি পইতাভাতৰ পোতনিও খায়, মলাধপাতও খায়। আৰু, কৃষ্ণক চিন্তি, বাহী গায় ভাতো খায়। গাওঁবুঢ়াই দিনদিয়েক বাটচাওক; সিহঁতে আমাৰ দৰে কাচুটিও পিন্ধিব, কানিৰ টিকিৰাও পুৰিব আৰু অন্তত কাচুটি এৰি টিকিৰা পোৱা হোকাটো মাগোন হাতত লৈ পলাবও। হৈ আহিছে আৰু; দেখি থাকিব বৰবৰুৱাই সহস্ৰ গাঁঠিৰ তলত থাকি মিছা কথামাৰ নকয়।

গাওঁবুঢ়াদেও! আজিলৈ নমঃস্কাৰহে।

শ্ৰীকৃপাবৰ বৰবৰুৱা

অসমীয়া ভাষাৰ আখৰ

অলপদিন আগেয়ে যুক্তাক্ষৰ কেটামান কলাৰপৰা তুলিদিয়া সম্পৰ্কে "অসমীয়া" কাকতত এটা প্ৰস্তাৱ প্ৰকাশ হয়। বহুতে সেই প্ৰস্তাৱৰ বিপক্ষে সেই কাকততে মত প্ৰকাশ কৰে। যদিও কোনো-কোনোৱে অলপ চোকা কথাৰে মতপ্ৰকাশ কৰিছিল, তেও এইটো বেছকৈ বুজা গৈছিল যে প্ৰায় সকলো অসমীয়া সেই আখৰ তোলাৰ বিপক্ষে—কিয়নো সপক্ষে কোনেও মত্তা নাছিল। যোৱা কাতি সংখ্যাৰ 'বাঁহী'ত আকৌ শ্ৰীযুত দেবেশ্বৰ চলিহা ডাঙৰীয়াই 'অসমীয়া'ত বাদ-বিতণ্ডা কৰোতাসকলক, কোনেও কথাটো খৰচি মাৰি জুকিয়াই এটা সিদ্ধান্তলৈ নিবলৈ যত্ন কৰা নাই বুলি, বাদেই নে অপবাদেই এটা দি, যুক্তাক্ষৰ কিয় নালাগে যাই ফলা ভুখনৰে কেটামান আখৰ গুচাই পেলাবলৈ এটি প্ৰবন্ধ লেখে। এই প্ৰবন্ধত তেখেতে সেই আখৰবিলাক গুচুৱাৰ যুক্তি আৰু সেই আখৰবিলাক অসমীয়া ভাষাত চলতি হোৱাৰ ইতিহাস কঁহিয়াই দেখুৱাই দিছে। যেই সেই কামকে কৰিবলৈ উজু কৰাটো সকলোৰে বাঞ্ছনীয়। ভাষাৰো সেইদৰে আখৰহে নালাগে বহুত শব্দও যিমান পৰা যায়, ভাষাক অঙ্গহীন নকৰাকৈ, কমাব পৰাটো আমাৰ মতেৰেও অতি আদৰণীয় আৰু প্ৰশংসনীয়; লৰা, বুঢ়া, বিদেশী সকলোৰে নিমিত্তে সুবিধা। এবাৰ বিদেশী কাকত এখনত, তেওঁলোকৰ ভাষাটো সেই ভাষাভাষী

মানুহত বাজে আন কোনেও ভালকৈ শিকিব নোৱাৰে বুলি যশস্যা লোৱা দেখিছিলোঁ। আমাৰ মনেৰে, আমাক সেইটো যশস্যা নালাগে, বৰঞ্চ বিদেশীয়ে আমাৰ ভাষা অতি সহজে শিকিবপৰাৰ যশস্যা লোৱাহে উচিত। বিশেষতঃ অসংখ্য ভাষাৰ সমাগমৰ ঠাই অসমত অসমীয়া ভাষাই সেই বাট ধৰা আমাৰ মনে নিতান্তই উচিত। সেই বুলি যাউতিযুগীয়া ৰীতি এটা সাত-পাঁচ নাভাবি খপহকৈ সলনি কৰাটোও বাঞ্ছনীয় বুলি নাভাবোঁ। সেইটো ৰীতিৰ ইতিহাস কি, গুণ কি, বিগুণ কি, সলালে কি ফল হব, সেইবিলাক দ-কৈ ভাবি-চিন্তি সলোৱাটোহে উচিত কাৰ্য্য। ভাষা সম্পৰ্কেও সেয়ে; কিন্তু ভাষা সম্পৰ্কে মত দিয়া যাৰে তাৰে কাম নহয়। বহু ভাষাজ্ঞ, বহু ভাষাতত্ত্বজ্ঞ, এজন মহাপণ্ডিতৰ আৱশ্যক; আৰু তেওঁ যুক্তিৰে দৈতে সেই ভাষাভাষীসকলৰ মনত তেওঁৰ মতটো বহুৱাব পাৰিব লাগিব। ইয়াকে নকৰি মোৰ ভাষা মোৰ যি ইচ্ছা তাকে কৰিম, বোলাটো যেনে, মোৰ তিৰোতা মই খুন্দিম-ভাজিম যি ইচ্ছা তাকে কৰিম বোলাও তেনে। চলিহা ডাঙৰীয়াই বহুত বহু ভাষা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিছে বুলি লেখিছে; কিন্তু দুখৰ বিষয়, তেখেতে যিবিলাক যুক্তি দিছে আৰু যি ইতিহাস দিছে, এটাও দেখোন আমাৰ মনত নধৰে। তাৰ উপৰিও, সেই প্ৰবন্ধ পঢ়ি যি বুজিছোঁ, সেইমতে তেখেতক নিজৰ মতৰেই ঠিক নোহোৱা যেন পাওঁ; এঠাইত কয়—"অসমীয়া অতি পুৰণি ভাষা", আন ঠাইত কয় স্বৰ্গীয় হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই "অসমীয়া ভাষাৰ আদি ওজা"; এঠাইত কয় "সংস্কৃত যে কোনোৰে কোনো সময়ত কোৱা-ভাষা আছিল ই বৰ সন্দেহৰ কথা", আন ঠাইত—পণ্ডিত হৃষিকেশ ভট্টাচাৰ্য্যই সংস্কৃত আদি ভাষাৰপৰা প্ৰাকৃত ভাষা ওলোৱা কথাৰ ইংৰাজী-"ক'টেশ্যন" দি নিজৰ যুক্তিৰ সমৰ্থন কৰে।

তেখেতৰ অসমীয়া আখৰফলাৰ ইতিহাস আৰু কিছুমান আখৰ তুলি দিয়াৰ যুক্তিৰ বিষয়ে প্ৰবন্ধৰ লেখাৰ পৰা যি বুজিছোঁ, আমাৰ আখৰ নকমোৱাৰ ধাৰণা সলনি নোহোৱাৰ কাৰণে দৈতে তলত দিয়া গল:—

ইতিহাস—ইয়াৰপৰা বুজা যায়, (ক) অসমত বঙালী ভাষা চলোৱা সময়ত অসমীয়া লেখকসকলে, অসমীয়া ভাষা সংস্কৃতৰপৰা ওলোৱা—বড়ো বা আন আন অনাৰ্য্য ভাষাৰ সংমিশ্ৰণত ওলোৱা নহয়; এইটো দেখুৱাবলৈ সংস্কৃতৰ দৰে অসমীয়া ভাষাটো পকাপকা আখৰ কৰিলে।

আমাৰ কথা—অসমীয়া লেখা ভাষাৰ বয়স এই ১৫ নে ২০ বছৰৰেইনে? শঙ্কৰী যুগৰ আগৰ, মাধৱ কন্দলিৰ ৰামায়ণ; তাৰো কত আগৰ দীপিকা ছন্দ; তাৰো কত আগৰ অসমীয়া ভাষা! দীপিকা ছন্দকেই প্ৰথম অসমীয়া পুথি বুলি ধৰিলেও দেখোঁ অসমীয়া ভাষাৰ বয়স ১১০০ বছৰমানৰ কম নহয় আৰু তেতিয়াৰেপৰা সেই সংস্কৃতৰ দৰেই আখৰ।

(খ) অসমীয়া ভাষা, বড়ো বা আন অনান্য ভাষাৰপৰা আঁতৰ আৰু সংস্কৃতৰ ওচৰ দেখুৱাবলৈ যাওঁতে আমি অনেক ঠাইত হাস্যাস্পদও হৈছোঁ।

আমাৰ কথা—ইয়াত আখৰ লৈহে আলোচনা কৰা উচিত. ভাষালৈ নহয়; কিন্তু মূল প্ৰবন্ধত আছে যেতিয়া সেই সম্পৰ্কেও অলপ নকৈ নোৱাৰি। যদি আন কোনো ভাষাৰ কোনো শব্দ অসমীয়া ভাষাতে সোমাইছে, সেইটো লুকুৱাৰ কোনো আৱশ্যক নাই; লুকুৱাই হাস্যাস্পদ হোৱাৰো একো গম নেপাওঁ। ইফালে অসমীয়া ভাষা নিজেই ইমান চহকী যে অহম ভাষাৰ বুৰঞ্জী শব্দটোৰ বাহিৰে আন কোনো পৰ ভাষাৰ শব্দ বিচাৰি পাবলৈ টান। চাওদাং, বাইলুং আৰু যি দুই এটা অহম শব্দৰ অৰ্থ সকলোৱে বুজি পায় সেইকেটা শব্দ অহম জাতীয় মানুহৰ ভিতৰতহে আবদ্ধ। উৰ্দ্দু শব্দ তুৰন্ত, সংস্কৃত ত্বৰিতং শব্দৰ পৰা ওলোৱা, আৰু অসমীয়া মালভোগ কল উৰ্দ্দুৰ পৰা নহয় বুলি সংস্কৃতৰপৰা ওলোৱা বুলিলে কেনেকৈ হাস্যাস্পদ হোৱা যায় বুজা নাযায়। উৰ্দ্দু ভাষাটোৰ ফাৰ্চী আৰু হিন্দু ভাষাৰ সংমিশ্ৰণত উৎপত্তি; তুৰন্ত শব্দটো যদি ফাৰ্চীত নাই গতিকেই সংস্কৃতৰপৰা ওলাইছে আৰু মালভোগ শব্দটো খুব সম্ভৱ সংস্কৃতৰপৰাই ওলোৱা। ইয়াৰ মূল ভালকৈ নজনাকৈ নো কোনো তেনেকৈ কবলৈ

যাব? তুৰন্ত আৰু মালভোগ শব্দ যদি ফাৰ্চীতো নাই তেন্তে উৰ্দ্দুৰপৰা অসমীয়াটো আহিছে বুলি নকৈ অসমীয়াৰপৰা উৰ্দ্দুলৈ গৈছে বুলি কোৱাত নো কি আপত্তি? আৰ্য্যবিলাক পশ্চিমৰপৰা পূবলৈ নাহি, পূবৰ পৰা পশ্চিমলৈ যোৱাৰো বেছ প্ৰমাণ ওলাইছে। আৰ্য্য-বিলাক পশ্চিমৰপৰা পূবলৈ আহিলেও আৰু সেই শব্দ দুটা ফাৰ্চী ভাষাত থাকিলেও সেই দুটা শব্দক নিখুত অসমীয়া বুলিলেও দেখোঁ একো আপত্তি হব নোৱাৰে; আৰ্য্য ভাষাৰপৰা ওলোৱা ভিন ভিন ভাষাৰ বহুত শব্দৰ তো মিল থাকিবই।

ভাষা লেখা সম্পৰ্কে উচ্চাৰণ সম্পৰ্কে আৰু ব্যাকৰণ সম্পৰ্কে যে বহুত বেমেজালি আছে, এই বিষয়ে হলে আমি চলিহাৰে অকণো দুকণা নথকাকৈ একে। সাধু ভাষা বোলাবলৈ গৈ অনাহকত কেতবিলাক সংস্কৃত শব্দ সুমুৱাই ভাষাক বেছি গধুৰ আৰু জটিল কৰাৰ আৰু অসমীয়া জিভাৰে উচ্চাৰণ কৰিব নোৱৰা উচ্চাৰণ কৰিবলৈ গৈ হাঁহিউঠাৰ কাম কৰাৰ আমাৰ মনেৰে অকণো আৱশ্যক নাই। পদ্ম, ভস্মৰ উচ্চাৰণ অসমীয়াৰ মুখত পদুম, ভসুম এইদৰে হে হয়, আৰু সেইদৰেই হোৱাও উচিত যেন দেখোঁ। অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰকৃত ব্যাকৰণো এখনো নাই। এই ব্যাকৰণ নোহোৱাৰ নিমিত্তেই ভাষা লেখা সম্পৰ্কে বহুত বেমেজালি হব লাগিছে।

যুক্তি (১) (ক)—মূলৰক্ষাৰ নিমিত্তে একে উচ্চাৰণৰ চ-ছ, ই ি—ঈ ী,—উ ু—ঊ ূ,—শ—ষ—স আদি আখৰ বিলাক ব্যৱহাৰকৰাৰ দিপক্ষে কয়, যে মূলৰক্ষা শব্দৰ উচ্চাৰণৰপৰাহে হয়—আখৰৰপৰা নহয়; লেটিনৰ Pitt-ar আৰু সংস্কৃতৰ পিতৃ শব্দ যে একে এইটো উচ্চাৰণৰ পৰাহে স্থিৰ হৈছিল, আখৰৰপৰা নহয়;

আমাৰ কথা—গছ-লতাৰো অনুভৱ শক্তি আছে; এই কথাটো এতিয়া জানিবলৈ একো টান নহয়, শুনিলেই হৈ গল; কিন্তু ছাৰ জগদীশ বসুয়ে এই কথাটি উলিয়া-বলৈ কত যুগ মূৰ ঘূৰাইছিল! কত ৰাতি টোপনি খতি কৰিছিল! কত কি কৰিছিল আৰু তেখেতে যি জ্ঞানক সাৰথি কৰি মূৰ ঘমাইছিল সেই জ্ঞানেই বা কত শতাব্দীৰ কত মানুহৰ পৰিশ্ৰমৰ ফল—এইবিলাক তো চাব লাগে। Pittar আৰু পিতৃ শব্দৰ মূল একে ঠিৰাং কৰাটোও বহুত মানুহৰ বহুত যুগৰ সাধনাৰ হে ফল। যদি লেটিন আৰু সংস্কৃত ভাষীসকল এটা ঠাইতে থকাৰপৰা কোৱা ভাষা (মূল ৰাখি) থাকিলেহেঁতেন তেন্তে সিমান পৰিশ্ৰম নালাগিলহেঁতেন আৰু তেনে একোজন বুদ্ধিমন্ত মানুহৰ তেনে পৰিশ্ৰম জগতৰ আন মহৎ কামত লাগিলহেঁতেন।

(খ) অসমীয়া পূব শব্দটো উকাৰ দিয়েই লেখক বা উকাৰ দিয়েই লেখক, যেতিয়ালৈকে সংস্কৃত পূৰ্ব্ব শব্দ-টোৰ অৰ্থ বুজাই থাকিব আৰু উচ্চাৰণৰ সাদৃশ্য থাকিব, তেতিয়ালৈকে সংস্কৃতৰ পূৰ্ব্ব শব্দৰপৰা আহিছে বুলি ধৰিব পাৰিব।

আমাৰ কথা—ভবিষ্যতৰ কথা কোৱা টান; কিন্তু আগেয়ে আলচা তুৰন্ত আৰু মালভোগ শব্দ দুইটাই দেখোন এই বিষয়ে ভয় খুৱায়। তুৰন্ত আৰু মালভোগ শব্দ অসমীয়াৰ সদাই চলিত, উচ্চাৰণৰ সাদৃশ্য আৰু অৰ্থত সংস্কৃতেৰে একে, তেও দেখোঁ উৰ্দ্দুৱে মোৰ বুলি থপিয়া-ইছি, যদিও উৰ্দ্দুৰ গাতো সংস্কৃতৰ তেজ আছে।

(গ) কোৱা-ভাষা আৰু লেখা-ভাষা বেলেগ নহয়, আৰু হবও নোৱাৰে। যেই সেই আখৰেৰে লেখি উচ্চা-ৰণটো ৰাখিলেই হয়। লেটিন আৰু সংস্কৃত আগৰ স্বৰ্গে-মৰ্ত্তো বিভিন্ন; তেও Pittar আৰু পিতৃ শব্দ একে হৈয়েই আছে।

আমাৰ কথা—যদি কোৱা ভাষা আৰু লেখা ভাষা বেলেগ হব নোৱাৰে তেন্তে লেটিন আৰু সংস্কৃত। ইমান পাৰ্থক্য হল কেনেকৈ? আৰ্য্য বিলাকৰ বেলেগ বেলেগ দল হোৱাৰ সময়ত যদি লেখা ভাষা থাকিলহেঁতেন, তেন্তে Pittar আৰু পিতৃ শব্দৰ নিচিনা কত শব্দৰ মিল ওলাল হেঁতেন! কোৱা ভাষাতো বঙালীসকলৰ মতে যোজনান্তৰে পৃথক; অসমীয়াতো সেয়েই। অসমৰ একেবাৰে পূব সীমাৰ এজন আৰু একেবাৰে পছিম সীমাৰ এজন লেখা-পঢ়া নজনা মানুহে কথা পাতিলে ইজনে সিজনৰ কথা বুজিবলৈ মস্কিলেই হব।

যুক্তি (২) অসমীয়া ভাষা অতি পুৰণি ভাষা, কিন্তু

লেখোতে, যি আখৰেৰে উচ্চাৰণ কৰা যায় তাৰে নেলেখি, যি ভাষাৰপৰা আহিছে সেই ভাষাৰ আখৰেৰে লেখিব লাগে আৰু ভাষাটোৰ ভালকৈ জানিব লাগে। যেনে "শালিকা চৰাই" লেখিবলৈ ভাষাতত্ত্ব মতে কোন ভাষাৰ পৰা আহিছে সংস্কৃত শ, ষ, স আখৰ কেটাৰ কোনটোৰে লেখা হৈছিল এইবিলাক জানিব লাগিব। সেইদৰে উৰ্দ্দু, কছাৰী, বাইলুং আদি সকলো ভাষা জানিব লাগিব আৰু যেই সেই ভাষাৰ আখৰেৰে লেখিব লাগিব এইটো স্কুলীয়া লৰাৰ পক্ষে সাধ্যাতীত আৰু অসম্ভৱ।

প্ৰতিযোগী আৰু প্ৰতিযোগিতা শব্দ দুটা অসমীয়াত লেখিবৰ হলে সংস্কৃতৰ ভাল জ্ঞান লাগিব।

আমাৰ কথা—গভীৰ বিষয়ৰ আলোচনাত এনে ধৰণৰ যুক্তি নিদিলেহেতেনেই ভাল আছিল। এতিয়াতো সেই মূল ৰক্ষা কাৰ অসমীয়া ভাষা লেখা হবই লাগিছে! এই লেখোতাসকলৰ কেইজনে সংস্কৃত জানে, কেইজনে উৰ্দ্দু জানে, কেইজনে বড়ো জানে, বা কেইজনে বাইলুং ভাষা জানে? উৰ্দ্দু, বড়ো, বাইলুং আদি ভাষাৰ পৰানো কোনটো আখৰ অসমীয়া বৰ্ণমালাত সোমাইছে? (যদিও আজিকালি নানান ভাষী মানুহৰ সমাগমত নানান উচ্চাৰণৰ শব্দ অসমীয়াত সোমোৱাত কেটামান বেছি আখৰ, বা এই আখৰেৰে কেটামান বিদেশী উচ্চাৰণৰ নিমিত্তে, নিৰ্দ্ধাৰণৰ আৱশ্যক যেন দেখা যায়)। অতীতৰ কথা এৰিদিলেও, ইংৰাজ অহাৰ অলপ পাছৰে পৰাতো পাঠশালাবিলাকত অসমীয়া শিক্ষা হবই লাগিছে! এই পাঠশালাবিলাকৰ লৰাবিলাকে আগেয়ে একোজন ভাষাতত্ত্বজ্ঞ হৈ পাঠশালাত অসমীয়া পঢ়ে নেকি? স্কুলীয়া লৰাই "শালিকা চৰাই" লেখিবলৈকো একো সংস্কৃতৰ জ্ঞান নালাগে—শিকিব লাগিব আৰু জানিব লাগিব মাথোন অসমীয়া ভাষা। অসমীয়া ভাষা নিশিকি, লেখিব পৰা হলেই শুদ্ধ অসমীয়া লেখিবলৈ পোৱাটো অৱশ্যে অসম্ভৱো আৰু অবাঞ্ছনীয়ও। এইটো অৱশ্যে স্বীকাৰ কৰিবলগীয়া কথা যে আন লেখক নহলেও স্কুলীয়া কিতাপ লেখোতাসকলৰ আন আন ভাষত নালাগে বহু বিষয়ত জ্ঞান থকা আৰু বহুদৰ্শী হোৱা নিতান্তই আৱশ্যকীয় আৰু বাঞ্ছনীয়। * ধাৰাপাতৰ নিচিনা কিতাপ লেখি স্কুলত চলাই, চেপিলে ওঠৰপৰা পিয়াহ ওলোৱা লৰাছোৱালী একোকণৰ বিলাই চোৱাটো একেবাৰে ভাৱগহিত।

প্ৰতিযোগী আৰু প্ৰতিযোগিতা শব্দ একেবাৰে সংস্কৃত-অশিক্ষিত হে নালাগে বহুত শিক্ষিতেও ইয়াৰ অৰ্থকে নজনা সম্ভৱ। এনেবিলাক শব্দ অসমীয়া ভাষাত সুমু-মুৱাই ভাল; সুমুৱাবৰ নিতান্তই আৱশ্যক হলে অসমীয়া বিভক্তি প্ৰত্যয় যোগ কৰি অসমীয়া কৰি সুমুৱা উচিত যেন লাগে; কিন্তু তালৈকে এখন ভাল ব্যাকৰণৰ আৱশ্যক। এই ব্যাকৰণৰ বিষয়ে আগেয়েও কোৱা হৈছে।

যুক্তি (৩)—অসমীয়া ভাষা এটা স্বতন্ত্ৰ ভাষা। সংস্কৃত, উৰ্দ্দু, আৰু কছাৰী ভাষাৰ সংমিশ্ৰণত উৎপন্ন।

সংস্কৃত ভাষা যে কোনোৱে কোনো সময়ত কোৱা ভাষা আছিল ই বৰ সন্দেহৰ কথা। পণ্ডিত হৃষিকেশ ভট্টাচাৰ্য্যাই প্ৰাকৃত ভাষাৰ ব্যাকৰণত কয়,—

("..The several dialects differing from each other in minute points gradually sprang up under the common name of Prakrita."

সেইদেখি অসমীয়া ভাষাৰ গুৰি সংস্কৃত নহয়, প্ৰাকৃতহে; আৰু প্ৰাকৃতৰ দৰে ঋ, ৠ, ৯, ৡ, ঐ, ঔ আৰু ঙ, ঞ, শ, ষ, ণ, আৰু য় আখৰকেইটা থাকিব নালাগে। অসমীয়া পুৰণি পুথিবিলাকতো শ, ষ, আৰু য়ৰ ব্যৱহাৰ নাছিল। ইংৰাজ আমোলৰ আদিতে বেপ্‌টিষ্ট মিছনেৰীসকলেও এইকেইটা আখৰ ব্যৱহাৰ নকৰিছিল। সেইদেখি অসমীয়া ভাষাতো দুটামাক সংস্কৃতৰ নলৈ মাক প্ৰাকৃতৰ বৰ্ণমালাহে লোৱা উচিত।

ডাক্তৰ গ্ৰীয়াৰ্চনৰ বঙালী ভাষাৰ বিষয়ে মন্তব্য মতেও সংস্কৃত বৰ্ণমালা লোৱা উচিত নহয়।

* বৰ আচৰিত কথা, তিনি-চাৰিটা আখৰ বেছি পঢ়িব লগা হোৱাত স্কুলীয়া লৰাৰ নিমিত্তে কেৱাজনো সাহিত্যিক অত্যন্ত দুখ পোৱা যেন লাগে; কিন্তু ধাৰাপাতৰূপী এই যমদণ্ডডাললৈ কোনেও মন নকৰে।

মূলৰক্ষা কৰিবৰ আৱশ্যকতাৰ স্থলতো সেই অজুহাত আমাৰ ভাষা জটিল কৰা অনুচিত।

আমাৰ কথা – ২য় যুক্তিত কলে —অসমীয়া ভাষা অতি পুৰণি ভাষা, আৰু প্ৰায় কথাবিলাক পুৰণিকলীয়া। ইয়াত কয়, ই সংস্কৃত, উৰ্দ্দু আৰু কছাৰি ভাষাৰ সংমিশ্ৰণত উৎপন্ন! এই যুক্তিৰে আকৌ আন ঠাইত কয়, অসমীয়া ভাষাৰ মাক প্ৰাকৃতহে। আকৌ এবাৰ কয় সংস্কৃত ভাষা যে কোনোৱে কোনো সময়ত কোৱা ভাষা আছিল, ই বৰ সন্দেহজনক কথা; কৈ উঠিয়েই পণ্ডিত হৃষিকেশ ভট্টাচাৰ্য্যই "বিশুদ্ধ সংস্কৃত ভাষী আৰ্য্য" বোলা কথাৰ টোকা দি প্ৰাকৃতক অসমীয়াৰ মাক কৰে।

উৰ্দ্দু ভাষাৰ বয়স ৫০০ মান বছৰৰো কম; কিন্তু দীপিকা ছন্দ পুথি এৰি দিলে অসমীয়া লেখা ভাষাৰ আন প্ৰমাণ নাথাকিলেও কোৱা ভাষা যে অহম-সকল পাটকাইৰ সিপাৰৰপৰা ইপাৰলৈ অহাৰ আগৰে, ই বুৰঞ্জীৰ কথা। তেনেহলেনো অসমীয়া ভাষাই উৰ্দ্দুৰ পৰা ওপজাত কেনেকৈ সহায় পালে? উৰ্দ্দুৰে অসমীয়াৰে যি দুটা চাৰিটা শব্দ মিল আছে সি কেৱল উৰ্দ্দুৰ গাতো সংস্কৃতৰ বীৰ্য্য আছে দেখিহে। সেইকেটা শব্দ নিখুত ফাৰ্চী বুলি ধৰিলেও সেই একে কথা, সকলো আৰ্য্যাৰে ভাষাত অলপ-অচৰপ মিল থাকিবই। অসমীয়া পিতৃ-শব্দ সংস্কৃত পিতৃশব্দৰ পৰা অহা বুলি লেটিন Pittar শব্দৰপৰা অহা বোলা একো সংগত নহয়। ফাৰ্চীক সংস্কৃতৰে কোনো সম্পৰ্ক নথকা বুলি ধৰিলেও, সেই চাৰিটা শব্দই এটা ভাষাৰ জন্মত বা গঠনত কিটো সহায়ৰ হব পাৰে? কছাৰি ভাষাৰ শব্দও দেখোন অসমীয়াত বিচাৰি নাপাওঁ! যদি আছে, কেইটা? সেইকেইটা শব্দইনো এটা ভাষাৰ জন্মত কি সহায়ৰ হব পাৰে? সংস্কৃত যে এটা কোৱা ভাষা নাছিল এইটোত চলিহাৰে সৈতে আমাৰ একেমত; কিন্তু প্ৰাকৃত বুলিবৰ যে এটা ভাষা আছিল, এইটো আমাৰ মনে নধৰে। অসমীয়া, বঙালী, হিন্দী, মহাৰাষ্ট্ৰি এইবিলাকেই প্ৰাকৃত। পণ্ডিত হৃষিকেশ ভট্টাচাৰ্য্যৰ টোকাৰপৰাও সেইটোকে বুজা যায়; কিন্তু সেই বুলি কৈও তেখেতে যে কি প্ৰাকৃত ভাষাৰ ব্যাকৰণ লেখিছে, বুজা টান। প্ৰাকৃত নামৰ এটা ভাষা থাকিলেও সি অসমীয়া ভাষাৰ মাক হব নোৱাৰে। সংস্কৃত প্ৰাকৃতৰ আৰু প্ৰাকৃত অসমীয়া ভাষাৰ মাক হোৱা হলে প্ৰাকৃতক মান ধৰকেই বা নকৰক সকলো অসমীয়াই কিন্তু চিনি পালেহেঁতেন। ক'তা? লেখৰ কেজনমানৰ বাহিৰে, কোনো অসমীয়াই প্ৰাকৃত বুলিবৰ ভাষা এটাৰ নামকে নাজানে; কিন্তু সংস্কৃতৰ নামহে নালাগে অসমীয়া শব্দত অনুস্বাৰ-বিসৰ্গ লগাই কথা কৈ সংস্কৃত কোৱা বোলাই সৰু সৰু গৰখীয়া লৰাইও ধেমালি কৰা দেখা পোৱা যায়। প্ৰাকৃত বুলিবৰ এটা ভাষা আছিল, অসমীয়া ভাষা প্ৰাকৃতৰেপৰা ওলাইছে, বুলি ধৰি লৈ চলিত অসমীয়া বৰ্ণমালাৰপৰা যদি চলিহাই কোৱা আখৰকেটা তুলি দিয়া যায়, বাকী আখৰকেটাই জানো এটাইবিলাক অসমীয়া উচ্চাৰণ প্ৰকাশ কৰিব পাৰিব? নোৱাৰে। আকৌ জোৰা দিব লাগিব; যেনে ঐৰ সলনি অ'ই লেখিলে (অই লেখিলে উচ্চাৰণ ঠিক নহব) কুট এটা জোৰা দিব লাগিব। ইফালে ঐ আখৰটো লেখোতে যিমান সময় লাগে আৰু যিমান ঠাই লাগে, অ'ই লেখোতে তাৰ তিনিগুণ সময় আৰু ঠাই লাগে। এইবিলাকো পিছলৈ থৈ জানিবা সেই প্ৰাকৃতৰ মতে সেই বৰ্ণমালা লোৱা হল—শব্দ পোৱাৰ উপায় কি? কোৱা ভাষাতকৈ লেখা ভাষাত বহুতগুণে বেছি শব্দৰ আৱশ্যক হৈ পৰে। ভূগোল, গণিত, ৰসায়ন, বিজ্ঞান, আদি বিষয়ৰ কিতাপৰ নিমিত্তে শব্দ ক'ৰপৰা অনা যাব? প্ৰাকৃত ভাষাত এইবিলাক কিতাপ আছেনে? বোধকৰো প্ৰাকৃত বুলিবৰ ভাষা এটাত লেখা এইবিলাকেহে নালাগে কোনো পুথিয়েই নাই। স্বৰ্গীয় হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই ঋ, ৯, ৡ আখৰ কেটাৰ ব্যৱহাৰ অসমীয়া ভাষাত নাই বোলা কথাত আমি হবিভৰ দিব নোৱাৰো। অসমীয়া মন্ত্ৰ পুথিবিলাকত এইবিলাকৰ ব্যৱহাৰ প্ৰায়েই দেখা যায়।

অসমীয়া পুৰণি পুথিত শ, ষ, আৰু য়ও দেখা যায়; শ আৰু সৰ পাৰ্থক্য নাৰাখিছিল মাথোন। সংস্কৃততো বোলে এনে ৰীতি আছিল। কৃষ্ণ লেখোতে ষৰ ঠাইত আন আখৰ ব্যৱহাৰ কৰা কেতিয়াও দেখা

নাই। বেপটিষ্ট মিশ্যনেৰীসকলে যদি প্ৰাকৃত বোলা ভাষাৰ আখৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল সেই ৰীতি নচলিল কিয় ? অৱশ্যে সেই সময়ত অসমীয়া ব্যাকৰণ নাছিল ; পিছতেই অনুমান হয়, স্বৰ্গীয় হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ ব্যাকৰণ ওলোৱাত সেই একেখন ব্যাকৰণ পাঠশালাবিলাকত চলোৱা হয়। সেইটো হলেও সেই সময়ৰ পঢ়াশলীয়া লৰাবিলাকৰপৰাহে চলিত বৰ্ণমালা চলিব লাগিছিল। হেমচন্দ্ৰৰ ব্যাকৰণ নপঢ়াবিলাকে মিশ্যনেৰী বৰ্ণমালা নচলালে কিয় ? সেই সময়ত স্বৰ্গীয় বৰুৱাক ইতিকিং কৰা মানুহবো কম তেও মিশ্যনেৰী বৰ্ণমালা চলিত নোহোৱা কথাটোৱেই বেছ প্ৰমাণ কৰে যে সেই বৰ্ণমালা কোনো অসমীয়াৰ মনোমত হোৱা নাছিল।

ডাক্তৰ গ্ৰীয়াৰ্ছন ছাহাবে বঙালী ভাষাৰ বৰ্ণ আৰু শব্দৰ বিষয়ে যি মন্তব্য লেখিছে, সেই মন্তব্য অসমীয়া ভাষাত নাখাটে। বঙালীসকলে সংস্কৃত বৰ্ণমালা লৈ সেই সংস্কৃত উচ্চাৰণো ৰাখিব খোজে যদিও উচ্চাৰণ কৰিব নোৱাৰে ; আৰু সেই সময়ৰ বঙালী লেখাও একেবাৰে সংস্কৃতীয়া আছিল। অসমীয়াই সংস্কৃত বৰ্ণমালা লৈছে হয়, কিন্তু উচ্চাৰণ অসমীয়া ; মাথোন একেটা উচ্চাৰণকে দুটা বা তিনটা চিন বা আখৰ, এই ভাৱেহে ব্যৱহাৰ কৰে। শ্ৰী (চিৰি ?) শ, পেট কটা ষ, দেত স আদি নামৰেপৰা সেইটো বুজা যায়। এই নামকৰণ চলিহা বা বৰুৱাৰ নহয়, ই অতীজৰেপৰা চলি আহিছে। অসমীয়া ভাষাৰ নিজৰ উচ্চাৰণৰ নিমিত্তে ইমান টান, যে আৰম্ভণি হলে মূলৰ ফালে নাচাই নিজৰ উচ্চাৰণৰ আখৰহে ব্যৱহাৰ কৰে, যেনে :—চেনেহ। লেখা অসমীয়া ভাষাও সংস্কৃতীয়া নহয়। অৱশ্যে আগে মাতিব নোৱাৰি, আজিকালি বহুতে সংস্কৃত শব্দ লগাই লেখাটোকে গহীন আৰু সাধু ভাষা বুলি ভাবে ; এইটো বেজাৰৰ কথাই। ডাক্তৰ গ্ৰীয়াৰ্ছনে অসমীয়া ভাষা সম্পৰ্কেও মন্তব্য লেখিছে হবলা ; যদি লেখিছে সেই মন্তব্যৰ টোকাও চলিহা ডাঙৰীয়াই তুলি দিয়াহেতেন আলচ কৰিবলৈ বেছি সুবিধা হলহেতেন।

(আগলৈ)

শ্ৰীৰজনীকুমাৰ পদ্মপতি

বিধৱা বিবাহ সম্পৰ্কে মতসংগ্ৰহ

(১)

শ্ৰীযুত হৰিচৰণ দেৱ গোস্বামী মুকলিমূৰা ভট্টাচাৰ্য্য দেৱৰ মত

বিধৱা বিবাহ যদিও আমি অশাস্ত্ৰীয় বুলি কওঁহক তথাপি বৰ্ত্তমান সময়ৰ দেশকালপাত্ৰ চাই বিধৱা বিবাহ চলোৱাটো বিধেয়। কাৰণ, অনেক হিন্দু যুৱতী বিধৱাই প্ৰেমত আসক্ত হৈ সমাজত ঠাই নাপাই শেষত হিন্দুৰ নামো লোপ কৰিছে। বিশেষকৈ আৰ্য্যসকলে বেদ, সংহিতা, ব্যৱস্থা, ন্যায় আৰু উদ্বাহ আদিত বিধৱা বিবাহ বিধেয় বুলি লিখাও অনুমান হয় ; যেনে—"নষ্টে মৃতে প্ৰব্ৰজিতে ক্লীবেচ পতিতে পতৌ পঞ্চ স্বাপৎ সুনাৰীণাং পতিৰন্যো বিধীয়তে" ইত্যাদি। মাত্ৰ এটা সুনীয়া শ্ৰেণী কৰি ৰখাই সমাজৰ কৰ্ত্তব্য যেন বোধকৰো। ইতি।

(২)

কুৰুৱামিশ্ৰ সত্ৰৰ শ্ৰীযুত মহেন্দ্ৰনাথ দেৱ গোস্বামী ব্যাকৰণতীৰ্থৰ সংস্কৃত ভাষাৰে লিখা সন্মতিপত্ৰ

কুত্ৰাপি যুগলং বিনা স্ত্ৰৈকা মৈথুনং ন সম্ভৱতীতি জ্ঞানিনাং জ্ঞাত বিষয় এব। তথাপি অস্মাকং সমাজে বহুনি এবম্বিধানি দৃষ্টান্তানি সন্তি যেষাং দৃষ্টান্তে অস্মদ্দেশীয় যুৱকযুৱতীনাং গুপ্ত প্ৰণয়পৰিণামে যুৱত্যাঃ অন্তঃসত্বে সপ্ৰমাণে দোষে যুৱত্যাঃ আজীৱনং আমৰণান্তং দোষণীয়া ভৱতি। কিন্তু প্ৰমাণাভাৱঃ ইতি মত্বা পুৰুষাণাং দোষঃ কোইপি নভৱতি। যস্মিন পুৰুষে সমাজস্য সন্দেহঃ জায়তে সঃ নিৰ্দ্দোষমপি ভৱিতুমৰ্হতীতিসত্যং তথাপি কোহপোকঃ দোষী অস্মাকং সমাজে বিদ্যতে ইত্যপি সমাজসংস্কাৰকৃতসঙ্কল্পানাং বিচাৰ্য্যবিষয় এব। কিন্তু কুত্ৰাপি এবম্বিধঃ সুবিচাৰঃ দৃষ্টিৰ্নজায়তে। দিৱসে সাংনাৰীং ব্যভিচাৰিণীতি মত্বা স্পৰ্শমপি ন কৰোতি কিন্তু অস্মৎসমাজাদেৱ কেচিৎ ৰজনী যোগে যদি ৰমণসুখ লাভাৰ্থং ন গচ্ছতি তৰ্হি কথং সমাজচ্যুতানাং নাৰীণাং অন্তঃসত্ত্বা ভৱতি। অপিতু মদনবানবিকলা অজিতেন্দ্ৰিয়া যুৱকা গচ্ছন্ত্যেৱ ইত্যাদি সমাজদোষণানি সংস্কৰ্ত্তুম্ অস্মাকং কৰ্ত্তব্যঃ। ইদানীং অস্মদ্দেশীয় উদাৰচৰিত ন্যায়পৰায়ণ সমদৰ্শিনঃ পৰোপকাৰিব্ৰতি দেশহিতৈষী স্বদেশানুৰাগী পৰদুঃখাপনোদনকুশল মহানুভৱনাং সমীপে অস্মাকমেষা প্ৰাৰ্থনা অস্মদ্দেশীয় বিধৱানাং পুনঃ বিবাহাভাৱাৎ ইন্দ্ৰিয়াসংযমিনাং কুটিলস্বভাৱানাং বিষকুম্ভপয়োমুখানাং পুৰুষাণাং কুটিল প্ৰৰোচনায়াং মুগ্ধী ভূত্বা বহবঃ নিৰীহাঃ সৰলাঃ ব্ৰাহ্মণ বালিকা আজীৱনং দুঃখাৰ্ণৱে নিমজ্জন্তি। নানা পুষ্পস্য নানা মকৰন্দ গ্ৰহণেপি ভ্ৰমৰস্য যদ্বৎ দোষো নাস্তি তদ্বৎ পুৰুষাণাং কোহপি দোষঃ ন জায়তে ইত্যাদি সম্পূৰ্ণাশ্ৰিত ইতি মন্যামহে। অধুনা অস্মদ্দেশিয়ানাং ভগিনীদুঃখমোচনক্ষমানাং চক্ষুৰুন্মিলিতঃ কৰ্ত্তব্যঃ। শ্ৰূয়তেহপি স্মৃতৌ যথা—

বিবাহিতা তু যা কন্যা নতু সম্প্ৰাপ্তমৈথুনা
মৃতে বিবাহিতে পশ্চাৎ পতিৰন্য বিধীয়তে।

ইতি বৃদ্ধশাতাতপঃ

সন্তানোৎপাদিকা যাতু যাতু সম্প্ৰাপ্ত মৈথুনা
তাং কন্যাং বিধৱাংমত্বা নোদ্বহেতদ্বিজাতয়ঃ

ইতি বৃদ্ধ যাজ্ঞবল্ক্যঃ

ইত্যাদি স্মৃতি-শ্ৰূয়মানত্বাৎ অসম্প্ৰাপ্ত মৈথুনানাং বিধৱা পদবাচ্যানাং স্ত্ৰীণাং বিবাহে ন কোহপি দোষঃ ইতি বিদুষাং পৰামৰ্শঃ। অত্ৰ যদি কানিচিৎ দোষণানি বিদ্যন্তে তানি শিষ্টৈঃ মৰ্ষিতব্যানি ॥

৩)

যোৰহাটৰ সভাত গোলাঘাটৰ মধুমিশ্ৰ সত্ৰাধিকাৰ শ্ৰীযুত দ্বাৰিকানাথ গোস্বামীদেৱৰ গৃহীত প্ৰস্তাৱ

শুনিছোঁ সভাৰ আগত। আমাৰ প্ৰস্তাৱ এই :—প্ৰকৃতপক্ষে বিধৱা কন্যা বিবাহ কৰাব নোৱাৰি। কিন্তু দেশ-কাল-পাত্ৰ চাই, ব্ৰাহ্মণসকলৰ অধৰা কন্যাসকলৰ যেনে অৱস্থা ঘটিছে, তাৰ সংস্কাৰ সম্বন্ধে দুআষাৰমান কথা কওঁ, শুনক। পতি মৰা মাত্ৰকে বিধৱাই মূৰ খুৰাই এখনীয়া বস্ত্ৰ পিন্ধিব। গঙ্গা মৃত্তিকা কিম্বা বগা চন্দনৰ উৰ্দ্ধপুণ্ড্ৰ কিম্বা ত্ৰিপুণ্ড্ৰ লব। বেলপাত তুলসীৰে শিৱ কিম্বা বিষ্ণুক অৰ্চ্চনা কৰিব। মাটিত শুব। আবেলি নিজে এক পাক কৰি ভোজন কৰিব। আৰু পৰান্ন কিম্বা পৰ পাকত ভোজন নকৰিব। কাপোৰ বব, সূতা কাটি লগুন তৈয়াৰ কৰি জীৱিকা নিৰ্ব্বাহ কৰিব। মূৰত কাপোৰ নলব। স্বৰ্ণাদি অলঙ্কাৰ পৰিত্যাগ কৰিব। ৰুদ্ৰাক্ষ বা তুলসীৰ মলা পিন্ধিব। পৰ পুৰুষক স্পৰ্শ নকৰিব। পৰ্দ্দাৰ বাহিৰে থাকিব। এইৰূপে থাকিলে প্ৰকৃত বিধৱা হয়। এনেকুৱা বিধৱা বিবাহ কৰাব নোৱাৰি। কৰাওঁ বুলিলেও মহা পাপ হয়। এনেকুৱা বিধৱাক দেখিলেও চকুৰ পানী টুকিব লগাত পৰে, ভক্তি হয়,—বিয়া কৰোৱা দূৰৰ কথা। পতিৰ লগত চিতাত পৰি মৰি যায়, সেইজনীকে উত্তমা বিধৱা বোলে।

২। আজিকালি সেইদিন নাই। বিধৱাই শাৰি, ফেকেত, সুন্দৰ সুন্দৰ ৰিহা-মেখেলা পিন্ধে। সুগন্ধি তেল ঘহে। সেন্দুৰ ফালে। মাছ নাখায় হয়, কিন্তু দুপৰ গধূলি দুবাৰ ভোজন কৰে। তুলিৰ ওপৰত চাওত শোৱে। তামোল খায়। এইবিলাক কথাত সমাজে একো দোষ নধৰে। যাৰে ঘৰতে বিধৱা ছোৱালী থাকে তাৰ ঘৰতহে ডেকালৰাবিলাকে তাচ্‌-পাঁচৰ খেল পাতে। বিধৱা গৰাকীয়ে তামোল-পাণ যোগায় আৰু কোনো বিধৱাৰ ঘৰত যুৱক লৰাই পঢ়িবলৈ ঘৰ লয়। ওচৰ-চুবুৰীয়া কোনো মানুহৰ ঘৰত সান্দহ-চিৰা খুন্দিবৰ হলে বিধৱা আহিব লাগে। বিবাহ, সবাহ, ইত্যাদি কৰ্ম্মত বিধৱা আহি জলপান-খোৱা তামোল-দিয়া কামত নিযুক্ত হয়। এইদৰে থাকোতেই যিজনী বিধৱাই কণমৰা খায় তাইকে 'গৌৰী' বোলে, যিজনী বিধৱাই গৰ্ভনষ্ট কৰে তাইকে "সাবিত্ৰী" বোলে ; এই গৌৰী সাবিত্ৰী কৰ্ম্মকেৰি কৰিব খোজাদিনে ভ্ৰষ্টা হয়। মুছলমান কিম্বা খৃষ্টানৰ ঘৰত বাস হয়। পুৰুষটো শাস্ত পৰীক্ষা নিদি

এনেয়ে ভাল হয়। বিধৱা তিৰোতাজনী হ'লে সমাজচ্যুতা হয়। এই মহাপাপেই ব্ৰাহ্মণকুলক তললৈ নমালে। এতেকে যদি বিধৱাসকলে পূৰ্ব্বোক্ত নিয়মেৰে ব্ৰত কৰি থাকে, থাকক্। যদি নোৱাৰে, তেনেহলে শাস্ত্ৰমতে পুনৰ বিয়া কৰি পতিগ্ৰহণ কৰাই ভাল। কিন্তু সেই বিধৱা গ্ৰহণকৰা ব্ৰাহ্মণজনৰ লগত কিৰকমে ব্যৱহাৰ কৰা হব, তাৰেইহে এটা সমাজে সুবিচাৰ কৰিব লাগে। এয়েহে আমাৰ প্ৰাৰ্থনা।

৩। যিজনী বিধৱাৰ সন্তানউৎপাদন হয়, তাইক বিবাহ কৰিব নেপায়। আৰু যিজনী বিধৱাই ১২ দিন গিৰীয়েকৰ মুখ দেখিলে, কিন্তু সন্তান উৎপাদন নহল তাইকো নিব নেপায়। যিজনী ফুলতে বাৰী হৈ গিৰীয়েকৰ মুখ দেখিবলৈ নেপালে, সেইজনীকহে বিয়া কৰিবলৈ আমি কৈছোঁ। তাইক বিয়া কৰিবলৈ শাস্ত্ৰবো অনেক মত আছে, তাক লিখা অনাৱশ্যক। সকলোৱে ভাবি-চিন্তি চাওক। গণক জাতিৰ ভিতৰত বিধৱা কোনো-কোনোৱে নিছে, সেইবিলাক হলে সমাজতে আছে। কেৱল সমাজে বাম্ভনি-দেউৰি লোৱা নাই মাথোন। এতেকে আপোনাসকলে হয় বিধৱাসকলক ব্ৰহ্মচাৰিনী কৰক, নতুবা পুনৰ পতি লবলৈ অনুমতি কৰক। অৱলা জাতিৰ ওপৰত তীক্ষ্ণ অস্ত্ৰ ধৰি থকা ভাল হোৱা নাই। বিশেষতঃ, যদি পূৰ্ব্বকালৰ নিয়ম অনুসাৰে উৰ্ব্বা কন্যা বিবাহ যায়, তেনেহলে বৰ ভাল হয়। তেতিয়া হলে, বিধৱা মোটেই নাইকিয়া হব। বিধৱা বিবাহ উঠি যাব। আপোনাসকলে বিবেচনা কৰি চাই যি ইচ্ছা তাকে কৰিব। যাতে সকলোৰে মঙ্গল হয়, এয়েই আমাৰ প্ৰাৰ্থনা।

৪। যি জনী ব্ৰাহ্মণীৰ গৰ্ভ হব, সেই গৰ্ভৱতী বিধৱাই যিজন পুৰুষৰ কথা কব, সেই পুৰুষটিৰ সহ সেই বিধৱাটীক একেবাৰেই সমাজৰপৰা বাহিৰ কৰিব। লৰাটিক ভাল কৰি ছোৱালীটীক থেদি নিদিব। ভাল হব লাগিলে দুয়ো ভাল হব লাগে, বেয়া হব লাগিলে দুয়ো বেয়া হব লাগে। এই বিষয়ে সমাজে সুবিচাৰ কৰিব যেন। ইয়াৰ এটা থিৰাং সিদ্ধান্ত হোৱা অতিকৈ আৱশ্যক।

৫। হয় ব্ৰাহ্মণ ঋষি হক, নহয় ব্ৰাহ্মণ কৃষক হক। যি ব্ৰাহ্মণে গাড়িৱালা কাম কৰি ফুৰে, সেই ব্ৰাহ্মণে হাল বাই খালে একো দোষ নাই। যি ব্ৰাহ্মণ শূদিৰৰ ভাতবাম্ভনি হয়, তেনে ব্ৰাহ্মণে হাল বালে একো দোষ নাই। যি ব্ৰাহ্মণে মাংস বিক্ৰি কৰে, যি ব্ৰাহ্মণে গৰুৰ গাখীৰ বেচে, লা, লোণ বেচে, সেই ব্ৰাহ্মণে হাল বালে একো দোষ নাই। নেপালী ব্ৰাহ্মণে গাখিৰো বেচে, কাণত ভাৰো লয়, আৰু হাল বাই খেতিও কৰে; তথাপি ব্ৰাহ্মণ কুলৰপৰা নানামে।

হলবহন আৰু ভূমিকৰ্ষণ

(আৰু আছে)

মহাৰাজ ৰাজেশ্বৰসিংহ স্বৰ্গদেৱ

একাদশ অধ্যায়

স্বৰ্গদেৱৰ পাণ্ডিত্যানুৰাগ

মহাৰাজ ৰাজেশ্বৰসিংহ স্বৰ্গদেৱ তেওঁৰ পূৰ্ব্ববৰ্ত্তী ৰজাসকলৰ দৰে অসমীয়া সাহিত্য আৰু পাণ্ডিত্যৰ উন্নতিত বিশেষ মনোযোগী আছিল। স্বৰ্গদেৱৰ ৰাজসভাত যথা-ৰীতি সভাপণ্ডিতসকল বহিছিল। স্বৰ্গদেৱে নিজে শাস্ত্ৰজ্ঞ অধ্যাপকৰপৰা কাব্যামৃতৰস পান কৰিছিল। কামৰূপৰ এজন ব্ৰাহ্মণৰ পাণ্ডিত্যত বিমুগ্ধ হৈ স্বৰ্গদেৱে তেওঁক সোণৰ লগুণ আৰু মাটি-বৃত্তি দান কৰিছিল। ইয়াৰ বাহিৰেও স্বৰ্গদেৱে ভৱানী বৰুৱাৰ পুতেক লক্ষ্মীনাথ, তৰ্কশিৰোমণি ভট্টাচাৰ্য্য আৰু তেওঁৰ ভাতৃসকল, নাৰায়ণ শৰ্ম্মা, জগজীউ সত্ৰীয়া আৰু জুৰলীয়া ৰাজবৈদ্য ধনেশ্বৰ শৰ্ম্মাক তামৰ ফলি কৰি পাইক মানুহে সৈতে মাটি-বাৰী দিছিল।

ৰাজেশ্বৰসিংহ স্বৰ্গদেৱ নিজে কবি আছিল, তেওঁৰ লিখিত "কীচকবধ" বহুতদিনলৈকে অসমীয়া ভাৱনা আদিত অভিনীত হৈছিল। মনিপুৰীয়া ৰজা জয়সিংহ আৰু কছাৰী ৰজা সন্ধিকাৰীক সম্ভাষণ কৰোতে স্বৰ্গদেৱৰ আগত কীৰ্ত্তিচন্দ্ৰ বৰবৰুৱাৰ বৰপুতেক চন্দ্ৰহাস ডেকা বৰবৰুৱাৰ তদাৰকত দুশ মানুহ গোটখাই "ৰাৱণ বধ" ভাৱনা কৰি ৰজাসকলক পৰম আনন্দ দিছিল। স্বৰ্গদেৱৰ সাহিত্যানুৰাগ আৰু কবিত্বপ্ৰতিভাৰ পৰিচয় পাই পণ্ডিতসকলে তেওঁক "কবিচূড়ামণি" উপাধি দিছিল।

স্বৰ্গদেৱৰ পুতেক চাৰুসিংহ মাজিউগোহাঁইদেউ আৰু তেওঁৰ প্ৰিয়তমা পত্নী প্ৰেমদাসুন্দৰী আইদেউ সাহিত্যৰ বিশেষ অনুৰাগী আছিল। স্বৰ্গদেৱ ৰাজেশ্বৰসিংহ, যুৱৰাজ চাৰুসিংহ, আৰু বোৱাৰীয়েক প্ৰেমদা আইদেৱৰ অনুমতি অনুসাৰে, কবিশেখৰ ভট্টাচাৰ্য্য বা নিগমআচাৰ্য বা বিদ্যাচন্দ্ৰ কবিয়ে, ৰাধাপ্ৰমুখ্যে গোপিনীসকলৰ সৈতে শ্ৰীকৃষ্ণৰ অনন্তলীলা বৰ্ণনা কৰি "হৰিবংশ পদ" নামে এখন আদিৰসাত্মক কাব্য লিখিছিল। পুথিৰ আদি আৰু অন্তত থকা ভণিতাৰপৰা স্বৰ্গদেৱ ৰাজেশ্বৰসিংহ আৰু তেওঁৰ আত্মীয়-স্বজনৰ সাহিত্যানুৰাগৰ কথা ভালকৈ বুজিব পাৰি।

কৌৰব ৰাজাৰ ভাৰ্য্যা পৰম্ভৰা নাম।
আৰাধিলা মাধৱক হৈয়া পুত্ৰকাম॥
তুষ্ট হৈয়া কৃষ্ণে তাক দিলা ইষ্টবৰ।
হৈবেক পুতেক তোৰ ইন্দ্ৰৰ বীৰ্য্যৰ॥
কৃষ্ণৰ আদেশে ইন্দ্ৰে পুত্ৰ উপাৰ্জ্জিলা।
স্বৰ্গনাৰায়ণ ক্ষেন তান নাম দিলা॥ ৫
পূৰ্ব্বদেশে ৰাজা হৈলা সেহি দিনা ধৰি।
ইন্দ্ৰৰ প্ৰভাৱে পাইলা দেশ-দেশান্তৰী॥
সেহি বংশে ৰাজেশ্বৰ সিংহ নৰপতি।
শান্ত দান্ত শিষ্ট মিষ্ট অতি শুদ্ধমতি॥ ৬
প্ৰতাপ প্ৰকাশ কীৰ্ত্তি নীতি অতিশয়।
দানী মানী মহাজ্ঞানী সদয় হৃদয়॥
তাহান তনয় চাৰুসিংহ মহামতি।
গুণিগণমধ্যে শ্ৰেষ্ঠ বিপুল শকতি॥ ৭
পিতৃ মাতৃ গুৰু-ইষ্টদেৱত ভকত।
আপুনি চতুৰ সৰ্ব্ব শাস্ত্ৰৰ অৰ্থত॥
তান পত্নী প্ৰেমদা নামত মনোনীতা।
সৰ্ব্বগুণৱতী যেন দ্ৰুপদ-দুহিতা॥ ৮
স্বামিচৰণত ভক্তি কৰে সৰ্ব্বক্ষণ।
সপত্নীগণৰ মধ্যে ৰোহিণী যেহেন॥
তাসম্বাৰ আজ্ঞামুক্তা মালা শিৰে ধৰি।
শ্ৰীকবি শেখৰ ভট্টাচাৰ্য্য দ্বিজ হৰি॥
ভাষাবন্ধে নিবন্ধিত হৰিবংশ পদ।
শুনা নিশবদে শুদ্ধ বুদ্ধ সভাসদ॥......
জয় জয় নৰপতি ৰাজা ৰাজেশ্বৰ।
শক্তি-ভক্তি—কীৰ্ত্তি-নীতি বাঢ়োক বিস্তৰ॥
জগতপালক হৈয়া থাকা চিৰকাল।
চৰণে সেৱক হোক বহু মহীপাল॥ ১০২৫
জয় চাৰুসিংহ নৰপতি মহীপতি।
ব্ৰহ্মাৰ কৃপাত হোক শকতি ভকতি॥
শত্ৰুকুলে যাওক তযু প্ৰাপাৰ বিধিনি।
সমস্ততে জয় হোক বিপক্ষক জিনি॥ ১০২৬
তযু প্ৰিয় পাটেশ্বৰী প্ৰেমদা সুন্দৰী।
কুশলে ৰহোক তযু পদ সেৱা কৰি॥
কুমতি অজ্ঞান তাপ কোপ অপমান।
কৃষ্ণৰ প্ৰভাৱে যাওক বিপক্ষৰ থান॥ ১০২৭
যেনমতে কৃষ্ণৰাধা হৈলা এক লীন।
সেহিমতে দুহন্তৰো চিত্ত নৌক ভিন॥
সজ্জনত মিত্ৰ ৰৌক দুৰ্জ্জন সংহৰি।
সৰ্ব্বকালে ৰাজলক্ষ্মী থাকোক আৱৰি॥ ১০২৮
ৰাজা হয়া বহুকাল পৃথিৱী পালিবা।
গীতি-নীতি-চিত্ত-বৃত্তি সমস্তে জানিবা॥
সৰ্ব্বদা কল্যানে থাকা কৃষ্ণৰ প্ৰসাদে।
একোকালে সমস্তক নোচোক আপদে॥ ১০২৯
শুনা সভাসদ হৰিবংশ পয়োসাৰ।
ৰাধামাধৱৰ লীলা বিনোদ বিচাৰ॥
যেন ক্ষীৰ চিনি মিশ্ৰ বৰ্ত্তমনি কল।
খাহু ৰব সুধা দূৰ ভুঞ্জিবাক চল॥
শ্ৰীকবিশেখৰ ভট্টাচাৰ্য্যে নিগদতি।
ডাকি বোলা ৰাধাকৃষ্ণ হৰি যদুপতি॥ ১০৩০

—কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিত থকা "হৰিবংশপদ"।

ৰাজেশ্বৰসিংহ স্বৰ্গদেৱে গুণৱন্ত ধৰ্ম্মাচাৰ্য্যসকলক কিৰূপে আদৰ কৰিছিল, তেলপানী সত্ৰৰ অধিকাৰ স্বৰ্গীয় বৃন্দাবনচন্দ্ৰ গোস্বামী বিৰচিত "তেলপানী সত্ৰৰ চৰিত্ৰ" নামে পুথিৰপৰা বুজি পোৱা যায়। এই সত্ৰৰ অধিকাৰ শ্ৰীধৰদেৱে ভাটীৰপৰা বঙালী বাদ্য আনি অসমত প্ৰচলন কৰিছিল, ৰাজেশ্বৰসিংহ স্বৰ্গদেৱ শ্ৰীধৰ দেৱৰ সঙ্গীতত পুণ্যাত বিশেষ বিমুগ্ধ হৈছিল।—

আনিলা বঙ্গালী বাদ্য আনো অপৰ্য্যাপ্ত।
ভকতসমস্তক প্ৰভু বাদ্য শিখাইলন্ত॥
প্ৰভুসম বিখ্যাৰন্ত সংসাৰত নাই।
ৰাজেশ্বৰ সিংহে যাক প্ৰশংসি আছয়॥
প্ৰভুৰ যশস্যাগুণ শুনি নিৰন্তৰে।
দূত পাচি শীঘ্ৰে নিয়াইলন্ত ৰাজেশ্বৰে॥
ভকতসমে খাটলাত প্ৰভু চলি গৈলা।
ৰাজেশ্বৰসিংহ ৰাজনগৰক পাইলা॥
নৃপতি দেখিয়া মাল্যৰূপে বগাইলন্ত।
ভাগৱত শ্লোক পঢ়ি আশীৰ্ব্বাদ দেন্ত॥
পৰম সন্তোষে ৰাজা সেৱা কৰিলন্ত।
তুলসীৰ মালা প্ৰভু ৰাজাক দিলন্ত॥
মান্য কৰি নৰেশ্বৰে শিৰত পিন্ধিলা।
পৰম সন্তোষে ৰাজা কহিবাক লৈলা॥
শুনিছোঁ কাৰ্য্যত তুমি পৰম সুঠান।
মোৰ আগে গান কৰিযোক কিছুমান॥
হেন শুনি শ্ৰীমন্ত শ্ৰীধৰে গান কৈলা।
সমজ্যাৰ লোক দেখি বিস্ময় মানিলা॥......
ৰাজেশ্বৰ সিংহে দিলা সুবৰ্ণ কুণ্ডল।
কামৰূপী গোঁসাই বুলি তান নাম হৈলা॥
দিব্যবস্ত্ৰ ৰজত যে দিলা অসংখ্যাত।
মাসে মাসে মোৰ ঠায়ে হৈবাহা সাক্ষাত॥

দিহিং ৰাজশিলিখাতলৰ সত্ৰাধিকাৰ প্ৰভু ৰাজেশ্বৰ সিংহ স্বৰ্গদেৱৰ বৰ ভিতৰবিশ্বাসী আছিল। সেই কালৰ দিহিং সত্ৰাধিকাৰ গোস্বামীৰ নাম শ্ৰীশ্ৰীকেৱল্যানন্দনদেৱ আছিল। তেখেতক ৰজাই কিদৰে মান্য কৰিছিল, দিহিঙৰ বৰ্ত্তমান সত্ৰাধিকাৰ গোস্বামী শ্ৰীশ্ৰীবৈকুণ্ঠশোভন চন্দ্ৰ প্ৰভুৱে লিখা বিৱৰণৰপৰা জানিব পাৰি,—

'শ্ৰীশ্ৰীকেৱল্যানন্দনদেৱ অৱতাৰত মহামান্য শ্ৰীশ্ৰীৰাজেশ্বৰ সিংহ ৰজাই ত'ৰ ৰাজচিহ্ন দেখিছিল। ৰজাই তেখেতক অতি উত্তম শ্ৰীমন্ত সুন্দৰৰো সুন্দৰ চিকণৰো চিকুণ দেখি ত'ৰ নাম চিকণ গোসাঁই দিলে। সেই অৱধি দিহিঙৰ চিকণ গোঁসাই বুলি এতিয়ালৈকে প্ৰখ্যাত। গণক বাইলুঙৰ দ্বাৰাই এখেত ৰজা হব বুলি জানিব পাৰি ৰজাই ভাবিলে,—"আগলৈ কোনোৰ সময়ত ৰজা হব, আমি এতিয়াই ৰাজভোগ ৰাজঅলঙ্কাৰ দিওঁ।" এই বুলি ৰজাই ৰাজগাদিত বহি থাকোতে তেখেতৰ কোলাত বহুৱাই লৈ সুধিলে বোলে,—"আপোনাক কি লাগে?" ত'ত প্ৰকাশ কৰিলে,—"আমাৰ সাধুক কি লাগিছে? কেৱল নাম লব লাগে, আৰু পূজা-সেৱা হৰি চৰ্চ্চা কৰিব লাগে মাত্ৰ।" ৰজাই ভাবিলে,—"এখেতে একো নিবিচাৰে, একান্ত মন, সুখুজিলেও আমিয়েই দিওঁ।" এই বুলি ৰজাই কলে,—"আপোনাক আমি ৰাজ-সম্পত্তি দিওঁ। আপোনাক সোণৰ সচকৰা থাক দিলোঁ, কেকোৰা দোলা দিলোঁ, পৰি দোলা দিলোঁ, আৰু দেৱত্ৰ মাটিও দিলোঁ। আপোনাৰ ৺বৃন্দানাথ মূৰ্ত্তিৰ সেৱা-পূজা চলাৰ নিমিত্তে, লক্ষীমপুৰৰ তেলাহি কলীয়'জানলৈ সত্ৰাতিক আদেশ দিম যে তালৈ গৈ মাজতে সৰুৱা ঢোল বজাবি, কেউফালৈ যিমানলৈ মাত শুনা যায়, সিমান আঁতৰে আঁতৰে খুটি মাৰি দি আহিবি।" সেইদৰে কৰিলত, মাজৰ মাটী জোখ কৰিলত ৭৫০ পুৰা হল। সেই মাটীকে ৰজাই তেখেতক নিষ্কৰ কৰি দিলে, আৰু ৰজাই তেখেতক গাদিত তুলিও বহুৱাইছিল।

"ৰজাই তেখেতক চকচিং নামে দাঁতাল হাতী এটি উঠিবৰ নিমিত্তে নিজা কৰি দিলে। তেতিয়াৰেপৰা ৰজাই তেখেতক নেৰিছিল, আৰু ৰংপুৰত ৰজাৰ নগৰলৈ আনালে। ৰজাই তেখেতক নেৰা বাবে ত'ত দিহিঙৰপৰা সময়ে সময়ে আহি থকাৰ নিমিত্তে মেটেকাত সত্ৰ পাতিলে। তেতিয়াই ৰজাই পদবী দি ৰজা নহলে ৰজা হব পাৰিব বুলি আমাৰ সত্ৰক ৰজাসত্ৰ বুলি নাম দিলে। তেতিয়াৰে

পৰা আমাৰ সত্ৰ ৰজাসত্ৰ আৰু আহিও ৰজাৰ দৰেই। ৰজাৰ দৰে জ্যেষ্ঠপুত্ৰ অধিকাৰ হয়।

"ৰজাই আমাৰ সত্ৰৰ অধিকাৰক ৰংঘৰত বং চাবলৈ আৰু বিচাৰ কৰিবলৈ লৈ যায়। এদিন ৰংঘৰত বংচাই থাকোতেই, মহামন্ত্ৰী বকৃতিয়ালৰ বৰবৰুৱাই ইফাল-সিফাল কৰি দিহা দেখুৱাই কুকুঁতে ৰংঘৰৰ ওপৰ তলাৰপৰা খহি পৰিল। এনেতে আমাৰ অধিকাৰ পুৰুষে দেখি জাপ মাৰি মন্ত্ৰীৰ চুলিত ধৰি ওপৰলৈ তুলি আনিলে। ইয়াকে দেখি ৰজা-প্ৰজা সকলোৱে আমাৰ অধিকাৰ পুৰুষৰ ঈশ্বৰীয় শক্তি দেখি ধন্যবাদ দিলে যে গুৰুও ধন্য, শিষ্যও ধন্য, ইপুৰাত গুৰুৱে শিষ্যক ৰাখি চিন দেখুৱালে, সিপুৰীত তৰিবলৈকো বাকী থোৱা নাই। ক্ৰমশঃ ৰজাই তেখেতক বহু ঠাইত, নোগোৰতে নিষ্কৰ ভূমি দিলে। দিহিঙৰ সত্ৰৰ নিস্পিখেৰাজ গোহাটীত আৰু বৰপেটাত অনেক আছে।"

দিহিং সত্ৰৰ অধিকাৰ ৰাজেশ্বৰ সিংহৰ দিনৰ যি মান আৰু প্ৰতিপত্তি পায়, পাছৰ ৰজাসকলৰ দিনতো সেই মান আৰু প্ৰতিপত্তি চলি আহিছিল। কমলেশ্বৰ সিংহৰ দিনত দিহিঙৰ অধিকাৰ শ্ৰীশ্ৰীবৃন্দাবন চন্দ্ৰদেৱে ৰজাৰপৰা বিশেষ প্ৰীতি-সন্মান লাভ কৰিছিল, ৰজাই অধিকাৰক মালতী নামে মাখুন্দী হাতী এজনী উপহাৰ দিছিল। এই হাতীৰ অপূৰ্ব্ব বিচাৰ শক্তিৰ পৰিচয় দেখি মানুহে বিস্ময় মানিছিল।

অসমীয়া নৃপতিসকল সাহিত্য আৰু পাণ্ডিত্যৰ পৃষ্ঠপোষক হোৱাৰ কথা বুৰঞ্জী আৰু প্ৰাচীন গ্ৰন্থ পঢ়া মানুহ মাত্ৰকে জানে। চীন পৰিব্ৰাজক হিৱেনচাঙে কৈছে যে কামৰূপেশ্বৰ ভাস্কৰবৰ্ম্মা এজন পণ্ডিত মানুহ, ৰজাৰ অনুকৰণত তেওঁৰ প্ৰজাসকলো পাণ্ডিত্যৰ অনুৰাগী। কুমাৰ ভাস্কৰবৰ্ম্মাৰ আমোলত অসমীয়া পণ্ডিতসকলৰ পাণ্ডিত্যত বিমুগ্ধ হৈ জ্ঞানাৰ্থী চীনপৰিব্ৰাজক কামৰূপ এৰি যাবলৈ অনিচ্ছুক হৈছিল। কুমাৰ কটকী হংসবেগে সম্ৰাট হৰ্ষবৰ্দ্ধনক কুমাৰৰ হৈ এখন নীতিপূৰ্ণ গ্ৰন্থ আৰু পকা তিঁয়হৰ বৰণৰ দৰে উজ্জল কিছুমান সাঁচিপাত উপহাৰ দিছিল।

নৰনাৰায়ণ ৰজা।—অসমৰ বিক্ৰমাদিত্য নৰনাৰায়ণ ৰজাই নানা পণ্ডিত আনি নানান গ্ৰন্থ অসমীয়া ভাষালৈ ভাঙিবলৈ নিযুক্ত কৰিছিল। পণ্ডিতসকলে সংসাৰ চিন্তাৰপৰা মুক্ত হৈ যাতে অবাধে পাণ্ডিত্যচৰ্চ্চা কৰিব পাৰে তাৰ কাৰণে তেওঁলোকক মাটিবৃত্তি দাস-দাসী আৰু পুথি-পাঁজি উপহাৰ দিছিল। কবিবৰ ৰামসৰস্বতীয়ে "পুষ্পহৰণ বনপৰ্ব্ব"ৰ এঠাইত কৈছে,—

জয় নৰনাৰায়ণ ৰাজশিৰোমনি।
সন্তৰ পৰম মিত্ৰ দুষ্টৰ অগনি॥
আমাক কৰিলা আজ্ঞা সাদৰ বচনে।
ভাৰত পয়াৰ তুমি কৰিয়ো যতনে॥
আমাৰ ঘৰত আছে ভাষ্য টীকা যত।
নিয়োক আপোন গৃহে দিলোহোঁ সমস্ত॥
এহি বুলি ৰাজা পাছে বলধি যোৰাই।
পঠাইলা পুস্তকসব আমাসাৰ ঠাই॥
ধনবস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ দিলা বহুতৰ।
দাস-দাসী দিয়া মান কৰিলা বিস্তৰ॥—"বনপৰ্ব্ব"

এই নৰনাৰায়ণ ৰজাৰ উৎসাহ আৰু সহানুভূতি পাই শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ, শ্ৰীধৰ, পুৰুষোত্তম বিদ্যাবাগীশ, ৰাম-সৰস্বতী, বকুল কায়স্থ আদি পণ্ডিতসকলে বহুমূলীয়া গ্ৰন্থ প্ৰনয়ণ কৰিছিল। শ্ৰীমন্তশঙ্কৰে ভাগৱত ভাঙি, স্বৰ্গৰ পৰা নমাই আনি মৰ্ত্ত্যত ভক্তিপাৰিজাত ফুল ফুলালে, আৰু হৰিনামৰসৰ প্ৰেম-অমৃতৰ নদী ব্ৰহ্মাণ্ড ভেদি বোৱালে। ৰামসৰস্বতীয়ে স্ত্ৰীয়ে-শূদ্ৰে পঢ়িবৰ কাৰণে মহাভাৰতৰ পদ ভাঙিলে। পুৰুষোত্তম ভট্টাচাৰ্য্যে ৰত্নমালা ব্যাকৰণ প্ৰনয়ণ কৰিলে, আৰু শ্ৰীধৰে জ্যোতিষ ভাঙিলে, বকুল কায়স্থই "লীলাৱতী" ভাঙি কাযস্থে অলপতে বুজিব পৰা কৰিলে।

সেহি গ্ৰন্থ নিয়া সবে ৰামক দেখাইলা।
তাক দেখি মহাৰাজা আনন্দক পাইলা॥
পণ্ডিতসৱক পাচে কৰিলা সন্মান।
ধনৰত্ন বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ দিলা দান॥
সমস্তকে পঢ়াইলন্ত কৰিয়া দণ্ডিত।
স্ত্ৰী শূদ্ৰ আদি সবে ভৈলন্ত পণ্ডিত॥ ...

ধৰ্ম্মশিক্ষা দিয়া ৰাজা পালি নিজ প্ৰজা।
সেহি দিন ধৰি নাম ভৈল ধৰ্ম্মৰাজা ॥

—"দৰংৰাজবংশাৱলী"।

এই "ধৰ্ম্মৰাজা" নৰণাৰায়ণ নৃপতিৰ পাণ্ডিত্যানুৰাগৰ বিষয়ে মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱে নিজৰ দ্বাত্ৰিংশক ভটিমাতি কৈছে,—

জয় জয় মল্ল নৃপতি ৰসজান।
যাকেৰি গুণগণ সম নাহি আন ॥…
নাটক ভাটক পশ্চিম দেশক
যন্ত যত পণ্ডিত আৱে।
ঘোটক কৰণ বহুত ৰজত
আপনহি মন পূৰি পাৱে ॥
অস্ত্ৰত-শস্ত্ৰত শাস্ত্ৰত পাৰ্গত
বিপক্ষত আপন জান।
দেৱ ব্ৰাহ্মণক পিতৃক অৰ্চ্চনে
যাকেৰি নাহি সমান ॥…
কাব্য কবিত্ব শশধৰ পণ্ডিত
ধনুৰ্দ্ধৰ অৰ্জ্জুন সমান ॥

—শঙ্কৰদেৱৰ "ভটিমা"

তাহানি ইংলণ্ডৰ নৃপতি অলফ্ৰেডৰ সাহিত্যপৃষ্ঠপোষকতাত ইংলণ্ডৰ সাহিত্যৰ বিলক্ষণ উন্নতি হোৱাৰ দৰে, মহাৰাজ নৰণাৰায়ণৰ এই উৎসাহত অসমীয়া সাহিত্য আৰু অসমীয়া ভাৱজগতত এটি নতুন যুগ আৰম্ভ হল। নৰণাৰায়ণ ৰজাৰ বাহিৰেও তেওঁৰ ভায়েক শুক্লধ্বজ কোঁৱৰ, কমতাপুৰত জল্লভনাৰায়ণ, কোচানৰ ধৰ্ম্মনাৰায়ণ, এইসকলেও পণ্ডিতসকলক উৎসাহ দি গ্ৰন্থাদি ৰচনা কৰিছিল।

জয়ধ্বজ সিংহ স্বৰ্গদেৱ।—ইন্দ্ৰবংশী আহোমৰজাসকলো অসমীয়া সাহিত্যৰ উৎসাহদাতা আছিল। জয়ধ্বজ সিংহ মহাৰাজে প্ৰকাশ্যে হিন্দুধৰ্ম্ম গ্ৰহণকৰাৰ পাছৰপৰা এই উৎসাহৰ সোঁত প্ৰবলকৈ ববলৈ ধৰিলে। জয়ধ্বজ সিংহৰ শহুৰেকৰ আদেশমতে মাধৱকন্দলিৰ সুমলীয়া পুতেক দিচৈগ্ৰাম নিবাসী ৰামমিশ্ৰ কবিয়ে মহাভাৰতৰ "ভীষ্মপৰ্ব্ব" অতি সুললিত অথচ বীৰত্বব্যঞ্জক অসমীয়া ভাষাত অনুবাদ কৰিছিল। এই পুথি হাজোৰ শ্ৰীযুত ভীমৰাম বৰুৱাৰ হাতত পোৱা গৈছে।

জয়ধ্বজ নৰেশ্বৰ, ঐশ্বৰ্য্যৰ পুৰন্দৰ,
ৰূপে কামদেৱ সমসৰ।
প্ৰতাপে আদিত্যপ্ৰায়, দণ্ডে যেন ধৰ্ম্মৰায়,
পালনত উমাৰ কুমাৰ ॥……
তান দুই পটেশ্বৰী লক্ষীনৱৰতা সৰী
যাৰ ভ্ৰাতৃগৰ্ভে ভৈলা যাত।
হেন্তে ভৈলা মহামানী ওৰেষা পৰ্য্যন্তে জানি,
ঈশ্বৰৰ সেৱক সাক্ষাত ॥……
হোক চিৰজীৱ হেন জয়ধ্বজ ৰায়।
অসংখ্য বধিষ বৈক ধৰ্ম্ম প্ৰবৰ্ত্তাই ॥
আপোন সম্বন্ধে তান শহুৰ হোৱয়।
নেওগ গোঁসাইৰ যিটো মধ্যম তনয় ॥
তান অনুমতি যিটো প্ৰচাৰিলোঁ পদ।
দূৰ হোক তান যত দুৰ্গতি বিপদ ॥…
কনিষ্ঠ তনয় ভৈলা ৰামমিশ্ৰ নাম।
ৰাজাৰ শহুৰে স্নেহ কৰি অবিশ্ৰাম ॥
পদ কৰিবাক মোক দিলা অনুমতি।
বোলা ৰাম নাম সবে লভা সদগতি ॥

মীৰজুমলাৰ আক্ৰমণত অসমীয়াৰ প্ৰাণত সামৰিক ভাবৰ উদ্দীপনা হোৱা কালত ভীষ্মপৰ্ব্বৰ নিচিনা মহাভাৰতৰ অতি বীৰত্বপূৰ্ণ অধ্যায় অসমীয়ালৈ অনুবাদ হোৱা বৰ সময়োপযোগী হৈছিল।

উক্ত ৰামমিশ্ৰ কবিয়ে জয়ধ্বজ সিংহৰ শহুৰেকৰ কনিষ্ঠ পুতেক ভদ্ৰসেনৰ আদেশমতে "হিতোপদেশ" গ্ৰন্থ অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰে।—

গৰগ্ৰাম নগৰৰ ৰাজাৰ শ্বশুৰৰৰ
নেয়োগৰ মধ্যম তনয়।
মন্ত্ৰীমাজে অগ্ৰগণী পক্ষীৰ গৰুড় যেনি
যাৰ গুণ দেশে দেশে কয় ॥……
হেন মন্ত্ৰী গৃহে আমি লৈয়া পূৰ্ব্ব পুণ্য ৰাশি,
কনিষ্ঠ তনয় ভৈল জাত।

সঙ্গৰ কমল প্ৰাই যাত পৰে আন নাই
ভদ্ৰসেন নামত প্ৰখ্যাত ॥
হৰিপদ কমলৰ যাৰ মুখ মধুকৰ
মধুপানে মত্ত সৰ্ব্বদাই।
হিত উপদেশ শাস্ত্ৰ পাৰিজাত তুল্য ইটো,
ভ্ৰমৰ পৰিল ঘ্ৰাণ পাই ॥
ৰাজনীতি কৰি ৰাত ভদ্ৰসেন শুদ্ধমতি,
আদেশিলা পদ নিবন্ধনে।
দোষগুণ পৰিহৰি বোলা সবে হৰি হৰি,
অল্পমতি ৰামমিশ্ৰে ভণে ॥

—"অসমীয়া সাহিত্যৰ চানেকি"।
১০৩৯ পিঠি।

জয়ধ্বজসিংহ স্বৰ্গদেৱে ৰামনাৰায়ণ বা কবিৰাজ চক্ৰবৰ্ত্তীৰ পিতৃদেৱ ৰামানন্দৰ শুদ্ধাচাৰ আৰু বিশুদ্ধ গুণত সন্তুষ্ট হৈ সৰস্বতী উপাধি দান কৰিছিল।—

ৰামানন্দ নামে ভৈলা তাহান সন্ততি।
যিটো গুণৱন্ত সদাচাৰী মহামতি ॥
যাহাৰ গুণত জয়ধ্বজ নৰপতি।
তুষ্ট হৈয়া দিলা নাম তাক সৰস্বতী ॥

—"শকুন্তলা"।

রুদ্রসিংহ স্বর্গদেব—মহাৰাজ ৰুদ্ৰসিংহ স্বৰ্গদেৱে ৰামনাৰায়ণৰ বা কবিৰাজ চক্ৰবৰ্ত্তীৰপৰা নানা শাস্ত্ৰৰ শিক্ষা লাভ কৰিছিল।—

তাহান (ৰামানন্দ) তনয় ৰাম-নাৰায়ণ নাম।
বিষ্ণুৰ কিঙ্কৰ ভৈল গুণগণধাম ॥
কবিৰাজ চক্ৰবৰ্ত্তী যাৰ পৰ নাম।
শাস্ত্ৰৰ নিপুণ বিপ্ৰগুণে অভিধাম ॥
যাৰ হস্তে শাস্ত্ৰ পঢ়ি ৰুদ্ৰসিংহ ৰাই।
পণ্ডিত হৈলন্ত নানা শাস্ত্ৰ তত্ত্ব পাই ॥

—"শকুন্তলা"

ৰুদ্ৰসিংহ স্বৰ্গদেৱে নিজে কবিতা লিখিছিল। কোনোৱে কয়, এইজনা স্বৰ্গদেৱ নিৰক্ষৰ আছিল, কিন্তু এনে পণ্ডিতবৃন্দৰ সংসৰ্গত থকা আৰু কবিতা ৰচিবপৰা এজন মানুহ যে নিৰক্ষৰ হব পাৰে, সেইটো সম্ভৱ নহয়। ৰুদ্ৰসিংহৰ ৰচিত কবিতাৰপৰা স্বৰ্গদেৱৰ সুন্দৰ শব্দসমাৱেশৰ শক্তি বুজিব পাৰি।—

(ৰাগ—গান্ধাৰ।)

আইলৰে গৌৰী প্ৰসন্ন মন।
পূৰ্ণিমাৰ শশী সম জলয় বদন ॥
শিৰত কিৰীটী গাৱে অমূল্য বসন।
কৰ্ণত কুণ্ডল শোভে কণ্ঠে কণ্ঠাভৰণ ॥
দশভুজে দশ অস্ত্ৰ ধৰিছা সঘনে।
কটিত কিঙ্কিণী বাজে নেপুৰ চৰণে ॥
ৰূপৰ উপমা দিব পাৰে কোন জনে।
নমি গৌৰী পাৱে ৰুদ্ৰসিংহ নৃপে ভণে ॥

—"আলোচনী", ৮ম বছৰ।

ৰুদ্ৰসিংহ স্বৰ্গদেৱে বিদেশৰপৰা পাখোৱাজ আদি নতুন বাদ্যযন্ত্ৰ আনি অসমত প্ৰচলন কৰে আৰু বিদেশত গান-বাজনা চালচলন আৰু সাজপাৰ শিকি আহিবৰ কাৰণে বিদেশত ভ্ৰমিবলৈ খাউন্দ আৰু বৈৰাগীৰ দল সৃষ্টি কৰে। বাঁহবাৰী সত্ৰৰ যদুমণি নাতীয়েক উদিতৰামৰ চৰিত্ৰ পুথি গৌৰীনাথে সঙ্কলন কৰিছিল। এই চৰিত্ৰ পুথিৰপৰা ৰুদ্ৰসিংহৰ সঙ্গীত আৰু পাণ্ডিত্যলিপ্সাৰ কথা জানিব পাৰি,—

ঘনশ্যাম নামে এক নগ্নাল আনিল।
ৰংপুৰ নামে তাৰ নগৰ নিৰ্ম্মিল ॥
তদকাৰ লগৰ কৰিল ৰুদ্ৰসিংহ।
আস্ফাল কৰয় গজ ঘণ্টা টাঙ্গটিঙ্গ ॥ ৬৭০
মৃদঙ্গ গোমুখ শঙ্খ ফুকে ভৰি ডাক।
তবল মৰ্দ্দল আৰো বাৱে ঢোল ঢাক ॥
মুকজ নাগেৰি নাচে নৰ্ত্তক নৰ্ত্তকী।
বিপঞ্চি দোতোৰা ৰুদ্ৰ খঞ্জুৰ ঢুলুকি ॥ ৬৭১
আনিল অনেক আৰো নৱ যন্ত্ৰ চয়।
পাশোজ মন্দিৰা কুষ্ণ মঙ্গল বোলয় ॥
স্বৰ্ণকাৰ কৰ্ম্মকাৰ আদি বৃত্তিকাৰ।
প্ৰবন্ধে শিখাইলা ৰুদ্ৰসিংহ নৃপবৰ ॥ ৬৭২
ভাৰত পুৰাণ ৰামায়ণ ভাগৱত।
দশম কীৰ্ত্তন ৰত্নাৱলী ঘোষা গীত ॥

তণ্ডাৰে ভণ্ডাৰে ভাগে ভাগে থবাইলন্ত ।
ইমত প্ৰাণন্তে ৰাজা লোকক পালন্ত ॥ ৬৭৭

ৰুদ্ৰসিংহ স্বৰ্গদেৱে ব্ৰাহ্মণসকলক উৎসাহ দিয়াৰ কথা কচিনাথ দ্বিজ ৰচিত 'মাৰ্কণ্ডেয় চণ্ডী" পুথিৰপৰা জানিব পাৰো। এই কচিনাথে "কল্কিপুৰাণ"ৰ অসমীয়া অনুবাদ কৰিছিল, আৰু "চণ্ডী" পুথিখন "একাতি শকত", অৰ্থাৎ সম্ভৱতঃ ১৬৮১ শকত ৰাজেশ্বৰ সিংহৰ দিনত লিখা হৈছিল। কচিনাথৰ পিতৃদেৱ ৰুদ্ৰসিংহৰ স্থাপিত ৰংপুৰত বাস কৰিছিল। কবিয়ে "চণ্ডী"ত কৈছে,—

বাসৱ বংশত জাত   ৰুদ্ৰসিংহ নাম খ্যাত,
সৌমাৰ পীঠৰ অধিপতি ।
কামৰূপ অধিকাৰী   দুৰ্জ্জনৰ দণ্ডধাৰী,
গদাধৰ সিংহৰ সন্ততি ॥
কছাৰী জয়ন্তাপুৰ   জিনি গৰ্ব্ব কৰি চুৰ
দুয়ো ৰাজা নিলা বন্দী কৰি ।
বলে-বীৰ্য্যে ৰূপে-গুণে   দানে মানে কলাজ্ঞানে
একোৰূপে যাৰ নাহি সৰি ॥
ৰঙ্গপুৰ নামে এক   তেজস্তে পুৰ কৰিলেক
থাপিলেক তাতে বিপ্ৰগণ ।
নানা স্থান হন্তে নিয়া   বৃত্তিনিধানক দিয়া
থাপিলেক অনেক ব্ৰাহ্মণ ॥
সি ঠাৱতে বিপ্ৰবৰ   নানা গুণে গুণাকৰ
ভৈলা কৃষ্ণচাৰ্য্য শুদ্ধমতি ।
তান পুত্ৰ ৰুচিনাথ   দুৰ্গাক সেবিয়া মাথ,
চণ্ডীপদ ৰচিলোঁ সম্প্ৰতি ॥···
চণ্ডীৰ চৰণ চিন্তি মই মূঢ়মতি ।
একাতি শকত পদ লিখিলোঁ সম্প্ৰতি ॥

—"ঊষা", ১ম ভাগ ।

ৰুদ্ৰসিংহ স্বৰ্গদেৱে ১৬৩৪ শকত পণ্ডিতৰ দ্বাৰা "যোগিনীতন্ত্ৰ" "কালিকাপুৰাণ" আদি গ্ৰন্থত উল্লেখ থকা গুৱাহাটীৰ সমীপৱৰ্ত্তী ক্ষেত্ৰপৰ্ব্বত নিৰ্ণয় কৰাইছিল, আৰু সকলোৱে বুজিবপৰাকৈ সেই পৰ্ব্বতবোৰৰ তালিকা এখন যুগুত কৰাইছিল।

শিৱসিংহ স্বৰ্গদেৱ।— ৰুদ্ৰসিংহ স্বৰ্গদেৱৰ বৰপুতেক শিৱসিংহ মহাৰাজ আৰু তেওঁৰ কুৱঁৰীসকল অসমীয়া সাহিত্যৰ বিশেষ অনুৰাগী আছিল। স্বৰ্গদেৱৰ চ'ৰাত কবিৰাজ চক্ৰবৰ্ত্তী আৰু গোপালচন্দ্ৰৰ নিচিনা বিচক্ষণ ৰাজকবি আছিল। শিৱসিংহ ৰজাও নিজেই পদ ৰচনা কৰিছিল,—•

(ৰাগ— দেৱগান্ধাৰ)

শাৰদ পূৰ্ণিমা হিমকৰ বদনী
চঞ্চল নীল নলিনীদলনয়নী ॥
চঞ্চল লোচনে কাজৰ ৰঙ্গি ।
ভাবুক মনে কুটিলতৰ ভঙ্গি ॥
প্ৰাতৰুদিত ৰবি সিন্দুৰ কান্তি ।
সজল মুকুতা ফল দশন পান্তি ॥
সজল জলদ ইব কুণ্ডল জালে ।
পৰিমলে শোভিত মালতী মালে ॥
মৃগমদকুঙ্কুম চৰ্চ্চিত দেহা ।
গুৰল ঘনান্তৰ দামিনী ৰেহা ॥
শ্ৰীফল বিফলিত কুচযুগ লোলে ।
মত্ত দ্বৰদ গতি অতিশয় দোলে ॥
ৰাজা শিৱসিংহ ইহ ৰস ভণিতম্ ।
ৰমণী শিৰোমণি ৰাধাচৰিতম্ ॥

—"আলোচনী," ৮ম বছৰ ।

শিৱসিংহ স্বৰ্গদেৱ আৰু তেওঁৰ কুৱঁৰী মদাম্বিকা আইদেৱৰ আদেশত সুকুমাৰ বৰকাথে "হস্তিবিদ্যাৰ্ণৱ" নামে হাতীৰ প্ৰকৃতি, লক্ষণ, ৰোগ-ব্যাধিৰ বিৱৰণ আৰু প্ৰতিকাৰ থকা এখন পুথি ৰচনা কৰে। এই সচিত্ৰ "হস্তিবিদ্যাৰ্ণৱ" পুথিখনি অসমীয়া সাহিত্য ভঁৰালৰ এটা গৌৰৱৰ বাহানি হৈ আছে। শিৱসিংহ স্বৰ্গদেৱৰ আদেশত মনোহৰ নামে এজন লিখকে "ৰুপুত" নাম দি অসমৰ বুৰঞ্জী এখন সংকলন কৰিছিল।

শিৱসিংহ ৰজা আৰু তেওঁৰ কুৱঁৰী "প্ৰথমেশ্বৰী" বৰুকান্তিৰ আদেশমতে কবিৰাজ চক্ৰবৰ্ত্তীয়ে "ব্ৰহ্মবৈবৰ্ত্ত পুৰাণ"ৰ অসমীয়া ভাঙনী কৰিছিল,—

• "Siva Singha became the author of a large collection of pious songs"—Dr. J. P. Wade

ইন্দ্ৰৰ বংশত ৰুদ্ৰসিংহ নৰপতি—
সৌমাৰ দেশৰ প্ৰতি ভৈলা মহামতি ॥......
তাহাৰ প্ৰথমপুত্ৰ শিৱসিংহ ৰায় ;
দেৱতা বিপ্ৰত ভক্তিমন্ত শুদ্ধকায় ॥ ......
কন্দৰ্পৰ দৰ্প হৰে যাৰ ৰূপ দেখি ।
কামিনী বিমোহ হৱে যাহাক নিৰখি ॥
নামত প্ৰথমেশ্বৰী শুদ্ধ পুণ্য জায়া ।
ইন্দ্ৰৰ ৰমনী যেন আদিত্যৰ ছায়া ॥
কমল লোচনী বৰবালা চন্দ্ৰমুখী ।
যাহাৰ দৰ্শনে নৰ-নাৰী হৱে সুখী ॥
হেন শিৱসিংহ ৰাজা প্ৰথম ঈশ্বৰী ।
মনুষ্যলোকত যেন শিৱ মহেশ্বৰী ॥
তাহান আদেশমালা শিৰোগত কৰি ।
কবিৰাজ চক্ৰবৰ্ত্তী মতি অনুসৰি ॥
পুৰাণত শ্ৰেষ্ঠ ব্ৰহ্মবৈবৰ্ত্ত পুৰাণ ।
কৃষ্ণ জন্ম খণ্ড তাৰে পৰম প্ৰধান ॥
সাগৰ সদৃশ আৰ গূঢ় অভিপ্ৰায় ।
সাৰশৰে কোন নৰে আৰ অৰ্থ পায় ॥
তথাপিতো পদবন্ধে দেশ ভাষা ধৰি ।
মতি অনুসাৰে বিৰচিলোঁ যত্ন কৰি ॥

তাহান প্ৰথম সুত   ৰুদ্ৰসিংহ নাম যুত
গুণৱন্ত ভৈলা নৰপতি ।
যশৱন্ত ধৈৰ্য্যৱন্ত   অতি শুদ্ধ বুদ্ধিমন্ত,
একো অঙ্গে যাৰ নাহি ক্ষতি ॥.........
সেহি ৰুদ্ৰসিংহ ৰাই   ভোগ অৱসান পাই
স্বৰ্গলোকে গৈয়া ৰহিলন্ত ।
তাহান তনয় বৰ   মনোহৰ কলেৱৰ
শিৱসিংহ নৃপতি ভৈলন্ত ॥ ....
তাহান ভৈলেক জায়া   অতি সুললিত কায়া,
বৰুকান্তি নামে মহাসতী ।
সুললিত অঙ্গচয়   দেখি মুনি মোহ হয়,
বদনে জিনিছে নিশাপতি ॥
সুললিত দীৰ্ঘ কেশ   যেন পাৰ্ব্বতীৰ বেশ,
একো অঙ্গ নাহি ক্ষতিগুন ।
শাস্ত্ৰপথ অনুসৰি   স্বামীয়ে ভকতি কৰি
প্ৰকাশ কৰিছা সতীগুণ ॥
হেন মহা নৃপতিৰ   বৰুকান্তি মহিষীৰ
আদেশ-বচক শিৰে ধৰি ।
কবিৰাজ দ্বিজবৰ   পদ বন্দি মাধৱৰ,
বিৰচিলা ভাষা বন্ধ কৰি ।

—অসমীয়া সাহিত্যৰ চানেকী, ১০১৭-১৮ পিঠি

উক্ত কবিৰাজ চক্ৰবৰ্ত্তীয়ে শিৱসিংহ ৰজা আৰু বৰ ৰজা ফুলেশ্বৰী কুৱঁৰীৰ আদেশমতে "শঙ্খচূড় বধ" পুথি ৰচনা কৰিছিল—

সৌমাৰ পাঠত শিৱসিংহ মহামতি ।
হৰিহৰ চৰণত সদা যাৰ মতি ॥ ......
তাহান আছিল জায়া ফুলেশ্বৰী নাম ।
পত্নীগণ মধ্যে শ্ৰেষ্ঠ গুণে অনুপাম ।
যেহেন ইন্দ্ৰৰ শচী হৰৰ পাৰ্ব্বতী ।
সেহিমতে নৃপতিৰ যাত অতি ৰতি ॥
কামিনীৰ মধ্যে সাৰ ৰূপে অনিন্দিতা ।
ভক্তিভাৱে স্বামীক সেৱন্ত সুচৰিতা ॥.........
তেন নৃপ মহিষীৰো আজ্ঞা শিৰে ধৰি ।
কবিৰাজ চক্ৰবৰ্ত্তী মতি অনুসৰি ॥
পৰম সুন্দৰ ব্ৰহ্মবৈবৰ্ত্ত পুৰাণ ।
ব্যাসদেৱে ৰাখি আছে নানা উপাখ্যান ॥
বৈষ্ণৱৰ মধ্যে সাৰ শঙ্খচুড নাম ।
দ'নৱৰ অধিপতি গুণে অনুপাম ॥

—"অসমীয়া সাহিত্যৰ চানেকি," ১১৪৬-৪৭ পিঠি

শিৱসিংহ স্বৰ্গদেৱ আৰু ফুলেশ্বৰী কুৱঁৰীৰ আদেশত কবিৰাজ চক্ৰবৰ্ত্তীয়ে সদৌ ভাৰতবৰ্ষত সুপ্ৰসিদ্ধ শকুন্তলা কাহিনীটো অতি সৰল অসমীয়া পদলৈ ভাঙে,—

হেন ৰুদ্ৰসিংহ ৰাজা গুণে অনুপাম ।
তাহান প্ৰথম পুত্ৰ শিৱসিংহ নাম ॥ . ...
ৰাজ্যক লভিয়া শিৱসিংহ মহামতি ।
ৰাজনীতি পণ্ডিতত কৰিলন্ত ৰতি ॥ ১০৩৯...
স্বৰ্গ নাৰায়ণ কুল-কমল ভাস্কৰ ।
প্ৰতাপত বহ্নি যেন ধৈৰ্য্যত সাগৰ ॥ ১০৪১
বিহাৰত ইন্দ্ৰসম শাস্ত্ৰত পণ্ডিত ।
নিৰ্ম্মল মধুৰ বাক্যৱন্ত সুচৰিত ॥......
দিনে দিনে বিপ্ৰক কৰন্ত ভোগ্য দান ।
গুণৱন্ত পণ্ডিতৰ বঢ়াৱন্ত মান ॥ ১০৪৩......

গভাৰ মধ্যত ইন্দ্ৰ যেন প্ৰকাশন্ত।
পণ্ডিত শাস্ত্ৰীগণে আবৰি থাকন্ত॥... ..
তাহান আছিল ভাৰ্য্যা নামে ফুলেশ্বৰী।
পৃথিবীত প্ৰকাশত যেন অপেশ্বৰী॥
কমললয়নী গুণগণে অনুপমা।
নৃপতিৰ প্ৰধান মহিষী মনোৰমা॥ ১০৪৭ ......
হেন নৃপতিৰ আজ্ঞা মহিষীৰো বাণী।
কবিৰাজ চক্ৰবৰ্ত্তী মাথা হেন মানি।
শিৰত ধৰিয়া আদিপৰ্ব্ব ভাৰতৰ।
ৰচিলা পয়াৰ দুষ্মন্তৰ চৰিত্ৰৰ॥ ১০৪৯

—"শকুন্তলা"।

শিৱসিংহ স্বৰ্গদেৱ আৰু বৰৰজা প্ৰমথেশ্বৰী বা ফুলেশ্বৰী কুঁৱৰীৰ সাহায্যত থাকি অনন্ত আচাৰ্য্য নামে এজন কবিয়ে "আনন্দলহৰী" নামে এখন গভীৰ তত্ত্বৰ পুথি ৰচনা কৰিছিল,—

সৌমাৰ পীঠৰ সম পীঠ নাহি আন।
যাতে থাকন্ত যত ভৱানী ঈশান॥
সেহি পীঠ মধ্যে আছে পুৰী নানা থান।
কেহো নোহে ৰঙ্গপুৰ নগৰী সমান॥...
সেহিসে নগৰী জানা অতি অমৰাৱতী।
তাতে শিৱসিংহ ভৈলা অতি সুৰপতি॥...
প্ৰমথেশ্বৰী সে ভৈলা তান পটেশ্বৰী।
ৰূপেগুণে কেহো যাৰ নাহি সৰিবৰী॥
সৰ্ব্বাঙ্গে সুন্দৰী যেন সুবৰ্ণ প্ৰতিমা।
কোনে কহিবেক তাৰ গুণৰ মহিমা॥...
সৰ্ব্বাঙ্গে সুন্দৰী সৰ্ব্বগুণে গুণৱতী।
যাৰ গুণগণে তুষ্ট ভৈয়া নৰপতি॥
ছত্ৰ সিংহাসন দিয়া পাতিলা নৃপতি।
বৰজনা ৰাজা যেন প্ৰখ্যাত জগতি॥...
তান উপাসক আছে অনেক ব্ৰাহ্মণ।
বৃহস্পতি সম আতি পণ্ডিত গহন॥
তাসম্বাৰ সঙ্গে থাকি মই বিদ্যাহীন।
ৰাজা দুজনাৰ হিত বাঞ্ছো প্ৰতিদিন॥

—"অসমীয়া সাহিত্যৰ চানেকি," ৮৯৩-৮৯৬ পিঠি

বৰৰজা ফুলেশ্বৰী এগৰাকী বৰ বিদ্যোৎসাহিনী কুঁৱৰী আছিল, আৰু ব্ৰাহ্মণসকলৰ বিদ্যাশিক্ষাৰ কাৰণে পৰম যত্ন কৰিছিল। ৰংপুৰ নগৰত কুঁৱৰীয়ে এটা নিয়মীয়া পঢ়াশালি পাতি দিয়ে। বহুতদিনলৈকে সি বৰৰজাৰ পঢ়াশালি বুলি জনাজাত হৈ আছিল। ৰাজেশ্বৰসিংহ ৰজাৰ দিনত সেই পঢ়াশালি লুপ্তপ্ৰায় হয়।

শিৱসিংহৰ মৃত্যুৰ পাছত ৰাজেশ্বৰসিংহৰ দিনত সাহিত্য-বৃদ্ধিৰ কথা অলপ উল্লেখ কৰা হৈছে। তাৰ পাছত মটক-মৰাণৰ উপদ্ৰৱত দেশ উছন হোৱাৰ দৰে হৈছিল। প্ৰজাবোৰ নিজৰ ভেটি-মাটি এৰি দেশান্তৰী হৈছিল। ৰাজ্যৰ হুলস্থুল হোৱাৰ সুযোগ লৈ নানা ঠাইত নপতা ফুকন, নপতা বৰুৱা, স্বয়ম্ভূ ৰজা ওলাই দেশৰ অধঃপতন আৰু দ্ৰুতগামী কৰিছিল। সেইদেখি লক্ষ্মীসিংহ আৰু গৌৰীনাথসিংহ স্বৰ্গদেৱৰ দিনত সাহিত্যৰ যে বিশেষ কিবা উন্নতি হৈছিল আমি সম্প্ৰতি গম পোৱা নাই। সেই দৰে ইংৰাজী খৃষ্টীয় পঞ্চদশ শতিকাত অক্তশিপ্লৱ হোৱাত প্ৰকৃত সাহিত্যৰ উন্নতি কিছুদিনলৈ স্থগিত আছিল বুলি খেনোৱে কয়।

কমলেশ্বৰসিংহ স্বৰ্গদেৱ।—কমলেশ্বৰসিংহৰ ৰাজ দিনত কুটনৈতিক মহামন্ত্ৰী পূৰ্ণানন্দ বুঢ়াগোহাঁই ডাঙৰীয়াৰ দেশপ্ৰেম বল কৌশল শাসন সংস্কাৰ বুদ্ধি আৰু উদ্যোগৰ বলত যেতিয়া দেশ সুস্থিৰ হ'ল, তেতিয়া পুনৰ সাহিত্যৰ অভ্যুদয় হবলৈ ধৰিলে। কমলেশ্বৰ সিংহ স্বৰ্গদেৱ আৰু ৰাজমন্ত্ৰী বুঢ়াগোহাঁই ডাঙৰীয়াৰ আদেশমতে শ্ৰীকান্ত সূৰ্য্যবিপ্ৰ নামে এজন কবিয়ে "পছিমা ভাষা" হিন্দীত লিখা তুলসীদাসৰ "ৰামায়ণ"ৰ পৰা লঙ্কাকাণ্ড অধ্যায় অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰে,—

জয়তি কমলেশ্বৰ সিংহ মহাৰাজ।
যাৰ কীৰ্ত্তি-ইন্দু ৰাজে পৃথিবীৰ মাজ॥
তান মহামন্ত্ৰী পূৰ্ণানন্দ মহাধীৰ।
বুঢ়াগোহাঁই পাত্ৰ স্থিত পৰম সুথিৰ॥
মহামন্ত্ৰী কুলে জন্মি প্ৰবীণতা হৈল।
ৰাজমন্ত্ৰী হুয়া তেনে প্ৰকাশিয়া ৰৈল॥

অগাধ জগত মধ্য নৌকা বিতোপন।
যেন কোন সুবুদ্ধে কৰিলা উদ্ভাৱন॥
যেনমতে ভগ্নৰাজ্য কৰিলা বিচাৰ।
বুদ্ধিবলে ইটো দেশ কৰিলা উদ্ধাৰ॥

—শ্ৰীযুত হিতেশ্বৰ বৰবৰুৱাৰ হাতত থকা 'লঙ্কাকাণ্ড ৰামায়ণ।'

অসমৰ ভাগ্য-বুৰঞ্জীত কমলেশ্বৰ সিংহ আৰু চন্দ্ৰকান্ত সিংহৰ দিনকেইটা বাস্তৱিকে অসমৰ লঙ্কাকাণ্ড। স্বৰ্গদেৱ কমলেশ্বৰ সিংহ আৰু তেওঁৰ ৰাজমন্ত্ৰী বুঢ়াগোহাঁই ডাঙৰীয়াই আদেশ দি লঙ্কাকাণ্ড অনুবাদ কৰোৱা কাৰ্য্যটো বৰ কালোপযোগী হৈছিল।

কমলেশ্বৰ সিংহৰ দিনত ১৭২৭ শকত স্বৰ্গদেৱৰ আদেশমতে ধৰ্ম্মেশ্বৰ শৰ্ম্মা নামে এজন লিখকে অসমত সুপ্ৰচলিত "বেটোন চৰিত" সঙ্কলন কৰে। সেই সময়তে বলোৰামযোৱা বা প্ৰতাপবল্লভ বৰফুকনৰ সাংগীত প্ৰভৃতি পিথুৰাম দ্বিজ কাৰ্য্যে মহাভাৰতৰ "মুষলপৰ্ব্ব" আৰু "স্বৰ্গাৰোহণ পৰ্ব্ব" অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰে,—

জগযুক্ত প্ৰতাপবল্লভ মন্ত্ৰী ধীৰ।
সন্ধিকৈ বংশত জন্ম গুণৰ মন্দিৰ॥...
বুদ্ধিত সাগৰ আউৰ দানে কৰ্ণসম।
সদাই চিন্তিয়া থাকে গোবিন্দ চৰণ॥
মুনিচন্দ্ৰে সিদ্ধ চন্দ্ৰে শকে মন্ত্ৰী হৈল।
ৰণ কৰি শত্ৰু নাশি যশক ৰাখিল॥...
এহিমতে মন্ত্ৰিবৰ নহৈৱ সদাই।
তাহান কৃপাত আমি থাকি তিনি ভাই॥
ভাৰতৰ শেষ কথা ৰচিলো পয়াৰ।
দোষ দেখি বুদ্ধজন ক্ষেমিবা আমাৰ॥
ভণে পিথুৰামে ধৰি চৰণে কৃষ্ণৰ।
বোলা ৰাম ৰাম সবে তৰিয়ো সংসাৰ॥

—"অসমীয়া সাহিত্যৰ চানেকি" আৰু "স্বৰ্গাৰোহণ পৰ্ব্ব"।

এইদৰে অসমৰ ৰজা, কুঁৱৰী, আৰু পাত্ৰ-মন্ত্ৰীসকল দেশৰ সাহিত্য শিক্ষা আৰু পাণ্ডিত্যৰ উৎসাহদাতা আৰু পৃষ্ঠপোষক আছিল। তেওঁলোকে ভালকৈ উপলব্ধি কৰিছিল,—

"বিনাশ্ৰয়ে ন জীৱন্তি পণ্ডিতা বনিতা লতাঃ।"

(আৰু)

শ্ৰীসূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা

জগতে কিয় মিয়াদ খাটিলে

আজি প্ৰায় দহ বছৰমানৰ মূৰত মোৰ সেই তাহানিৰ লৰালিৰ বন্ধু জগত আজি মোৰ ঘৰত আলহী। জগত আৰু আমাৰ পূৰ্ব্বে একেঠাইতে ঘৰ; আনকি, আমি দুয়ো নিচেই ওচৰ-চুবুৰীয়া আছিলো। গতিকে আমি ডাঙৰীয়া ধেমালিলৈকে, ঘৰৰপৰা স্কুললৈকে, দুয়ো লগে-লগে-লগা বন্ধু আছিলো, আৰু নকলেও হব।

আমি পঢ়া সাং কৰি দুয়ো দুটা চাকৰিত সোমালো। সৌভাগ্যবশতঃ, তেওঁৰটো চাকৰি ঘৰত থাকিয়ে কৰিব পৰা কাছাৰিৰ কাম; মোৰটো হ'ল জিলাই জিলাই বাগৰি ফুৰিবলগীয়া। চাকৰিৰ লগে লগে দুয়ো নিজ নিজ সংসাৰত সোমাই দুয়োৰোপৰা দুয়ো লাহে লাহে বহুত আঁতৰি পৰিলো। ইয়াতে কৈ থোৱা উচিত, ছাত্ৰ জীৱনত আমি ভবিষ্যতলৈ হব খোজা একো একোজন লোকমান্য তিলক আৰু মহাত্মা গান্ধি আছিলো। গতিকে, ইয়াত নকলেও হ'ব, ছাত্ৰজীৱনত আমি কাকতে-পত্ৰই সভাই-সমিতিয়ে চাৰিওপিনে তোলপাৰ লগাই, হাতচাপৰিৰ থলকনিৰ বাঃ বাঃ লৈছিলো। অৱশ্যে, বন্ধু জগতৰ বিষয়ে মই কোৱাটো উচিত নহব; মোৰ বিষয়ে মই কবলৈ হলে ক'ব লাগিব, মই আজি তাহানিৰ দেশোদ্ধাৰক শৰত নহওঁ। মই এতিয়া ৰবছাহাবৰ

"নিমখ খাই নিমখ হাৰাম" নকৰা চা ৰ ! সোধে যদি, কিয় ?—একেআষাৰেই উত্তৰ দিম,—পেটৰ জ্বালা ! অৱশ্যে ইয়াতে আৰু এটা ভিতৰুৱা কথা আছে ; সেইটো কবৰ মন নাই। তেও যদি সোধে, কাকো নকয় যদি মনে মনে কওঁ শুনিব,—তেতিয়া মোৰ নামটো ফুটি-ফাটি যব বুলিহে সেইদৰে প্ৰবন্ধ লিখি, বক্তৃতা দি, ঘুৰি ফুৰিছিলো মইতো কিতাপ হাতত লৈয়ে ঠিক কৰি লৈছিলো, পঢ়ি-শুনি ছৰ্কাৰি চাকৰি কৰি ডাঙৰ মানুহ হ'ম। এতিয়া ডাঙৰ মানুহ হৈছোনে নাই হোৱা কব নোৱাৰো, কিন্তু মাটি-বাৰী কেঞ্চাৰ দোকানত বন্ধক থকা স্বত্বেও, মই কাছাৰীৰ দাৰোগা। আনৰ কথা যেই হওক, গোচৰীয়া পদকীয়া আদিয়ে মোক সুন্দৰ খাতিৰ কৰে।

মোৰ নাম নোকোৱাৰ বাবে সম্পাদকে ৫০০৲ টকা জৰিমনা ভৰিবলগীয়া হৈছিল।—এনেতে, আৰু-তেওঁৰ-বেলি মহাত্মাৰ অসহযোগ আন্দোলন আৰম্ভ হ'লত, দেশৰ এনে হাহাকাৰ অৱস্থা দেখি, মোৰো আন্দোলনত যোগ দিবলৈ বৰ ইচ্ছা হল। তেতিয়া দেউতাৰ অবিহনে মৰে ঘৰৰ গিৰিহঁত। কপ তিনি-চুৰিবে নগৰ-মাটি ঠাই কিমান প্ৰবন্ধেৰে জাতকেটা পাইছিলো, ভাবি চাৱা। পাছে ইচ্ছা থকা স্বত্বেও, ঘৰ চলা লৈ আৰু দ্বিতীয় মানুহ নোহোৱাত, তেতিয়া আন্দোলনত যোগ দিব নোৱাৰিলো। ইয়াৰ ছমাহমানৰ পাছত, মহাত্মা গান্ধিয়ে অসম ভ্ৰমণ কৰিবলৈ আহি, তেতিয়াৰ শ্ৰীযুত (এতিয়াৰ, বাৰ্ছাগাৰ) বৰাৰ ঘৰত আলহী হলহি, আৰু মহাত্মাৰ আগমনত বৰাই সকলো বিলাতী কাপোৰ জুইত দাহ কৰি আনকো সেই কামলৈ উদগালে। মহাত্মাৰ বক্তৃতা শুনি নগৰৰ আৰু গাৱঁৰ প্ৰায় এহেজাৰমান ডেকা মানুহ ভলণ্টিয়াৰ হল। মযো চাকৰি এৰি তেওঁবিলাকৰ লগৰে এজন ভলণ্টিয়াৰ হৈ শ্ৰীযুত বৰাক আমাৰ অধিপতি ('কেপ্টেইন্') পাতি লৈ, মহাত্মাৰ ইচ্ছামতে আমি গাৱেঁ গাৱেঁ অসহযোগৰ কাম কৰিবলৈ ধৰিলো। লগে লগে অসহযোগলৈ বুলি, গাৱঁৰ মানুহবোৰৰ পৰা ৩০।৪০ হাজাৰমান অলঙ্কাৰ-পাতি সহ টকা তোলা হল। এইদৰে তিনিমাহমান কাম চলোতেই চৰকাৰে ভলণ্টিয়াৰবিলাকক ধৰি নি নি জেলত সুমুৱালেহি। মাত্ৰ আমাৰ দলৰ ভিতৰত শ্ৰীযুত বৰা হে কিয় এটা পাকত জেললৈ নগৈকে ৰল।

জেলৰ পৰা ওলাই দেখো দেশত অসহযোগ আন্দোলন বহুতো শাম কাটিছে। তেতিয়া আমি দহজনমানে বৰা ডাঙৰীয়াক কলো ;—"আমি এতিয়া ওলাই আহিছো, আকৌ কাম কৰো থকক।" তেতিয়া বৰাই একেআষাৰেই উত্তৰ দিলে—"দেশৰ কাম কৰি বহুতো ক্ষতি কৰিলো। এতিয়া ৰাইজে আন্দোলনৰ অৰ্থ বেছ বুজিলে ; এতিয়া সকলোৱে নিজে নিজে কাম কৰিলেই হয়। আগৰ দৰে এতিয়া গাৱেঁ গাৱেঁ ফুৰিব নেলাগে। তোমালোকে এতিয়া নিজে নিজে সূতা কাটি তাঁত বোৱাইক" এইবুলি বৰা ডাঙৰীয়া ভিতৰলৈ সোমাই গল। অলপ পাছতে,

(২)

সেইদিনা দেওবাৰ—ওপৰীয়া জগত আহি মোৰ ঘৰত হাজিৰ। ইমানদিন মোৰ এই অন্তৰঙ্গ বন্ধুজনৰ বিষয়ে যদিও মোৰ স্মৰণেই নাছিল, কিন্তু চুটি চুলি দীঘল ডাঢ়ি, এলেক্সৰা কাপোৰ-কানিৰে বন্ধুক দেখা মাত্ৰকে চিনি পাই লৰালৰিকৈ আলো-আথউ কৰি বহুৱালোহি।

সুধিলো,—জগত ! "ইমান দিনৰ মূৰত আজি ক'ৰ পৰা ওলালাহি, ভাই !"

শৰতে মাথোন মিচিককৈ হাঁহি উত্তৰ দিলে,—"এই মাত্ৰ তোমালোকৰ জেলৰপৰা ওলাই আহিছো।"

(৩)

চাহ-জলপান খাই আবেলি জগতক সুধিলো,—"বাৰু তুমি না এই মহাত্মাৰ আশ্ৰমলৈ কিয় আহিবলগীয়া হৈছিল,—কোৱাচোন। তুমিতো নগাৱঁৰ কাছাৰিত কাম কৰিছিলা ? কামনো এৰিলা কেতিয়া ?"

শৰতে খেল-খেলকৈ হাঁহি এটা মাৰি মোক কবলৈ ধৰিলে,—"আমনি নেলাগে যদি শুনা বাৰু ; কথা হলে এখন ৰামায়ণেই। তুমিতো জানাই, দেউতাই মোক কাছাৰীত সুমুৱাই দিলে ; তেতিয়াৰ পৰা কাছাৰিতেই আছিলো। কিন্তু নাম নিদিয়াকৈ মই সেই তাহানিৰ দৰেই খবৰকাকতত প্ৰবন্ধ লিখিয়ে আছিলো। এবাৰ তোমালোকৰ পুলিছৰ বিৰুদ্ধে লিখোতে,

শ্ৰীযুত বৰা, মিঃ বৰা হৈ হাততে "হেট"টো লৈ ওলাই আহিল।

ততালিকে মই সুধিলো—"পোছাক দেখোন এইটো কৰিলে ?" বৰাই হাঁহি হাঁহি উত্তৰ দিলে—"এইটো পোছাক নহলে বাগিচাৰ কুলিবপৰা কাম লব নোৱাৰি হৈ। ইয়াত কুৰোতে কিন্তু খাদৰৰ কাপোৰকে পিন্ধি কুৰো।" তেতিয়া কলো, "আমাৰ কণ্ডৰ টকাকে দিয়ক, আমি তাৰেই কপাহ কিনি গাৱঁত সূতা কাটিবলৈ ধৰোগৈ। বৰাই মুখখন আঁ কৰি মেলি উত্তৰ দিলে—"পুঁজিৰ টকা এক পইচাও নাই। পুলিছে ঘৰ কোৰোক কৰিব খোজোতে টকা আৰু কাগজ-পত্ৰবিলাক মানুহৰ ঘৰে ঘৰে থোৱাটো তোমালোকেই কব পাৰা দেখোন ! তোমালোকৰ ফাটেক হোৱাৰ পাছত, ভলণ্টিয়াৰবিলাকে কিছু টকা আনি খৰচ কৰিলেহি ; বাকী টকা আৰু পোৱা নহল। বাৰু, তোমালোক যাবা ; এতিয়া মোৰ মটৰ ওলাল, মই যাওঁ এতিয়া। গুড্ নাইট !"

তাৰপৰা আহি কি কৰো বুলি কিছুদিন ভাবিলো। আৰুবেলি মৰাপাটৰ খেতি কৰিম বুলি এডোখৰ মাটি লগাই ললোগৈ। মোৰ পামৰ ওচৰত এখন অসমীয়া সৰু গাওঁ আছিল। তাৰপৰা চমাইলমান দূৰৈত দহঘৰমান মৈমনসিঙীয়া আছিল। এই অসমীয়া গাৱঁৰ মানুহেই মোৰ পামত কাম কৰিছিল।

সেইদিনা আহাৰ মাহৰ মঙ্গলবাৰ আছিল। সন্ধিয়া লগা সময়ত মোৰ হালোৱাটোৱে চিঞৰি-বাখৰি কান্দ-কাটি মোক কলেহি,—তাৰ ভনীয়েকক এই অলপৰ আগতে দুটা মৈমনসিঙীয়াই জকাই খোৰাৰপৰা ধৰি নিলে। ছোৱালী একৰাবলৈ গাৱঁৰ মানুহবোৰ খেদি গৈ সিহঁতৰ ঘৰ পোৱাত মৈমনসিঙীয়াই, চুৰা-চৰিয়া গাত ঢালিবলৈ খদি আহিল, আৰু জাত যাব বুলি আমাৰ আটাইবোৰ মানুহ পলাই পত্ৰং দিলে।

তাৰ কথা শুনি হঠাতে মোৰ খঙ মূৰত উঠিলগৈ,—"উস্ আমাৰ দেশত আমাৰে ছোৱালী বিদেশী চপনীয়া ওটাই ধৰি নিয়ে, অথচ জাত যাব বুলি ছোৱালী এৰি গুচ আহে ! এই অপমান অকল ছোৱালীৰ নে, নাই আমাৰ গোটেই দেশৰ আৰু জাতিৰ !" —ততালিকে সিহঁতৰ গাৱঁলৈ গৈ, প্ৰত্যেক মটা মানুহকে গোসাইশপত দি মাতিলো যে ছোৱালী একবাই আনিবই লাগিব ; জাত গ'লে মই সকলোকে জাতত তুলি দিম। মোকৰ্দ্দমা লাগিলে সকলো দোষ মই লম।

মোৰ গোসাঁইশপত শুনি মটা মানুহবোৰ গিৰজনি মাৰি হাতে হাতে টোকোন লৈ ওলাই আহিল। ততালিকে দহঘৰ মৈমনসিঙীয়াক পিতি তাও কৰি ছোৱালী কাঢ়ি অনা হ'ল।

দহদিনমানৰ পাছত পুলিছে আমাৰ আটাইবিলাককে হাত কেৰেয়া মাৰি নিলেহি। মোকৰ্দ্দমা হল। মোকৰ্দ্দমাত সকলো সত্য কথা কৈ মোৰ নিজৰ ওপৰত সকলো দোষ গা পাতি ল'লো। বিচাৰকে সকলোকে খালাছ দি, মোক ন মাহলৈ আৰু গাৱঁৰ পাচোটা ডেকা লৰাক ছমাহ-ছমাহলৈ মিয়াদ দিলে। তেতিয়া ডেকা লৰাকেটাই বৰকৈ কান্দিবলৈ ধৰাত মই মাথোন কলো,—"তহঁত চুৰ কৰি ফাটেক খোৱা নাই। নিজৰ দেশৰ আৰু জাতিৰ মানৰক্ষা কৰি, ছোৱালী-চোৰ মৈমনসিঙীয়াক শিক্ষা দিয়া হল। সিহঁতে বুজক, অসমীয়া ছোৱালীত হাত দিলে সিহঁতৰ প্ৰাণলৈ টনাটনি। তেতিয়া আৰু সিহঁতে এনে দদ্‌কাম কৰিবলৈ সাহ কৰিব নোৱাৰি। এইবাৰে আমি পাঁচোটা বা ছটাই মিয়াদ খোৱাটো গৌৰৱৰ কথাহে, অপমানৰ কথা নহয় • • •।

সেই ফাটেকতে বহলি হৈ তোমালোকৰ জিলাত আছিলোহি। আজি খালাছ পাইছো।—এতিয়া শুনিলা ?"

শ্ৰীনকুলচন্দ্ৰ ভুঞা

শেষ সম্ভিধান

মাগিছো বিদায় সখা! দিয়া সম্ভিধান।
আজি কি নীৰৱ সুৰে
প্ৰাণ মতলীয়া কৰে!
আপোন পাহৰি আজি আপোনাতে ভুল;
নজনা বিৰহে আজি পৰাণ আকুল।
দিয়ানেকি দয়া কৰি শেষ প্ৰতিদান?

আজি কি প্ৰাণত খেলে নৱ অভিনয়!
চিৰপৰিচিত তুমি মোৰ,
হিয়া মোৰ তোমাৰেই পূৰ;
তেওঁ যেন তুমি আজি নিচিনা নজনা,
মধুৰ সুভাষ যেন ধাৰকৰি অনা!
ৰাগিণী হিয়াৰ যেন সব পালে লয়।

আজি কি ফলিত কোনো দৈৱ-অভিশাপ!
উন্নত নয়ন যুৰি
অধোমুখে গল পৰি,
ৰাবকো নোৱাৰা হ'লা চাব মোৰফালে;
চকুৰ পলক আজি কোনে হৰি নিলে?
অন্তৰত আজি তব বিষাদৰ চাপ।

আজি কি বিজুলী খেলে অন্তৰত মোৰ!
কিঞ্চিতো কি তুমি সখা,
হিয়াত পাইছা দেখা
অন্তৰত বাজে কেনে বিৰহ-ৰাগিণী?
শুনিছে পৰাণে আজি কি বিচ্ছেদ-বাণী!
কিহৰ ভাৱত আজি মন ভৰপূৰ?

কি বুজিবা তুমি মোৰ দুসহ বেদনা!
ভাষাৰে ওপচা হিয়া—
তাতো ভাষা নাইকিয়া;
কব যে নোৱাৰো আজি একাষাৰো কথা,
ক'ম বুলি কোৱা কথা অমৃতেৰে গঁথা।
কোন অশৰীৰী আহি দিয়ে ই যাতনা?

বৰ্ণাম তথাপি আজি আধাফুটা সুৰে,
যদিও অপূৰ্ণ হব,
নোৱাৰিম ভাঙি কব;
তথাপি জনাম আজি মোৰ সম্ভিধান—
"অন্তৰত তুমি সখা পাইছিলা স্থান";
সেইহে পৰাণ আজি বিচ্ছেদত পোৰে।

তোমাৰ অজ্ঞাতে সখী ছবিটি তোমাৰ
চুৰ কৰি অন্তৰত
পূজা দিছো অবিৰত;
কবলো নোৱাৰো কিয় তোমাক বাঢ়িলো,
চুৰ কৰি ছবিখনি প্ৰাণত ৰাখিলো,
তোমাৰ পূজাকে কিয় কৰি ললো সাৰ!

আজি মই নিৰাশাৰ সপোন-ৰাজ্যত:
তোমাৰ কথাকে ভাবি
তোমাৰে আঁকিছো ছবি;
তোমাৰ ৰূপকে আজি স্মৰো অনুক্ষণ,
কেৱল তোমাৰে ভাবে চঞ্চলিত মন।
ভাবিছো কি হ'ব মোৰ বিদায়ৰ শেষত!

সোধো সখা বিদায়ৰ শেষ মুহূৰ্ত্তত;—
তোমাৰ বোলে মোৰে দৰে
হিয়া বিয়াকুল কৰে,
তুমুল সংগ্ৰাম কৰি হিয়াৰ মাজত
খউকি-বাৰউ কৰে নজনা সুৰত;
কান্দেনে তোমাৰো প্ৰাণ মোৰ বিচ্ছেদত?

দিয়া সখা দিয়া মোক শেষ সম্ভিধান—
অথবা বেদনা জ্বলে
মোৰ দৰশন পালে,
সেইহে নিমাত হ'লা দেখি সমুখত?
থকত উপচি পৰা নীৰ নয়নত
দেখা বুলি সযতনে মুদিলা নয়ন!

যদি সখা সঁচা হয় মোৰ অনুমান,
কৰিছো কাৰউ হেৰা,
সন্দেহ আঁতৰ কৰা;
ভাঙি কৈ দিয়া মোক অৱহেলি ভয়,
শেষ মুহূৰ্ত্তত মই কৰো অনুনয়;
ভাগি যক অন্তৰৰ সুনিদ্ৰা মহান।

নাপাবা জানিলি সখা আৰু জীৱনত;
নীৰৱে থাকিম সহি
নীৰৱে থাকিম ৰহি;
অজ্ঞাতে কৰিম পূজা তোমাৰ ছবিটি,
যত দিন প্ৰাণে মোৰ নেপাহৰে স্মৃতি;
লোৱা মাথোঁ সখা মই ধৰো চৰণত।

যদিহে মোৰেই দৰে তুমিও আকুল,
যদিহে তোমাৰো হিয়া
একেদৰে মতলীয়া,
পালা আজি তুমি সখা মোৰেই অৱস্থা,
—হিয়াৰ ৰাগিণী আজি একে সুৰে গঁথা;
ভাঙা তেন্তে কই মোৰ ভুল।

আহাঁ তেন্তে হেপাহেৰে কৰো আলিঙ্গন,
পৰাণ আবেগে ভৰি
ডিঙিত সাৱটি ধৰি
আদান-প্ৰদান কৰো হিয়াৰ ৰাগিণী;
সি বাৰ্ত্তা বিয়পি যাওক দিগন্ত জিনি।
হ'ক দুজনৰে আজি মৰণ-মিলন।

আজি এই বিদায়ৰ শেষ সময়ত,
প্ৰণয় স্থাপিত হ'ক
বিষাদ আঁতৰি যাক
গাওঁ দুয়োজনে আহাঁ মিলন-ৰাগিণী;
বিশ্বত বিয়পি যাক সি সুৰৰ ধ্বনি।
হওক মুগধ বিশ্ব নৱ প্ৰণয়ত।

আজি দিয়া সখা দিয়া মাথোঁ শেষ সম্ভিধান।
নীৰৱে থাকিম সহি
যতেক বেদনা সহি,
অতুল সম্পত্তি বুলি স্মৃতি চেনেহৰ;
তোমাৰেই দান বুলি অতি মৰমৰ
দিয়া মাথোঁ দয়া কৰি শেষ প্ৰতিদান।

শ্ৰীকেত্ৰধৰ শইকীয়া

কাঁহুদী আৰু খাবলি

মহাত্মা গান্ধিয়ে প্ৰচাৰ কৰা নন্‌কোঅপৰেশ্যন হেনো মৰিল। হেনো বুলিছো এইদেখি যে কোন মৰিল তাৰ ঠিকনা নকৰিলেই এই বাউচি। আমি কওঁ নন্‌ভায়লেণ্ট নন্‌কোঅপৰেশ্যন হলে মৰা নাই; কাৰণ সি মৰিব নোৱাৰে, অমৰ। ভৰি পিছলা অযোগ্য সত্যত্যাগী নন্‌কোঅপৰেটৰ মৰিব হয়; কিন্তু সত্য মৰে কেনেকৈ? ধৰ্ম্মভ্ৰষ্টৰ বিনাশ হব পাৰে; কিন্তু ধৰ্ম্ম বিনাশ কত? নন্‌কোঅপৰেশ্যন কি বস্তু, তাৰ প্ৰকৃত মৰ্ম্ম কি, সেইটো বুজাৰ বা বুজিবৰ ক্ষমতা নথকাসকলৰ আৰু নন্‌কোঅপৰেশ্যন ব্ৰত পালিব নোৱাৰাৰ মুখৰ হে এই বাউচি। ইতি পিণ্ডিতাৰ্থ।

ৰাজনীতি-ক্ষেত্ৰত কাৰ্য্যসিদ্ধিৰ নিমিত্তে নন্‌কোঅপৰেশ্যন অৰ্থাৎ অসহযোগ লাগতিয়াল। কিন্তু আচলতে এই লাগতিয়াল যাইটো লাগতিয়ালৰ কণ্ডৱা-লিকুচোৱে। যাই বস্তুটো হৈছে মনুষ্যত্ব হেৰুৱাই অধোগতি প্ৰাপ্ত হোৱা জাতিক মনুষ্যত্ব প্ৰদান কৰি ওপৰলৈ তোলা কাৰ্য্য। শাসনকৰ্ত্তাসকলৰ শাসন-যন্ত্ৰ বিনাশেই নন্‌কোঅপৰেশ্যনৰ যাই উদ্দেশ্য নহয়, বলহীন আত্মাক বলৱন্ত কৰি থিয় কৰাটোহে যাই উদ্দেশ্য। লুকাই জঁয় পৰি থকা আত্ম-ক্ষমতাক টানি উলিয়াই নিজৰ ভৰিৰ ওপৰত থিয় কৰাই মুক্ত আকাশৰ তলত অবাধ মুক্তি লাভ কৰাই তাৰ প্ৰধান

কাৰ্য্য। তাৰ শিক্ষা যাইকৈ এইকেইটা— আহাৰ, বিহাৰ, বসন, ভূষণত সৰলতা ; চিন্তা, বাক্য মনত অকাপট্য অৰ্থাৎ এহাতুধীয়া ভাব ; পৰমত সহিষ্ণুতা আৰু পৰমতৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধা ; দুখ-কষ্ট অকাতৰে সহিব পৰা ক্ষমতাৰ বিকাশ ; সত্যৰ প্ৰতি একনিষ্ঠতা ; সৰ্ব্বসাধাৰণৰ প্ৰতি যাইকৈ দীন-দুখী দৰিদ্ৰৰ প্ৰতি, অকল মুখেৰেই নহয়, কাৰ্য্যেৰে সৰ্ব্বতোভাৱে সহানুভূতি, আনৰ প্ৰতি ব্যৱহাৰত, আনকি, মনতো অহিংসাৰ ভাৱ আৰু আচৰণ, ইত্যাদি। এই নন্‌কোঅপৰেশ্যন অতি ওখ, অতি মহান্। এনে ওখ আৰু মহান অৱস্থা লভিবৰ উপায় আৰু ব্যৱস্থা, মহাত্মা গান্ধিৰ নন্‌কোঅপাৰেশ্যন দেশৰ সৰহভাগ মানুহ এই শিক্ষাত দীক্ষিত হলে দেশৰ দাসত্ব-শৃঙ্খল আপোনা-আপুনি গুলকি পৰিব ; আৰু সেই মুক্তি সেই স্বৰাজ্য চিৰস্থায়ী হব। এই ব্যৱস্থা সাৰ্ব্বজনীন অৰ্থাৎ জগতৰ সকলো মানুহৰ নিমিত্তে। বৰ্ত্তমান য়ুৰোপীয় জাতিসকলৰো স্বাধীনতা প্ৰকৃত স্বাধীনতা নহয়। নিৰায়ৰই মুঠি দুখীয়া আৰু দুৰ্ব্বলৰ প্ৰতি অত্যাচাৰৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত এমুঠি ধনী আৰু প্ৰবলৰ "স্বাধীনতা"ক স্বাধীনতা বুলিব নোৱাৰি। সেইটো স্বাধীনতাৰ নামত চলা ভীষণ অধীনতা মাত্ৰ, সভ্যতাৰ নামত চলা বীভৎস অসভ্যতা মাথোন। প্ৰবল জাতিয়ে ধন, দেশ, ৰাজ্য আৰু ক্ষমতাৰ লোভত দুৰ্ব্বল দেশ আৰু জাতিক গৰাহ মৰাটো এই বিকৃত "স্বাধীনতাৰ" আৰু এটা লক্ষণ। এনে "স্বাধীনতা"ত ঈশ্বৰৰ ৰাজ্যত শান্তি থাকিব নোৱাৰে। চিৰকাল অন্যায় অত্যাচাৰৰ সোঁত পৃথিবীত প্ৰবলভাৱে বলি থকাৰ দিহাই এনে স্বাধীনতাৰ ফল। মহাত্মাৰ ব্যৱস্থা সেইদেখি সাৰ্ব্বজনীন ব্যৱস্থা ; সমস্ত পৃথিবীৰ নিমিত্তে কল্যাণকৰ ব্যৱস্থা ; আৰু সেই বাবেই এই কথাৰ আচল মৰ্ম্ম বুজোতাসকলে মহাত্মাক বৰ্ত্তমান কালত জগতত সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ মহৎ ব্যক্তি বোলে।

* * *

হব পাৰে মহাত্মাৰ ব্যৱস্থামতে আমাৰ মানুহ নচলিল ; খিতাপধাৰীসকলে খিতাপ নেৰিলে ; উকিল বেৰিষ্টৰসকলে ওকালতী বেৰিষ্টৰি নেৰিলে ;—কিছুমানে এৰি আকৌ ধৰিলে ; স্কুল-কলেজৰ ছাত্ৰৰে স্কুল-কলেজ নেৰিলে, বা এৰি পুনৰ ধৰিলে ; খদ্দৰ পিন্ধোতাই খদ্দৰ এৰি আকৌ বিদেশী মিহি কাপোৰেৰে গা বিভূষিত কৰিলে ; কিন্তু এনে কথা কোনোবাই বুকুত হাত দি কব পাৰিব নে, যে আজিৰ সেই উকিল, বেৰিষ্টৰ, ছাত্ৰৰ মনৰ গতি মহাত্মাৰ প্ৰচাৰিত নন্‌কোঅপৰেশ্যনৰ আগৰ কালৰ দৰেই আছে? নন্‌কোঅপৰেশ্যন নৈৰ "শান্ত, চিদানন্দ, শুদ্ধ, অনন্ত মহিমান্বিত নিৰ্ম্মল তৰঙ্গচয়হীন" জলত "স্নান পান আৰু আচমন কৰি" মুক্তিৰ মধুৰ বতাহৰ কালে আজি তেওঁলোকৰ মনৰ ধাউতি আৰু গতি হোৱা নাইনে? আগেয়ে যেনেকৈ তেওঁলোকে বিদেশী কাপোৰ বিদেশী হেট্ কোট টাই পিন্ধি নিজক গৌৰৱান্বিত বিবেচনা কৰি আত্মপ্ৰসাদ লাভ কৰিছিল, আজি তেনেকুৱা আত্মপ্ৰসাদ তেওঁলোকে মনৰ অন্তৰতম প্ৰদেশত লাভ কৰেনে? আমি নদি কম, কেতিয়াও কেতিয়াও নকৰে। নন্‌কোঅপৰেশ্যনৰ গুৰুভাৰ তেওঁলোকে বব নোৱাৰি হুবিল হয়, কিন্তু সেইটো তেওঁলোকৰ দুৰ্ব্বলতা মাথোন, নন্‌কোঅপৰেশ্যনৰ দোষ নহয়। প্ৰকৃত মূল্য দি তেওঁলোকে স্বাধীনতা কিনিব নোৱাৰিলে, এই মাথোন ; কিন্তু স্বাধীনতাৰ কহিনুৰ নন্‌কোঅপৰেশ্যনৰ দেচ আগেয়ে যি আছিল, এতিয়াও সেয়ে আছে। প্ৰথমতে সৰবাই থিয় দিবলৈ চেষ্টা কৰি অনেকবাৰ পৰাৰ দৰে এইটোও এটা পৰা মাথোন ; এবাৰ পৰোতে ভয় খাই হায়ও বিও কৰাটো ঠিক কথা নহয়। বোলো এৰি দিয়া, আকৌ পৰিবলৈ এৰি দিয়া ; ভয় নাই, এদিন এই লৰা থিয় হবই, আৰু তাৰ পিছত এই লৰাই লৰি ধমদমাই ভূমি কঁপাই ফুৰিবই নিশ্চয়।

* ※ *

আমাৰ দুৰ্ব্বলতাই যে বিদেশী শাসন-যন্ত্ৰৰ বল এইটো বুজা টান কথা নহয়। আমাৰ এই দুৰ্ব্বলতা গুচিলেই আমাৰ স্বৰাজলাভ। কিন্তু বাহিৰৰ ঢোকা-ভেজাৰে নহয়, নিজৰ ভিতৰৰ প্ৰদীপ্ত শক্তিৰে এই দুৰ্ব্বলতা বিনাশ কৰিব লাগিব, তেহে প্ৰকৃত মুক্তি। মহাত্মাৰ দৰৱৰ ব্যৱস্থাপত্ৰৰ উদ্দেশ্যই এই। শোবেধৰা ৰোগীয়ে শোৰৰ দৰৱ খাব নোখোজে ; খুৱাবলৈ গলে দৰৱ আৰু দৰৱদিওতা বেজক কোনো কামৰ নহয় বুলি গালি পাৰি উৰাই দিয়ে ; আমাৰো এতিয়া সেয়ে হৈছে। যাইকৈ যিকেইটা অপথ্য বস্তুৱে আমাক শোৱা-সেৱেলুৱা কৰিছে, সেই পাঁচোটা অপথ্য বস্তুকে তেওঁ আমাৰ মুখৰ আগৰপৰা আঁতৰাবলৈ কৈছিল ; কিন্তু আমি নুশুনিলো, কাৰণ আমি শোৰ-কগীয়া যে ; আমি চুৰকৈ বা দন্দ-হাই কৰি বা কান্দি-কাটি তেতেলিটেঙা, পকাথৰিচা আৰু পঁইতাভাত খমেই ; কাৰণ সম্প্ৰতি যে সি বৰ কাচক।

* * *

নন্‌কোঅপৰেশ্যনে নিজৰ দেশক ভাল পাবলৈ শিকায়, কিন্তু লোকক অৰ্থাৎ বিদেশীক ঘিণ কৰিবলৈ নহয়। মুক্তি বৰ পবিত্ৰ বস্তু, হিংসা, দ্বেষ, আৰু ঘৃণাৰ কড়িৰে সেই বস্তু কিনিবলৈ পোৱা নাযায়। আনন্দ-বজাৰত মুক্তি-মহাপ্ৰসাদ আছে, ভক্তি, প্ৰেম, অহিংসা, স্বাৰ্থত্যাগ আৰু পৰ-সেৱাৰ বিত দিহে তাক কিনি অমৰ হৈ মুক্তি-সুখ লভিব পাৰি।

* * *

অহিংসা (nonviolence) দুৰ্ব্বল কাপুৰুষৰ গা ঢকা ঢাল (shield) নহয়, সি অন্যায়-অত্যাচাৰৰ বিৰুদ্ধে সবলৰ ন্যায় আৰু সত্যৰ বলেৰে বলীয়ান প্ৰবল প্ৰতিৰোধ। ঢকাৰে ঢকা খুটোৱা, চৰেৰে চৰৰ গুটনি দিয়া, গোৰেৰে গোৰৰ ধাৰ মৰাতকৈ ই অনেক ওখ খাপৰ বস্তু। এনেবোৰ গুটনিৰ ওপৰত উঠি মূৰ ডাঙ্গি বুকু ফিন্দাই থিয় হব পৰাটোহে পূৰ্ণৰূপে বিকসিত মনুষ্যত্বৰ কাম। আৰু চোৱা, মহাত্মাৰ এই ব্যৱস্থা অসাধ্য সাধনো নহয়। পঞ্জাবৰ সাহিয়াল অকালীসকলৰ কালে চোৱা, তেওঁলোকে এই শিক্ষা কাৰ্য্যত পৰিণত কৰি সকলোকে দেখুৱালে। ৰক্তপাত কৰি মুক্তিলাভ, প্ৰকৃত মুক্তিলাভ নহয় ; সি খোহামৰা দুদিনীয়া বস্তু মাথোন।

* * *

পৰমুখাপেক্ষী নহৈ নিজে সূতা কাটি কাপোৰ বৈ কাপোৰ পিন্ধিবলৈ দেশৰ দুখীয়াক উদাহৰণেৰে দেখুৱাই আৰু কাৰ্য্যেৰে শিকাই দাসত্বৰ পাশ-ডৰী কটোৱাৰ ব্যৱস্থা যে কি উত্তম, তাক নুবুজা লোক খুব কম। এতেকে এই বিষয়ে বাহুল্যকৈ কোৱাৰ সকাম নেদেখো।

[illegible] অপৰিবৰ্তনীয় সমাজ বোলে

আনপিনে তিনি চাৰি বছৰৰ আগেয়ে খাদৰৰ বেছি প্ৰচলনত বিলাতী তাঁতীসকলৰ (সি সকলেই বিলাতী গৱৰ্ণমেণ্টৰ ধৰণী) আতঙ্ক উপস্থিত যে হৈছিল, সেয়ে ৰাজনৈতিক তাপমান যন্ত্ৰৰ চিন ; আৰু সেয়েই প্ৰমাণ কৰে যে এই ব্যৱস্থা সেই হিচাপেও কেনে কাৰ্য্যকৰী।

* * *

("পত্ৰিকা"ই দেখুৱাইছে, পৃথিৱীৰ ভিতৰত ভাৰতৰ অৱস্থা ক'ত।

এশৰ ভিতৰত	ইংলণ্ডত	লেখা-পঢ়া জনা	৯৩.৫
,,	জাপানত	,	৯৭'৮
,,	আমেৰিকাৰ যুক্তৰাজ্যত	,,	৯৫'৪
,,	ভাৰতবৰ্ষত	,,	৫'২
এহেজাৰৰ ভিতৰত	ইংলণ্ডত	জন্ম	২৯'২
,,	আমেৰিকাৰ যুক্তৰাজ্যত	,,	২২'৪
,,	জাপানত	,,	২৪'১
,,	ভাৰতত	,,	[illegible]
,,	ইংলণ্ডত	মৃত্যু	৯'৮
,,	আমেৰিকাৰ যুক্তৰাজ্যত	,,	৮'৮
,,	জাপানত	,,	১৫'৩
,,	ভাৰতত	,,	৩০'৫
,,	ইংলণ্ডত শৈশৱত	,,	৬৬.২
,,	আমেৰিকাৰ যুক্তৰাজ্যত	,,	৬৪
,,	জাপানত	,,	১০৫
,,	ভাৰতত	,,	২৭৫
;	ইংলণ্ডত	দীৰ্ঘজীৱন	৫০
,,	আমেৰিকাৰ যুক্তৰাজ্যত	,,	৫৬
,,	জাপানত	,,	৪৭
,,	ভাৰতত	,,	২২'৯
,,	ইংলণ্ডত প্ৰতিজনৰ	ধন	৩৫০০
,,	আমেৰিকাৰ যুক্তৰাজ্যত	,,	৮৬৪০
,,	জাপানত	,,	২৮৬০
,,	ভাৰতত	,,	২৫০
,,	ইংলণ্ডৰ প্ৰতিজনৰ	দৈনিক আয়	৬৸০
,,	আমেৰিকাৰ যুক্তৰাজ্যত	,,	১৪৷৷০

„	জাপানত	„	৪॥৶০
„	ভাৰতত	„	/৬

* * *

১ম বছৰৰ কাতিৰ "চেতনা"ই "বাঁহীৰ প্ৰতি কৃতজ্ঞতা প্ৰকাশ" বুলি এটা প্ৰবন্ধ উলিয়াইছে। প্ৰবন্ধটোৰ আমঠুটো কি ভূপতে তপতে আমি বুজিব নোৱাৰিলোঁ; কাৰণ লোকৰ কথাৰ, যাইকে ডাঠ বাকলিৰ ভিতৰত সুমাই থোৱা কথাৰ মৰ্ম্ম বুজাত আমাৰ সদায় পলম লাগে দেখিছোঁ।

চেতনাই চেতনাৰ প্ৰতি আমাৰ মনৰ ভাব আৰু ব্যৱহাৰৰ বিষয়ে কিবাকিবি কেইটাও থিৰ কৰিছে যেন দেখিছোঁ। চেতনাক আমি সদায় এখন ওপৰৰ আসমীয়া মাহেকীয়া কাকত বুলি ভাবি পঢ়ি আনন্দ পাই আহিছোঁ। অৱশ্যে হ'ব পাৰে, আমাৰ সেই ভাব বিটাংকৈ বাঁহীৰ পাতত লিখিলৈকে প্ৰকাশ হোৱা নাই। আমি কলিকতা এৰিবৰেপৰা বাঁহীৰ সম্পাদন কাৰ্য্যত আগৰদৰে মন দিব পৰা নাই। আমাৰ বন্ধু সুহৃদ আৰু হিতৈষী-সকলৰ যত্নত হে বাঁহীয়ে এতিয়ালৈকে নিজ গৌৰৱ ৰক্ষা কৰি আহিছে বুলিব লাগে। এনে স্থলত আমাৰ ত্ৰুটী (যদি হৈছে) চেতনাই মৰিষণ কৰাইছিলেতেনেই ভাল আছিল।

মুঠতে মাথোন ইয়াকে কওঁ যে চেতনাই আমাৰ বিষয়ে ভৱা কথা ঠিক নহয়। আজি আমাৰ নিজৰ ভুল বৰতে বেজাৰ লাগিছে, যে আমি এই বেলি ভাটীদিয়ালৈকে এনে কিবা অসাধু শাক অসতৰ্কভাৱে চলিছোঁ, যে ৰায়চৌধুৰী ডাঙৰীয়াৰ লোকতৰ শ্ৰদ্ধা-মৰম তো উদ্ৰেক কৰিবপৰা নায়েই, বৰং অজ্ঞাতসাৰে তেওঁলোকক মনকষ্টহে দিছোঁ!

যিটো প্ৰবন্ধ চেতনাত ওলোৱাৰ পিছতো বাঁহীত ওলোৱাৰ কথা চেতনাই কৈছে তাৰ উত্তৰত কওঁ— ভাদ্ৰ মাহৰ চেতনা ওলাইছে কাতি মাহত, আৰু যেতিয়া সেই সংখ্যা চেতনা আমাৰ চকুত পৰিছে তাৰ আগতে আমাৰ কাতিৰ সংখ্যা 'বাঁহী'ৰ কাম সকলো থিনি শেষ হৈ গৈছে। লিখকে দুই ঠাইতে একেটা প্ৰবন্ধকে এইদৰে নিদিয়া হলে এনে হবলৈ নাপায়।)

শ্ৰীলক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা

প্ৰেমিক সন্ন্যাসী

২৭

ব্ৰাদাৰ ক্লেমেণ্ট

এদিন গধূলি কেথেৰিণে ঈশ্বৰ-নিৰ্ব্বৰক ধৰি ফুৰিছে। তেনেই শান্ত—অলপো চাঞ্চল্য নাই। আন নেলাগে, কথা এষাৰকে কব নোখোজে; সময় নাই। মাৰ্গেৰেটৰ এটি দেৱ-দূত সদৃশ লৰা উপজিছে—কেথেৰিণক পায় কোনে? তেওঁৰ চিন্তা এনে শুচি সাতখন যেন লাগিছে, সেই নিমিত্তে কেথেৰিণৰ গাত তত নাই।

মাৰ্গেৰেটে দেৱ-দূতওপম কেচুৱা জেৰাৰ্ডক চুমা দি চকুলো টুকি টুকি কৈছে, "আহা! প্ৰাণৰ জেৰাৰ্ড যদি এই সময়ত আগত থাকিলহেঁতেন! মোৰ সুখৰ দিনত তেওঁ আঁতৰত থকাত বেছ আক্ষেপ নাছিল, কিন্তু আজি এই সুখৰ ভাগ লবলৈকো যে তেওঁ নাই! প্ৰাণৰ প্ৰিয়তম জেৰাৰ্ড! জেৰাৰ্ড! আহা তুমি এবাৰ। জেৰাৰ্ড, জেৰাৰ্ড!" মাৰ্গেৰেটে কেচুৱাক আকোৱালি ধৰিব বুলি হাত দুখন মেলি দিলে, এনেতে কেথেৰিণ ভিতৰ সোমালহি। মাৰ্গেৰেটে উচপ খাই উঠি সুধিলে, "মাদাৰ, শুনিলানে?"

কেথেৰিণ আচৰিত। সুধিলে—'নাই, কি শুনিলা?'

'মই জেৰাৰ্ড, জেৰাৰ্ড বুলি চিঞৰিলো; কিন্তু এতিয়াই'—

'অৱশ্যে তোমাৰ চিঞৰ মই শুনিছো।'

'নহয় মাদাৰ, তেওঁ মোক এতিয়াই 'মাৰ্গেৰেট' বুলি উত্তৰ দিলে।'

'যা পোৱালি, কেনে কথা হব পাৰে জানো?

'নহয় মাদাৰ, মোৰ শপত; এই সোণমুৱা মুখখনি দেখিবলৈ নাপাম, মই সচাকৈয়ে শুনিছো—'মাৰ্গেৰেট'। কিন্তু ই সুখৰ সম্বোধন যেন মনত নালাগিল কিবা যেন বিপদত বা আকস্মিক ঘটনাত পৰি প্ৰিয় জেৰাৰ্ডে মোক মাতিছে?

দুয়ো নীৰৱ। সেই ৰাতিতে জেৰাৰ্ডে 'মাৰ্গেৰেট' বুলি টাইবৰৰ কঠাই পানীত বুৰ দিয়ে।

* * *

কিছুদিনৰ ৰাতিপুৱা জেৰাৰ্ড ডমিনিকান গিৰ্জ্জা এটাত অকলে পৰি আছে। কেৱল অলপ আঁতৰত এজন ভীমকায় ফ্ৰায়াৰে বাইবেলৰ মহামন্ত্ৰ জপি বহি আছে। জেৰাৰ্ডে একোবাৰ তেওঁৰ ফালে চকু মেলি চায় আৰু কাণ পাতি কিবা শুনে; একেবাৰে ব চকুমুদি কিবা-কিবি ভাবে। ফ্ৰায়াৰজনে হঠাৎ উঠি কলে, "বেলি হল; পূজাৰ আৰতি কৰিবৰ সময় হৈছে। যাওঁহে এতিয়া।"

জেৰাৰ্ডে চকুখাই উঠি কলে—'ফাদাৰ জেৰোম! মোক অকলে এৰি কলৈ যায়? মোক ইয়ালৈ কোনে আনিলে?'

ফাদাৰ জেৰোমে উত্তৰ দিলে, "জেৰাৰ্ড, সকলো মহাপ্ৰভু যীশুৰ ইচ্ছা। তোমাকো তেৱেঁই ইয়ালৈ আনিছে। তুমি ঈশ্বৰৰ বস্তু অৱহেলা কৰি দলিয়াই পেলালা, কিন্তু ঈশ্বৰে ক্ষমা কৰি সেই ধন আকৌ তোমাকে অৰ্পিলে। মোৰ ভাবি চোৱা; তুমি সংসাৰৰ অনুপযুক্ত। এতিয়া সৰ্ব্বমন্দিৰ গিৰ্জ্জাইল মোৰা। গিৰ্জ্জাই জীৱৰ শান্তি। গিৰ্জ্জাই আত্মাৰ মুক্তি। শান্তি, শান্তি, শান্তি!"

ফাদাৰ জেৰোম ওলাই গল। জেৰাৰ্ডো সেই কিনে ভাবি ভাবি তন্দ্ৰাভিভূত হ'ল। কিছু সময়ৰ পাছত জেৰাৰ্ডে চকু মেলি দেখে যে এজন সাধাৰণ মানুহে তেওঁৰ সেৱা-শুশ্ৰূষা কৰিছে। মানুহজনে সুধিলে, 'গা এতিয়া কেনে পাইছে?'

'ভয়ানক দুৰ্ব্বল।' জেৰাৰ্ডে মানুহজনৰ ফালে ৰ লাগি চাবলৈ ধৰিলে। তেওঁ হাক সুধিলে, 'বন্ধু, তোমাক মই কৰবাত দেখা যেন পাওঁ!' মানুহজনে কলে, 'চিগনৰ জেৰাৰ্ড! টাইবৰৰ পাৰৰ কথা মনত পৰেনে? মইহে তোমাক ৰক্ষা কৰিছো।'

জেৰাৰ্ডে লাজতে তলমূৰ কৰিলে। পিছ মুহূৰ্ত্ততে থওত কৈ—'কি? এজন সামান্য নৰঘাতকৰ হাতত মোৰ জীৱন ৰক্ষা পৰিছে! তুমি কোন?'

'চিগনৰ জেৰাৰ্ড! ক্ষমা কৰিবা। তুমি যিজনী ৰোমান মহিলাক সাগৰৰপৰা উদ্ধাৰ কৰিছিলা, সেই টেৰেছাৰ মই গিৰিয়েক। তাই মোক তোমাৰ আৰু মাৰ্গেৰেটৰ সমস্ত কথা আদ্যি-পান্তি কৈছে। কিন্তু তুমিয়েই যে টেৰেছাৰ জীৱনদাতা, মাৰ্গেৰেটৰ প্ৰাণেশ্বৰ সেই সহৃদয় জেৰাৰ্ড, মই জনা নাছিলো—চিনা নাছিলো। তাতে আকৌ ৰাতিৰ কথা। তুমি যেতিয়া 'মাৰ্গেৰেট' বুলি চিঞৰ মাৰিলা, তেতিয়া মোৰ সপোন ভাগিল। মোৰ গা শিয়ঁৰি উঠিল। তুমিয়েই যে জেৰাৰ্ড, মোৰ আৰু বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল। তেতিয়া আৰু মোৰ গাত তত নোহোৱা হল; ময়ো লগে লগে জাপ দিলো।'

জেৰাৰ্ড—তাৰ পিছত?

'টাইবৰৰ অঠাই পানীত কষ্টেকৈ তয়াময়া যুঁজ কৰি কোনোমতে তোমাক পাৰত তুলিলো, কিন্তু তোমাৰ গাত তত নোহোৱা হৈছিল; পেট পানীৰে ওফন্দি উঠিছিল। কোনো উপায় নেদেখি ভাবিলো, এওঁক ঘৰলৈ নি যাওঁ; টেৰেছাই সেৱা-শুশ্ৰূষা কৰি ভাল কৰিব, আৰু শেষত চিনি পালে নথৈ আনন্দ লভিব। কিন্তু মোৰ সকলো চেষ্টা, সকলো কল্পনা, অথলে গল। বাটতে এজন ভীমকায় ফ্ৰায়াৰে লগ পাই কি হৈছিল, কি নহৈছিল, সুধি-পুছি সকলোখিনি আদ্যোপান্ত জানিলে। তেওঁ কলে— তেওঁ তোমাক চিনি পায়; তেওঁ হেনো তোমাৰ এজন বন্ধু। তেওঁ আকৌ কলে যে গেঁ তেওঁলোকৰ অতিথি-শালা আছে; তাত তোমাক ৰাখিবৰ বিশেষ সুবিধাও হব। সেইবাবে তোমাক এই অতিথিশালামত ৰখা হৈছে।'

কথা শেষ কৰি মাহুহজনে জেৰাৰ্ডৰ ফালে ৰ লাগি চাবলৈ ধৰিলে। কিন্তু জেৰাৰ্ডে কোনো উত্তৰ নিদিলে।

সি জেৰাৰ্ডৰ মনৰ ভাব বুজি কলে, "বিদায়, ছিগনৰ জেৰাৰ্ড! তুমি টোপনি যোৱা; মই এতিয়া যাওঁছো।"

মাহুহজন হাতত-সাৰে ভৰিত-সাৰে ওলাই গুচি গল।

জেৰাৰ্ডৰ মনত নানা ভাবৰ উদয় হল। তেওঁৰ মনত সংসাৰ অসাৰ যেন লাগিল। সেই সপোনৰ কথা মনত পৰিল, পৃথিবী অন্ধকাৰ যেন লাগিল। মাৰ্গেৰেটৰ প্ৰতি মৰম-ৰেখা লোপ পালে; ভাবিলে, 'এইবোৰ সমস্ত মায়াৰ বান্ধোন। ছিঃ ছিঃ।' আকৌ নিজে নিজে কৈ কৈ উঠিল, 'এজন নৰহত্যাকাৰীৰ হাতত মোৰ প্ৰাণ ৰক্ষা! ইও ঈশ্বৰৰ ইচ্ছা নহয় নে? আহা! গিৰ্জ্জাক মই অৱহেলা কৰিছো—সেইহে এই গতি! প্ৰায়শ্চিত্ত! বাক।'

জেৰাৰ্ডৰ নাম জপ কৰিম বুলি চেষ্টা কৰিলে, কিন্তু নোৱাৰিলে। নিজে নিজে আকৌ কবলৈ ধৰিলে,—'উঃ! নৰকতে ভল গলো। ঘোৰ পাপী মই! প্ৰভু, ক্ষমা কৰা—জ্ঞানহীন মূৰ্খজনক।"

জেৰাৰ্ডে ভাবনা-সাগৰত পৰি ককবক্ কৰিবলৈ ধৰিলে। এনে সময়তে গিৰ্জ্জাত পঞ্চম সুৰেৰে গোৱা সুমধুৰ সুললিত গীত এটি তেওঁৰ কাণত পৰিলহি। তেওঁ সেইপিনে কাণ পাতি একাগ্ৰচিতে গীত শুনিবলৈ ধৰিলে। জেৰাৰ্ড সেই গীত শুনি মুগ্ধ হল; শুই থাকিব নোৱাৰি উঠি বহিল, আৰু ওটামান বৰ ভাগৰৰ হুমুনিয়াহ কাঢ়ি নিজে নিজে কবলৈ ধৰিলে,—

"নহয়, আৰু সময় নাই। গিৰ্জ্জাই মোৰ শান্তি,—গিৰ্জ্জাই মোৰ মুক্তি!" এইবুলি কৈ তেওঁ হু হু কৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে—এনেতে ফাদাৰ এন্সেলেমে মাত দিলেহি—'জেৰাৰ্ড!'

জেৰাৰ্ডে চকু মেলি দেখে আগতে ফাদাৰ এন্সেলেম দণ্ডায়মান। আচৰিত! এন্সেলেমক দেখি তেওঁ ভৰিত সাবট মাৰি ধৰি কলে, "ওঁ ফাদাৰ, তুমিয়ে মোক আৰ্দ্ধা-গীত সিংহৰ হাতত হোৱা শৰীৰৰ ক্ষত-বিক্ষত আঘাতৰ পৰা মুক্ত কৰিছিলা। আজিও তুমি মোক অন্তৰৰ বেদনাৰপৰা মুক্ত কৰা।"

ফাদাৰ এন্সেলমে লাহেকৈ জেৰাৰ্ডৰ মূৰশিতানত বহি তেওঁক নানা শান্তিপূৰ্ণ কথাৰে সান্ত্বনা দিবলৈ ধৰিলে। অলপ পিছতে তেওঁ কলে, "বৎস, তাহা তোমাৰ কি কি পাপ-তাপ, দোষাদোষ আছে, সকলো মোৰ আগত বিবৰি কোৱা।"

জেৰাৰ্ডে খেদকৰি কৈ উঠিল, "ফাদাৰ, মই এই কাম অৰ্দ্ধাণীত অনায়াসে কৰিব পাৰিলোহেতেন; কিয়নো তেতিয়া মই একেবাৰেই নিৰ্দ্দোষী আছিলো। কিন্তু এতিয়া যে মই ঘোৰ পাপী, মাৰ উদ্ধাৰ নাই; মই কোনো দোষ স্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰো।"

এন্সেলেম—'নহয় বৎস, তুমি সকলো দায়-দোষ স্বীকাৰ কৰিবই লাগিব; নকৰিলে নিস্তাৰ নাই। বৎস, আমিওতো এসময়ত নানাৰকম দোষাদোষ, পাপাচৰণ কৰিছিলো! কিন্তু সকলো স্বীকাৰ কৰি প্ৰায়শ্চিত্ত হৈছো; সেই বাবে আজি এনেকুৱা দেখিছা।'

জেৰাৰ্ডে ফাদাৰৰ অমৃততুল্য কথাবোৰ শুনি তৎক্ষণাৎ তেওঁৰ ভৰিত দীঘল দি পৰিল, আৰু এটি-এটিকৈ সকলো দোষ, পাপ, যত যি কৰিছিল, আটাইবোৰ ভাঙি পাতি কলে আৰু দীঘল-দীঘলকৈ হুমুনিয়াহ কাঢ়িব ধৰিলে। ফাদাৰে কলে, "বাছা, তোমাৰ দোষ বহুত, লোভ-মোহো কম নহয়; ভয়নক। বাৰু, মই আমাৰ গুৰুজনক সুধি-পুছি তোমাৰ প্ৰায়শ্চিত্তৰ ব্যৱস্থা কৰিম।"

ফাদাৰ এন্সেলেম্ ওলাই গল। জেৰাৰ্ড তাতেই পৰি থাকিল। কিন্তু আচৰিত, অতি আচৰিত! জেৰাৰ্ড এতিয়া নিজে নিজে ঈশ-গীত গাব ধৰিলে; তেওঁ যিমানেই গীত গায় সিমানেই ইচ্ছা হয়, হেপাহ নপলায়। তেওঁ পাৰেমানে মনৰ হেপাহ পলুৱাই ঈশ্বৰৰ ওচৰত কৰযোৰে প্ৰাৰ্থনা জনালে।

জেৰাৰ্ডৰ প্ৰায়চিত্ত হল।

জেৰাৰ্ডে প্ৰথম সপ্তাহ কেৱল ঈশ্বৰ প্ৰাৰ্থনাতে কটালে। তাৰ কেদিনমান পিছতে তেওঁ এজন ছেণ্ট ডমিনিকান্ ফ্ৰায়াৰ হল। জেৰাৰ্ডৰ সেই দিনৰপৰা সংসাৰৰ সকলো সম্বন্ধ সকলো সোঁঠা আঁতৰ হল। সেই দিনৰপৰা তেওঁ জেৰাৰ্ড নাম এৰি "ব্ৰাদাৰ ক্লেমেণ্ট" নাম ললে।

(২৮)

যাজক

য়ুৰোপত ডমিনিকান্ আৰু ফ্ৰান্সিস্কান্ নামেৰে দুদল ধৰ্ম্ম-যাজক আছিল। এসময়ত ডমিনিকান্বোৰ সমগ্ৰ য়ুৰোপত বৰ প্ৰতাপশালী হৈ উঠিছিল। কিন্তু আজি কালি তেওঁলোকৰ সেই আধিপত্য নাই, ক্ৰমান্বয়ে লোপ পাব ধৰিছে। ফ্ৰান্সিস্কান্বোৰ তেওঁলোকৰ প্ৰধান শত্ৰু আছিল। লাহে লাহে ফ্ৰান্সিস্কান্বোৰে তেওঁলোকৰ আধিপত্য সমস্ত য়ুৰোপৰপৰা নিৰ্ম্মূল কৰিলে। এনেকি, ইংলণ্ডৰ নিচিনা এখন ধৰ্ম্মৰ প্ৰধান ক্ষেত্ৰতো তেওঁলোকৰ আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিলে। সেই নিমিত্তে বিদ্বান, জ্ঞানী, জনা-শুনা লোকসকলে যাতে ডমিনিকানবোৰৰ আধিপত্য পুনৰ স্থাপিত হয়, লুপ্তবস্তু যাতে পুনৰ উদ্ধাৰ হয়, তাৰ বাবে দেহোকেহে অশেষ যত্ন কৰিছিল। সেই উদ্দেশ্যে সৎচৰিত্ৰৰ মেধাবী ডেকাবোৰক ধৰ্ম্মযাজক হবৰ নিমিত্তে সৰুৰেপৰা শিক্ষা-দীক্ষা দিছিল।

জেৰাৰ্ডকো সৰুৰেপৰা তেওঁৰ গতি-মতি ভাল দেখি লৰ্ড, বেৰণ, প্ৰভৃতিয়ে ধৰ্ম্মযাজক স্বৰূপে পাবৰ নিমিত্তে চেষ্টা কৰিছিল। সেই উদ্দেশ্য সাধনাৰ্থেই মাৰ্গেৰেট ভান্ আইকৰ টাৰ্গোৰ নিচিনা সামান্য গাওঁ এখনত বসতি। সেই উদ্দেশ্যেই ৰটাৰ্ডমৰ যাজকবৰীয়ে জেৰাৰ্ডক অযাচিতভাৱে টাৰ্গোত প্ৰিষ্টহুড্ অৰ্থাৎ যাজকৰ পদ অৰ্পণ কৰে। কিন্তু জেৰাৰ্ডে মাজতে ভুল কৰিলে হয়, আকৌ ধৰা পৰিল। নিয়তিৰ ইচ্ছা কোনে খণ্ডাব পাৰে!

ব্ৰাদাৰ ক্লেমেণ্টৰ সকলো ভাষাতে ব্যুৎপত্তি আছিল; সেইনিমিত্তে ঠিক হল যে তেওঁ ৰোমকে কেন্দ্ৰ কৰি ইংলণ্ড আদি নানা ঠাই ঘূৰি ফুৰিব। ফাদাৰ জেৰোমে আপত্তি কৰি প্ৰধান যাজকক জনালে, "ক্লেমেণ্ট তেনেই সাংসাৰিক। তেওঁৰ মন-প্ৰাণ বিষয় অভিলাষেৰে পৰিপূৰ্ণ। তেওঁ এতিয়াও সংসাৰত্যাগ কৰিব পৰা হোৱা নাই। এতেকে কিছুদিন পৰীক্ষা কৰি চোৱা যাওক।"

কেইমাহমান পাছত ফাদাৰ এন্সেলেমে ফাদাৰ জেৰোমলৈ খবৰ পঠালে যে অতি সোনকালে ক্লেমেণ্টক লগত লৈ জেৰোম ইংলণ্ডলৈ যাব।

এই খবৰ ক্লেমেণ্টক জনোৱা হল। পিছদিনাখন দুয়ো ধৰ্ম্মযাজকৰূপে ইংলণ্ডলৈ বুলি ৰাওনা হল।

(২৯)

সুখে-দুখে

কেচুৱা জেৰাৰ্ডৰ বয়স এবছৰ। সি দিনে দিনে শশীকলা বঢ়াৰ দৰে বাঢ়িব ধৰিলে। জেৰাৰ্ডৰ দেৱদূত-তুল্য জোন যেন মুখখনি দেখি বন্ধু-বান্ধৱ, ওচৰ-চুবুৰীয়া সকলো বিমোহিত হল। কেথেৰিণৰ তো কথাই নাই—কেথেৰিণৰ আজিকালি হাঁহিভৰা মুখ। তেওঁ কেচুৱা জেৰাৰ্ডক কোলাত সুমাই লৈ চুমা খাই খাই ঘূৰি ফুৰে। নিজৰ গিৰিয়েক, লৰা-ছোৱালী, গৃহস্থালিৰ কথা পাহৰিছে।

টাৰ্গোৰপৰা বৰ জৰুৰি খবৰ আহিল—কেথেৰিণ অতি সোনকালে যাব লাগে। খবৰ শুনি কেথেৰিণৰ অন্তৰ ভাগি গল। কেনেকৈ এই সোণৰ জোন যেন মুখখন এৰি থৈ যায়, আৰু বা গৈ কেনেকৈ তেওঁ থাকিব—অন্তৰ যে দেই-পুৰি মৰিব! যি হওক, ভাবি-চিন্তি ঠিক কৰিলে, তেওঁ যেনে তেনে যাবই লাগিব, নগলে নহব। টাৰ্গোত পাপীষ্ঠ ছিব্ৰান্ত আৰু কেৰ্ণেলিছে হাই-কাজিয়া লগাইছে। সেই নিমিত্তে মাৰ্গেৰেটক ওচৰলৈ মাতি আনি সন্তানক কেনেকৈ তলি-তালি লালন-পালন কৰিব লাগে, কি হলে কি কৰিব লাগে, ইত্যাদি ইত্যাদি নানা ৰকম সদুপদেশ দি, কেচুৱা জেৰাৰ্ডক পাৰেমানে হেপাহ পলুৱাই চুমা খাই, ভাটী বেলা টাৰ্গোলৈ বুলি খোজ ললে।

কেথেৰিণ গুচি যোৱাৰ পিছত মাৰ্গেৰেটৰ কাম-কাজ দুগুণে বাঢ়িল। যেতিয়া কেথেৰিণ আছিল, তেতিয়া তেওঁ কেচুৱা জেৰাৰ্ডৰ কোনো খবৰ নলৈছিল; গতিকে ঘৰৰ সকলো কাম-কাজ শেষ কৰি, তদুপৰি সমস্ত পৰিয়ালৰ জীবিকাৰ্থে, ধুবুনীৰ কাম কৰিব লাগিছিল। কিন্তু এতিয়া সেই সুবিধা গুচিল; কেচুৱা জেৰাৰ্ডক ধৰত ৰখাই এটা প্ৰধান কাম হৈ উঠিল। কেতিয়াবা বুঢ়া পিটাৰৰ কোলাত

কেচুৱা জেৰাৰ্ডক সুমাই দি মাটিনক কাপোৰৰ বোজাটো দি কাপোৰ ধুবলৈ যায়, কেতিয়াবা মাটিনকে ঘৰত এৰি যায়।

এনেকৈ কিছুদিন যোৱাৰ পিছত বৃদ্ধ সৈনিক মাটিনৰ জ্বৰ হল আৰু সেই জ্বৰতে বেচেৰাৰ মৃত্যু হল। মাৰ্গেৰেটে হুহু কৰি কান্দিলে, বেচেৰীৰ যে সহায়কেইজন এটি-এটিকৈ আঁতৰি গল! কিছুদিন বৰ কষ্টেৰে দিন নিয়াৰ পিছত লিউক পিটাৰ্ছন নামেৰে ডেকা লৰা এজন মাৰ্গেৰেটৰ সহায় হ'লহি।

জোৱিয়েন কেটেলৰ থৈণীয়েক জোৱান সদায় মাৰ্গেৰেটৰ ঘৰলৈ আহে আৰু কথা-বাৰ্ত্তা পাতি বহু সময় কটায়হি। এদিন জুহো কেচুৱা জেৰাৰ্ডক লৈ খেমালি কৰি আছে, এনেতে এজন ডেনমাৰ্কৰ কাপোৰ বেপাৰীয়ে খবৰ কলেহি যোলে তেওঁলোকে বোমত মিষ্টাৰ জেৰাৰ্ডক দেখা নাপালে, আৰু মানুহবোৰক সোধাত কোনেও বব নোৱাৰো" বুলি কলে। এই খবৰ শুনি মাৰ্গেৰেটৰ অন্তৰ ভাগি গল। অহাৰ কথা দূৰৈত থাওক, ইমানদিনে চিঠি এখনকে যে তেওঁ লিখা নাই। মাৰ্গেৰেটে চকু-লো টুকিব ধৰিলে, তাকে দেখি কেচুৱা জেৰাৰ্ডেও কান্দিব ধৰিলে। জোৱানে মাৰ্গেৰেটক নানা প্ৰবোধ বাক্যেৰে সান্ত্বনা দি কলে, 'মেদাম, বোধহয় আমাৰ কেটেলে তোমাৰ জেৰাৰ্ডৰ বিষয় ভালকৈ জানে। কিয়নো, কেটেলে এই বিষয় আছল কথা ভাঙি নোকোৱা দেখি মাৰ্গোমাষ্টাৰে আমাক তাৰপৰা খেদ পঠিয়াইছে। আমাক সেই পাপীষ্ঠই কত কষ্ট দিলে, কত দুখ দিলে! এতিয়া কেমাহমানৰপৰা কেটেল গাৱঁৰ চৌকিদাৰ, মৈদামৰ (মহিশালি) ছেক্সটন্ হৈছেহি; তাৰে কোনোমতে দুয়ো পৰিয়ালে পেট পুহিছোহি। তুমি একো দুখ নকৰিবা। এদিন তুমি নিজে গৈ কেটেলক ভালকৈ সুধিবা—'বলো কয়। কিন্তু সাৱধান, মোৰ কথা যেন নোকোৱা।'

মাৰ্গেৰেটে জোৱানৰ কথা শুনি ভাবিলে, 'জোৱানে ঠিকেই কৈছে। কেটেলক যে মাৰ্গোমাষ্টাৰে পদচ্যুত কৰিছে, এয়ে কাৰণ। থাওক, এবাৰ চেষ্টা কৰি চোৱা যাওক।'

মাৰ্গেৰেটে জোৱানক ধন্যবাদ দি সেই দিনৰ নিমিত্তে বিদায় দিলে। এদিন গধূলি কেটেল কামৰপৰা উলটি আহি দুৱাৰৰ কাষত বহিছেহি মাথোন, এনেতে মাৰ্গেৰেট কেটেলৰ দুৱাৰত উপস্থিত হলহি। তেওঁৰ দুৱাৰত হেঁচা দিয়াত ভিতৰৰপৰা কৈ উঠিল, "কোন? ভিতৰলৈ আহা।"

মাৰ্গেৰেট ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। কেটেলে মাৰ্গেৰেটক আসন এখন দেখুৱাই দি তাতেই বহিবলৈ কলে। মাৰ্গেৰেটে আগ্ৰহেৰে আসন গ্ৰহণ কৰিলে। তিনিওজনৰ মাজত নানাৰকম কথা-বতৰা হল। অৱশেষত মাৰ্গেৰেটে কেটেলক জেৰাৰ্ডৰ বিষয়ে কি জানে সুধিলে। কেটেলে থৈণীয়েকৰ ফালে চকুপৰাই চাই কবলৈ ধৰিলে, "মই কি জানো? আন মানুহে যি জানে মই তাকে জানো; বেছি নাজানো।" (আৰু আছে)

শ্ৰীশান্তিৰাম দাস

স্মৃতিৰ মাধুৰী

মাতৃ! পূজা পাব হল একেটি দিনতে,
নোৱাৰিলো দিব পূজা নীতি-বিধিৰতে।
ৰাখিছো হিয়াত কিন্তু স্মৃতিৰ মাধুৰী,—
অবোধ সন্তান তোৰ, ককণ-ভিখাৰী।

শ্ৰীযতীন্দ্ৰনাথ শৰ্ম্মা